

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI**

**İBN HİŞÂM'IN MUĞNİ'L-LEBÎB ADLI ESERİNDE
NESİR ŞÂHİDLER**

YÜKSEK LİSANS

Mucahit EKİNCİ

VAN-2016

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

İBN HİŞÂM'IN MUĞNİ'L-LEBÎB ADLI
ESERİNDE NESİR ŞÂHİDLER

YÜKSEK LİSANS

Hazırlayan
Mucahit EKİNCİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ

VAN-2016

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI'nda **TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

ÜYE (Danışman):

Yrd. Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ

İmza

ÜYE:

Yrd. Doç. Dr. Nesim SÖNMEZ

İmza

Üye

Yrd. Doç. Dr. İbrahim SÜRÜCÜ

İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

...../...../201....

.....
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ	IV
1. GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	1
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	1
1.3. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAYNAKLARI.....	2
2. İBN HİŞÂM'IN HAYATI, ESERLERİ ve DİLCİLİĞİ	3
2.1. Hayatı	3
2.2. Eserleri.....	3
2.2.1. İslamî İlimlere Ait Eserleri	4
2.2.2. Dil ve Gramere Ait Eserleri.....	4
2.2.3. Risale Türü Eserleri.....	6
2.3. Dilociliđi.....	7
2.3.1. İbn Hişâm ve Basra Ekolü	8
2.3.2. İbn Hişâm ve Kûfe Ekolü	13
2.3.3. İbn Hişâm ve Bağdat Ekolü.....	15
3. ARAP GRAMERİNDE İSTİŞHÂD	20
3.1. İstişhâd.....	20
3.1.1. Şiir	21
3.1.1.1. Câhiliyye Dönemi Şiiri	21
3.1.1.2. Muhadram Şiiri	22
3.1.1.3. İslamî Dönem Şiiri	22
3.1.1.4. Muvelled veya Muhdes Şairlerin Şiiri	23
3.1.2. Nesir	23
3.1.2.1. Âyet.....	24
3.1.2.2. Hadis	26
3.1.2.2.1. Hadisle İstişhâdı Caiz Görmeyenler	26
3.1.2.2.2. Hadisle İstişhâdı Caiz Görenler	28
3.1.2.2.3. Hadisle İstişhâdda Orta Yolu Benimseyenler.....	29
3.1.2.3. Arap Kelâmı	31
4. İBNİ HİŞÂM'IN MUĞNİ'L-LEBÎB ADLI ESERİ	34
4.1. Muğni'l-lebîb	34
4.1.1. Muğni'l-lebîb'in Yöntemi	35

4.1.2. Muğni'l-lebîb'in Özgünlüğü.....	37
4.2. Muğni'l-lebîb Üzerine Yapılan Çalışmalar	38
4.2.1. Basım ve Tahkik Çalışmaları.....	38
4.2.2. Şerh Çalışmaları.....	39
4.2.3. Haşiye Çalışmaları	40
4.2.4. Şevâhidleri Üzerine Yapılan Çalışmalar	41
4.2.5. Manzum Çalışmalar	42
4.2.6. İhtisar Çalışmaları	43
4.3. Muğni'l-lebîb'in Kaynakları.....	43
4.3.1. Sibeveyh	44
4.3.2. el-Ahfeş el-Evsat.....	46
4.3.3. Zemahşerî	47
4.3.4. İbn Mâlik	48
4.3.5. Ebû Hayyân el-Endelusî.....	50
5. MUĞNİL-LEBÎB'DE NESİR ŞÂHİDLER	52
5.1. Âyetlerle İstişhâd	54
5.2. Hadislerle İstişhâd	71
5.3. Arap Kelâmı İle İstişhâd.....	78
5.3.1. Atasözler.....	79
5.3.2. Atasözü Olmayan Arap Kelâmı	82
5.4. Misaller (Örnekler).....	83
5.4.1. Zihni Örnekler.....	83
5.4.2. Din ile İlgili Örnekler	84
5.4.3. Öğüt Bildiren Örnekler.....	85
5.4.4. Sosyal Hayat ile İlgili Örnekler	86
5.4.5. Dil ile İlgili Örnekler.....	87
5.4.6. Doğa ile İlgili Örnekler	88
SONUÇ	90
ÖZET	92
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
bşk.	: Bařkaları
ev.	: Çeviren
d.n.	: Dipnot
dęr.	: Dięerleri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
nr.	: Numara
nşr.	: Neřreden
ö.	: Ölüml Tarihi
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi Veselem
t.s.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
v.b.	: Ve benzerleri
y.y.	: Yüzyıl
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Bugüne kadar Arap Grameri çalışmalarında, Kur'an'ı doğru anlama ve okuma hassasiyeti göze çarpmaktadır. Bu itibarla kaideler, Kur'an'dan hareketle ortaya konmaya çalışılmış ve hep bu minval üzere devam etmiştir. Böylece Arapça öğrenmenin zârureti açık bir gerçek olarak ortaya çıkmış, Arap olmayanların da bu dili öğrenmeleri için gerekli vasıtalar aranmıştır, işte bunlardan en önemlisi "İ'rab"ı (cümle tahlili) bilmektir. Bu alanda yaşadıkları asrın ihtiyaçlarını karşılamak üzere ölmez eserler meydana getiren büyük nahivciler çıkmıştır.

Bu eserlerden biri de İbn Hişâm'ın, *Muğni'l-lebîb* adlı eseridir. İbn Hişâm bu eseri yazma nedenlerinden birinin Kur'an'ı ve hadisi iyi anlama olduğunu belirtmiştir.

Bizim bu çalışmayı yapmakta amacımız, dil öğretiminde zamanın en parlak şahsiyeti, Arap gramerinde büyük bir üne sahip olan İbn Hişâm el-Ensârî'yi eserleriyle birlikte tanıtmak ve İbn Hişâm daha hayyatta iken kendisiyle şöhrete kavuşmuş olduğu ve kendisinden sonra gelen birçok dilcinin ilgi odağı olan *Muğnil-lebîb* adlı eserinde kullandığı nesir şâhidleri aktarırken kullandığı yöntemi ortaya koymaktır.

Çalışmamıza başladığımız günden beri, beni yönlendiren, eksiklerimi tamamlayan, yanlışlarımı düzelten ve kıymetli vakitlerini ayıran çok değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ'a, ders döneminde ve ders dönemi dışında değerli bilgilerinden istifade ettiğim sayın hocam Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR'a, aynı zamanda bu çalışmanın çeşitli aşamalarında emeği bulunan değerli Araş. Görevlileri arkadaşlarıma ve bu çalışma süresince gösterdikleri sabır ve yardımlarından dolayı başta eşim olmak üzere aileme teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Mucahit EKİNCİ

VAN/2016

1.GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İslam dünyasında eğitim öğretim sistemi geleneğinde medreselerde okutulan kitaplar arasında İbn Hişâm'ın birçok eseri bulunmaktadır. Halen günümüz medreselerinde İbn Hişâm'ın bazı eserleri ders kitabı olarak okutulmaktadır. Ele alacağımız *Muğni'l-lebîb* adlı eseri ise daha çok kaynak eser olarak kendisinden yararlanılmaktadır. Araştırmamız neticesinde ülkemizde bu önemli eserin nesir istişhâdları üzerine yapılmış bir çalışma olmadığını gördük. Biz de bu çalışmamızda çok fazla şâhid kullanılmış olmasından dolayı beyitler dışındaki nesir şâhidlerini ele almak istedik. Bu çalışmayı tercih etmemizin en etkili sebeplerinden biri, nahiv ilminin oluşumunda istişhâd olarak başvuru en önemli ve en sağlam kaynağın Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler ve yaygın Arap atasözlerinin İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb* eserinde çok fazla yer almasıdır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Döneminin etkili ve önemli âlimlerinden biri sayılan Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yûsuf Cemalûddin b. Hişâm el-Ensârî gerek eserleri gerekse yetiştirdiği talebeleri sebebiyle İslam ilim havzasının en şöhretli simalarından biri olmuştur. Nahiv konusundaki görüşleri ve eserleri günümüz ilim dünyasının değerli kaynakları konumundadır. Nitekim çalışmamızın esasını teşkil eden *Muğni'l-lebîb*, Arapça öğreniminde kaynak eserlerin en önemlilerinden bir tanesidir.

Arap dili grameriyle ilgilenen her dil bilimcisi istişhâda önem vermiştir. İbn Hişâm'da istişhâda önem veren belli başlı âlimlerden bir tanesidir. Dil bilimciler istişhâd için ayet, hadis ve şiiri esas almışlardır. İbn Hişâm'da bu eserde birçok âyet ve hadîsi şâhid olarak ele almış ayrıca Arap şiirinden de istişhâdda bulunmuştur.

İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde istişhâdda bulunduğu ayet, hadis ve şiirlerden oluşan şâhidlerin tekrarlarıyla birlikte sayıları 2808 ayet, 78 hadis, 29 mesel ve 1200 beyit olup toplamda 4115 şâhiddir. Bu eserde şâhid sayısı çok fazla olduğundan biz çalışmamızı bazı ayet, hadis, mesel ve düz örnekler gibi nesir şâhidlerle sınırlandırdık.

İbn Hişâm'ın hayatı ve dilliliğine değinerek eserlerini zikredeceğiz. Arap dili gramerinde şâhid ve istişhâd kavramları üzerinde durmaya çalışacağız, istişhâd

çeşitlerini inceleyeceğiz. Ardından İbn Hişâm'ın kitaptaki istişhâd için kullandığı yöntemini esas aldığımız çalışmamızda, o konuya şâhid olarak getirilen bazı ayet, hadis ve mesellerin öncelikle Arapça metnini yazıp, anlamlarını da yazdıktan sonra, bunların hangi nahiv kuralına şâhid olarak getirildiğini, ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerle izah etmeye çalışacağız. Eserdeki şâhid sayısı fazla olduğundan her konudaki tüm şâhidleri ele almayı sadece istişhâd getirirken kullanmış olduğu yöntemi başlıklara ayırıp her başlık altında birkaç örnek aktaracağız.

Çalışmamızda Mâzin el-Mubârek ve Muhammed Ali Hamidullah'ın tahkik ve ta'lik ettiği Beyrut baskılı *Muğni'l-lebîb* nüshasını esas alacağız.

1.3. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAYNAKLARI

Gramer kaynaklarında istişhâd meselesi yeni bir mesele değildir. Eskiden beri bu konu üzerine çalışma ve araştırmalar yapılmaktadır. Hatta klasik eserlerin istişhâdları hakkında mustakil eserler günümüze kadar ulaşmıştır. Çalışmamızda bize ışık tutan ve kendilerinden yararlandığımız çalışmaların, İbn Hişâm'ın eserleri dışında bazıları şunlardır:

1- Abdurrahman Celaluddin es-Suyûtî, *el-İktirah fi usul'in-nahvi*, (thk.: Abdulkhakim Atiyye), Dâru'l-Beyrutî, Suriye, 2006.

2- M.Reşit Özbalıkcı, *Kur'an ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2006.

3- Ali Fûde Nîl, *İbn Hişâm el-ensârî âsâruhu ve mezhebûhu'n-nahviyye*, 'İmadetu Şuûni'l-Mektebat Cami'atu'l-Melik Su'ud, Riyâd, 1985.

4- Muhammed el-Hıdır Hüseyin, "el-İstişhâd bi'l-Hadîs" *Mecelletu mecma'il-luğati'l-'arabiyye*, Matbaatu'l-Emiriyye, Kâhire, 1936, Sayı: 3, s.208-210.

5- İsmail Durmuş, "İstişhâd", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII.

6- İsmail Durmuş, "Nesir", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII.

7- Said el-Efğani, *Fî usûli'n-nahvi*, el-Mektebû'l-İslamî, Beyrut, 1978

8- Mahmud Fecâl, *el-Hadîsu'n-nebevî fi'n-nahvi'l-'arabî*, Edvau's-Selef, Riyâd, 1997.

2. İBN HIŞÂM'IN HAYATI, ESERLERİ ve DİLCİLİĞİ

2.1. Hayatı

Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî 708 /1309 yılında Kâhire’de doğdu. Soyu, Ensârî teşkil eden iki kabileden biri olan Hazrec’e dayandığından, Ensârî nisbesiyle anılır. Lakabı Cemâluddîn ve künyesi Ebû Muhammed olup İbn Hişâm ile şöhret bulmuştur.¹

İbn Hişâm, Muhammed İbnu’s-Serrâc (ö.749/1348) ve Abdullatîf b. Murahhal (ö.744/1343) gibi hocalardan ders aldı. Arapça konusundaki temel bilgileri hiç yanından ayrılmadığı hocası Abdullatîf b. Murahhal’dan aldı. Şâfiî fakihî ve muhaddisi Tâcu’t-Tebrîzî olarak bilinen (Ali b. Abdullah) (ö.746/1345)’ın derslerine devam etti. Fâkihâni olarak bilinen (Ömer b. Ali) (ö.734/1333)’nin *Şerhu’l-İşâre*’sini okudu. Bedruddîn İbn Cemâa(ö.733/1332)’dan kıraate dair *eş-Şâtıbiyye*’yi okutma icâzeti aldı. Şâfiî fikhında derinleşti.²

Eğitimini tamamladıktan sonra Kâhire’deki el-Kubbetu’l-Mansuriyye Medresesi’ne tefsir hocası olarak tayin edildi. Ölümünden beş yıl kadar önce Hanbelî mezhebini benimseyerek Kâhire’deki el-Medresetü’l-Hanbeliyye’ye müderris oldu. Ancak İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470), onun Hanefî iken Hanbelî mezhebine geçtiğini söyler.³ Arap Dili ve Edebiyatı yanında fıkıh ve tefsir gibi dini ilimlerde de söz sahibi olan İbn Hişâm, 5 Zilka‘de 761’de (17 Eylül 1360) Kâhire’de vefat etti. Kâhire’nin Nasr Kapısı’nın yanında bulunan Sufiye Mezarlığı’na defnedildi.⁴

2.2. Eserleri

Bir müellifin ayırıcı özelliklerinden biri, kuşkusuz eserleridir. İbn Hişâm da geride birçok eser bırakmıştır. İbn Hişâm daha çok nahiv ilmine dair eserler yazmış,

¹ es-Suyûtî Abdurrahmân Celâluddîn, *Buğyet’ul-vu‘ât fî tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nuhât*, (thk.: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhim), Dâru’l-Fıkr, 1977, II, 68.

² İbn Hacer el-‘Askalânî Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed, *ed-Durer’ul-kâmine fî ma’rifeti’l-mieti’s-sâmine*, Dâiret’ul-Me‘ârif’il-Osmaniyye, ts. , II, 308; es-Suyûtî, *Buğyet’ul-vu‘ât*, II, 68; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu‘cemu’l-muellifîn terâcimu musanni‘î’l-kutubi’l-‘arabiyye*, Muessesetu’r-Risâle, Dimaşk, ts. II, 305.

³ İbn Hacer, *ed-Durer’ul-kâmine*, II, 308; es-Suyûtî, *Buğyet’ul-vu‘ât*, II, 68; Kehhâle, *Mu‘cemu’l-muellifîn*, II, 305.

⁴ es-Suyûtî, *Buğyet’ul-vu‘ât*, II, 68.

ayrıca diğer alanlarda da eserler telif etmiştir. İbn Hişâm'ın öne çıkan, kendisiyle şöhret bulduğu ve araştırmamızın konusu olan *Muğni'l-lebîb a'n kutubi'l-e'arîb* adlı eserine ileride değineceğiz.

Yazmış olduğu eserlerini birkaç başlık altında tasnif ederek sunacağız.

2.2.1. İslamî İlimlere Ait Eserleri

1- *Şerhu'l-camii's-sağîr fi'l-furu'*, Hanefî fakîhi el-İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, *el-Câmi'u's-sağîr fi'l-furû'* kitabının şerhidir.⁵

2- *Şevâridü'l-mileh ve mevâridü'l-mineh*, Berlin Kütüphanesi nr. 2097'de ve Sâhib Ebu Cenâh'da bir sureti mevcuttur ve müellifin *Mesâ'il fi i'rabi'l-Kur'ân* adlı eserine yaptığı tahkikin mukaddimesine de bu eseri almıştır (el- Mevrid, III, 3, Bağdad 1974.)⁶

3- *Muhtasaru'l-intisâf mine'l-keşşâf*, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ındaki Mu'tezilî görüşleri çürütmek için İbnu'l-Munîr tarafından yazılan *el-İntisâf mine'l-Keşşâf* adlı kitabın özetidir. Berlin Kütüphanesi ile Kâhire'deki Ezher Kütüphanesinde nüshaları vardır.⁷

2.2.2. Dil ve Gramere Ait Eserleri

1- *Şerhu'ş-şevâhidi's-suğra*. es-Suyuti bu eseri, İbn Hişâm'ın eserleri arasında zikretmiştir.⁸

2- *Şerhu'ş-şevâhidi'l-kubra*. es-Suyuti bu eseri de İbn Hişâm'ın eserleri arasında zikretmiştir.⁹

3- *Şerhu kasîdeti bânet suâd*, (thk.: Abdullah Abdulkadir et-Tavîl), el-Mektebetu'l-İslâmî, Kâhire, 2010.

4- *Esiletun ve ecvibetun fi i'rabi'l-Kur'ân* (thk.: Muhamed Nağış) 'İmadetu'l-Bahsi'l-İlmî, Suudi Arabistan, 1983.

⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, II, 305; 'Umrân 'Abdusselâm Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm min hilâli kitâbihi'l-muğni*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Bingazi, 1986, s. 43; Yusuf Sancak, "İbn-i Hişâm el-Ensârî", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, Erzurum, 1999, s. 208.

⁶ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, II, 305; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm* s. 40; Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

⁷ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 38; Sancak *a.g.m.*, s. 206.

⁸ es-Suyûtî, *Buğyet'ul-vu'ât*, II, 69.

⁹ es-Suyûtî, *Buğyet'ul-vu'ât*, II, 69.

5- *el-İ'râb an kavâidi'l-i'râb*, Reşid el-'Abidî ve Ali Fûde tarafından Mecelletu külliyyeti'l-Adâb, (Riyâd 1971)' da tahkikleri yapılarak yayımlanmıştır.¹⁰

6- *Elğazu İbn Hişâm fi'n-nahv* (thk.: Es'ad Hudeyr) Muessetu'r-Risâle, Beyrut, ts.

7- *Evdahu'l-mesâlik ila Elfiyyeti İbn Mâlik* (thk.:Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Beka'î), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

8- *Tahlîsu's-şevâhid ve telhîsu'l-fevâ'id*, (thk.:Abbas Mustafa es-Salihî), Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, Beyrut, 1986.

9- *Muğni'l-lebîb a'n kutubi'l-e'arîb* (thk.: Mâzin el-Mubârek, Muhammed Ali Hamidullah), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.

10- *Şerhu şevâhidi'l-Cumel*, ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel* adlı kitabının şevâhidlerinin şerhidir. Ahmediye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹¹

11- *Şuzûru'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'arab*. Birçok defa farklı yerlerde basılmıştır.¹²

12- *Şerhu Şuzûri'z-zeheb* (thk.: Muhammed Ebu Fadl 'Âşûr), Dar'u İhya'it-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

13- *Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*. Bu kitap birçok defa basılmış ve birçok şârih tarafından şerh edilmiştir.¹³

14- *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, (thk.: Muhammed Muhyeddîn Abdulhamîd), Matbaatu's-Sa'âde, Mısır, 11.baskı, 1963.

15- *Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye fi 'ilmi'l-luğati'l-'arabiyye*, (thk.: Hâdî Nehr), Dâru'l-Yâzûrî, Ürdün, 1987.

16- *el-Cami'u's-sağir fi'n-nahv*, (thk.: Ahmed Mahmûd el-Hermîl), Mektebetu'l-Hânîcî, Kâhire, 1980.

17- *el-Cami'u'l-kebir fi'n-nahv*. es-Süyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*'ta böyle bir eserin olduğunu belirtmiştir.¹⁴

¹⁰ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, II, 306; Sancak, *a.g.m.*, s. 207; M.Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 75.

¹¹ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 43; Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

¹² Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 35; Özbalkıç, *a.g.md.*, XX, 75; Sancak, *a.g.m.*, s. 206.

¹³ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 34; Sancak, *a.g.m.*, s. 206; Özbalkıç, *a.g.md.*, XX, 75.

¹⁴ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 42; Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

18- *et-Tezkiretu fi'n-nahv*. İbnu'l-‘İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*'inde; İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*'sinde ve es-Suyûtî; *Buğyetu'l-vu'at*'ta 15 cilt olduğunu ifade etmektedirler.¹⁵

19- *et-Tahsil ve't-tafsil li kitabi't-Tezyil ve't-tekmil*. Bu kitab, Cemâlüddin Abdullâh b. Mâlik et-Tâi el-Ceyyânî (672)'ye ait olan *Teshilu'l-fevâid ve Tekmilu'l-makâsîd* adlı kitaba şerhtir.¹⁶

20- *'Umdetu't-tâlib fi tahkiki Tasrîfi İbni'l-Hâcib*. İki cilttir. İbn Hâcib'in (ö.646) sarfla alakalı *eş-Şâfiye* adlı eserinin şerhidir.¹⁷

21- *el-Mebahisu'l-mardiyye el-mutallika bi Men eş-şartiye*, (thk.: Mazin el-Mubarek), Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1987.

22- *İkametu'd-delil 'ala sıhhati't-temsîl ve fesâdi'd-te'vil fi's-sarf*. İbn Hacer el-Askalâni'nin *ed-Dureru'l-kâmine*'sinde bahsettiği bu eser, Haşim Taha Şellâş tarafından Mecelletu Külliyyeti'l Âdâb, (Bağdat, sayı 16, 1972)'de ayrıca Rabia Çelebi tarafından tahkikleri yapılarak Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (Sayı 3, 1979)'da yayımlanmıştır.¹⁸

23- *'Umdetu't-tâlib fi tahkiki tasrîfi İbni'l- Hâcib*. İki cilttir. İbn Hâcib'in (ö.646) sarfla alakalı *eş-Şâfiye* adlı eserinin şerhidir. el-Ezherî bu kitabı *'Uddetu't-tâlib fi tasrîfi İbni'l- Hâcib* diye isimlendirmiştir.¹⁹

24- *Kifâyetu't-ta'rif fi 'ilmi't-tasrîf*. İsmail Paşa, eserinde bu kitabı da İbn Hişâm'ın eserleri arasında zikretmiştir.²⁰

25- *Nuzhetu't-tarf fi ilmi's-sarf*.²¹

2.2.3. Risale Türü Eserleri

1- *İ'tirâdu's-şarti 'ale's-şart*, (thk.: Abdulfettâh el-Hemûz), Dâru 'Ammâr, Ürdün, 1. baskı, 1996.

¹⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, II, 306; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 33; Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

¹⁶ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 42; Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

¹⁷ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, II, 306; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 34; Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

¹⁸ Özbalkıç, *a.g.md.*, XX, 75; Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

¹⁹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, II, 306; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 35; Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

²⁰ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'ârifîn, esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Ma'ârif Basımevi, İstanbul 1955, I, 465; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, II, 306; Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

²¹ es-Suyûtî, *Buğyet'ul-vu'at* II, 68; İbn Hacer, *ed-Durer'ul-kâmine*, II, 308; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, II, 306.

2- *İ'râbu ba'di'l-kelimât*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye de nahiv/128 nr. ile mevcuttur.²²

3- *el-Kelâmu fi innema*.²³

4- *Kâne ve ehevâtuhâ*. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye de nahiv/697 nr. ile mevcuttur.²⁴

5- *Me'ani'l-hurûf*. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye de nahiv/96 nr. ile mevcuttur.²⁵

6- *Şerhu hakikati'l-istifham ve'l-farku beyne edavatihî*. Hüsrev Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.²⁶

7- *eş-Şurûtu'l-leti yetahakkaku bihâ tenaz'ul-'avâmil*.

8- *Risale fi tevcihi'n-nasb fi irâbî kavlihîm "fadlen ve luğaten ve istilâhan ve hilâfen ve eydan ve hellümme cerren"*.²⁷

9- *Risaletun fi meseleti "inne rahmetellahi karîbun mine'l-muhsinîn"*.²⁸

10- *el-Farku beyne'l-'ardi ve't-tahdid*.²⁹

2.3. Dilciliği

Arap gramerinin bütün inceliklerine vâkıf olan İbn Hişâm, bu alanda kendisinden önceki çalışmaları inceleyip meslektaşlarıyla tartıştıktan sonra eğitim ve öğretimde en verimli yöntemle ulaşmaya çalışmıştır. İbn Hacer (ö. 852/1449), İbn Hişâm'ın Arap dilini çok iyi kavradığını kendi akranlarını hatta hocalarını bile geride bıraktığını söyler. Mısır ve diğer yerlerden gelen dilcilerin kendisinden ders aldığını daha hayatta iken ün saldığını belirtir.³⁰ İbn Haldûn, onun nahiv ilminin öncülerinden

²² Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 40.

²³ Alî Fûde Nîl, *İbn Hişâm el-Ensârî âsâruhu ve mezhebuhu'n-nahviyye*, 'İmâdetu Şu'ûni'l-Mektebat Câmî'atu'l-Melik Su'ûd, Riyâd, 1985, s.189.

²⁴ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 40.

²⁵ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 40.

²⁶ Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

²⁷ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 40.

²⁸ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 41.

²⁹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, II, 306; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 41. Eserler hakkında geniş bilgi için Bkz. Nîl, *İbn Hişâm el-Ensari*, s.15-188; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 28-43; Sefer Hassanov, *İbn Hişâm'ın Arap Gramerindeki Yeri*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa,2000, s.28-50; Mehmet Soylu, *İbn Hişâm ve Şüzûrû'z-Zeheb Adlı Eserindeki Metodolijisi*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa,2001, s.38-49; Mehmet Hadin Tutkal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, (Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) s.13-18.

³⁰ İbn Hacer, *ed-Durer'ul-kâmine*, II, 305.

olan Sîbeveyh (ö. 180/796) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002)'den sonra bu alanın en büyük üstatlarından biri olduğunu söyler.³¹

İbn Hişâm, nahiv ve dil bilgini olmasının yanısıra hadis, fıkıh ve edabiyat alanında da birikim sahibidir. Fakat daha çok nahiv ilminde üstünlüğü olup zamanının nahivcisi olduğu tartışmasızdır. Kendi döneminde Mısırlıların övünç kaynağı olup yeni bir ekolünde kurucusu olmuştur. İbn Hişâm, tefsir ilminde de önemli bir yeri vardır.³² Hatta bazı kişilerin neden Kur'ânı i'rab veya tefsir etmediğini sormaları üzerine, kendisi; *Muğni* buna ihtiyaç barakmamıştır, diye cevâp verir.³³

İbn Hişâm'ın başarısı, keskin ve eleştirel bir zekâyâ sahip olmasının yanı sıra disiplinli çalışmasından ve üslûbunun güzelliğinden kaynaklanmaktadır. Eserlerinde, genellikle nahiv otoritelerinin görüşlerine yer vermiş, bunlar arasında tercihler yapmış, aynı zamanda kendi görüşlerini de ortaya koymuştur. İbn Hişâm, dilde delil olma (istişhâd) açısından Kur'ân'a ilk sırayı, hadise ikinci, şiire ise üçüncü sırayı vermiştir. Bu arada kıyas ve ta'lîl yöntemlerini de kullanır. Bazı araştırmacılar onun hadisle çok istişhâd ettiğini ileri sürmüşlerse de eserleri bu iddiayı pek doğrulamamaktadır. Meselâ *Şerhu katri'n-nedâ*'da on yedi, *Şerhu şüzûri'z-zeheb*'de yirmi bir, *Evdahu'l-mesâlik*'te yirmi beş, *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd*'da yirmi ve *Muğni'l-lebîb*'de altmış bir hadisi delil olarak kullanmıştır. Bu rakamlar, aynı eserlerdeki âyet ve şiir sayısına oranla çok azdır.³⁴

İbn Hişâm, kendi döneminin öncüsü olarak bilinmektedir. Kendisi birçok konuda görüş bildirmiş olmasına rağmen, kendisinden önceki dilcilerin ve ekollerin de görüşlerini aktarmıştır. İbn Hişâm'ın dil ekolleriyle olan münasebetini ve onların görüşleri hakkında takındığı tavrı birkaç başlık altında aktaracağız:

2.3.1. İbn Hişâm ve Basra Ekolü

Nahiv ilim tarihinin, Basra ekolüyle büyük bir bağı vardır. Bu ilmin temelini, Basralı dilciler atmıştır. Bu dilciler, nahiv ilminin öncüleri olup bu ilmin kurallarının oluşturulmasında büyük pay sahibi olmuşlardır.³⁵

³¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, (Çev.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, II, 1281.

³² Özbalıkçı, "İbn Hişâm", *a.g.md*, XX, 75.

³³ Abdulkadir Şekîme, *Cuhûdu İbn Hişâm el-ensârî fi't-tefsir*, (el-Hac Lahdar Batna Üniverversitesi İslami Sosyal Bilimler Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezayir, 2011, s.42.

³⁴ Özbalıkçı, "İbn Hişâm", *a.g.md*, XX, 75.

³⁵ Nîl, *İbn Hişâm*, s.397.

Basra ekolünün ayırdedici temel prensipleri şunlardır:

1- İstikra ve güvenilir Araplardan işitme prensibini benimsemişlerdir.

2- Nahiv kurallarını, çokça kullanılan âyet ve şiirlere göre uyarlamışlardır, bunlara aykırı olanları da te'vil etmişlerdir.

3- Kıyası tercih etmiş ve koymuş oldukları kuralları da gerekçelendirmeye çalışmışlardır.³⁶

İbn Hişâm, çoğu konularda Basra ekolünün görüşlerini benimsemiş, hatta bazı konularda kendisini Basra ekolünden saymıştır. İbn Hişâm'ın kendisini Basra ekolünden sayma sebebi olan konulardan birkaç örneği aktaracağız:

a- İbn Hişâm, Mubteda ve Haber'in birbirlerini ref' etmesi konusunda şöyle der: Kûfe ekolü, Mübteda ve Haber'in birbirlerini ref' ettiğini söyler. Dostlarımız (Basralılar), buna itiraz ederek bunu söylemenin hem mübteda hem de haberin cümleinin başında ve sonunda gelme hakkına sahip olduğu anlamına gelir. Oysa amilin hakkı başta gelmek, ma'mulün ise sonda gelmektir. derler.³⁷

b- İbn Hişâm, Mevsuf'un hafzedilmesi (düşürülmesi) konusunda şunları söyler: **مَا أَقَامَ وَمَا ظَعَنَ** cümlesinde, takdir edilen şey hakkında ihtilaf edilmiştir. Basralı dostlarımız, burada **فَرِيقٌ** gibi bir mevsuf takdir etmişlerdir. Kûfeliler ise **الَّذِي** veya **مَنْ** gibi bir mevsul takdir etmişlerdir. "Bizim takdir ettiğimiz kıyasa daha uygundur." Çünkü mevsul ile sıla arasındaki bağ, aralarındaki gereklilikten dolayı mevsuf ile sıfat arasındaki bağdan daha güçlüdür.³⁸

c- İbn Hişâm, **لَا** kelimesinin, mevsul olabilmesi için kendisinden önce soru edatları **مَا** veya **مَنْ** edatlarının bulunması gerektiğini söyler. Kûfeliler ise aşağıdaki beyti şâhid göstererek böyle bir şartın olmadığını ileri sürerler.

³⁶ es-Suyûtî Abdurrahmân Celâluddîn, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, (nşr. M. Ahmed Câdel Mevlâ ve dğr.), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kâhire, ts., I, 211; Şavki Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Me'arif, Kâhire, ts, s.18; Nîl, *İbn Hişâm el-ensârî*, s.397.

³⁷ İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misrî, *el-Mebahisu'l-mardîyye el-mütallika bi men eş-şartiye*, (thk.: Mâzin el-Mubârek), Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1987, s.2.

³⁸ İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misrî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arîb*, (thk.: Mâzin el-Mubârek, Muhammed Ali Hamidullah), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1. baskı, 1998, s. 589.

وهذا تحمليين طليق *Sen kurtuldun ve taşıdığın özgürdür.* Kûfelilere göre beytin teveli şöyledir: والَّذِي تحمليينه طليق Ardından İbn Hişâm kendisini Basralılardan saydığını açıkça ifade ederek şöyle der: Bize (Basralılar) göre ise هذا طليق isim cümlesi olup تحمليين cümlesi, hal cümlesidir ve takdiri şöyle olur: وهذا طليق محمولاً³⁹

d- İbn Hişâm, إِنَّ tahfif edildiğinde (bir nun'u düşürüldüğünde), isim ve fiil cümlelerinin başlarına gelebilir. İsim cümlesinin başına geldiğinde amel de edebilir. Kûfeliler, bize bu konuda muhalefet etmişlerdir, dedikten sonra şu örnekleri verir:

1- Ebû Bekir ve Haremeyn'in kıraatına göre, وَإِنْ كَلَّأَ لَمَّا لِيُوفِيَهُمْ “Şüphesiz Rabbin onların herbirine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir”.⁴⁰

2- Sibeveyh'ten nakledilen إِنَّ عَمْرًا لَمَنْطِقٍ Şüphesiz Amr ayrılmıştır.⁴¹

e- İbn Hişâm هَات ve تَعَال kelimelerinin fiil olmasını şöyle gerekçelendirmiştir: Bir kelimenin emir olmasının alameti iki şeyin bir arada olmasıdır. Biri talep ifade etmesi, diğeri ise muhataba ya'sını alabilmesidir. Örnek: “Ye iç, فَكُلِّي وَأَشْرِبِي وَقَرِّي عَيْنًا” *Ye iç, gözün aydın olsun.*⁴² تَعَال ve هَات kelimeleri de emir fiillerindedir. Çünkü bunlar talep ifade ettikleri gibi muhataba ya'sını da alırlar. هَاتِي ta harfinin esresiyle ve تَعَالِي lam harfinin fethasıyla okunmuştur. Zamaşeri ise, bunların fiilimsi olduklarını belirtir.⁴³

Yukarıda nakletmiş olduğumuz örneklerde görüldüğü üzere, İbn Hişâm kendisini Basra ekolünden saymış, “Bize göre, dostlarımız ve biz Basralılar” gibi ifadeler kullanmıştır. Bunun için çoğu yerde Basralılara ait tanım ve terimleri kullanmıştır. Birçok konuda ise bu ifadeleri kullanmadan bu görüşlerin Basralılara ait

³⁹ İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Evdahu'l-mesâlik ila elfîyyeti İbn Mâlik*, (thk.:Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekâ'î), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, I, 166-168.

⁴⁰ Hûd, 11/111.

⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-İebîb*, s.35; Nîl, *İbn Hişâm el-ensârî*, s.397.

⁴² Meryem, 19/26.

⁴³ İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Şerhu Şuzûri'z-zehab*, Dâr'u İhya'it-Turâsi'l- 'Arabî, Beyrut, 2001, s.22.

olduğunu belirtmiş ve Basralıların görüşlerini tercih etmiştir. Tercih ettiği bu görüşlere dair bazı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a- İbn Hişâm, nasb edatı olan **أَنْ** harfinin amel etmemesi konusunda şunları söylemiştir: “Bazen **أَنْ** edatından sonra fiil merfu olarak gelebilir. Örneğin **وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّ الرِّضَاعَةَ** *“Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.”*⁴⁴ Kurra’dan Muhaysin bu âyetteki **يُنَمِّ** kelimesini merfu okumuştur. Bir diğer örnek ise şairin şu beytidir:

أَنْ تَقْرَأَ عَلَى أَسْمَاءَ وَيَحْكُمَا مَنِّي السَّلَامَ وَ أَلَّا تَشْعُرَا أَحَدًا

*“Siz İkiniz benden Esmâ’ya selam götürün, -Allah sizi bağışlasın.- Ve bunu hiç kimseye hissettirmeyin.”*⁴⁵

Kûfeliler bu örneklerde **أَنْ** edatının **أَنْ** den tahfif edildiğini ve kurala aykırı olarak fiile bitiştiğini iddia etmişlerdir. Doğru olan Basralıların görüşü olup **أَنْ** edatının **مَا** edatı gibi amel etmemesidir.⁴⁶

b- İbn Hişâm, **إِمْرُؤُ** kelimesinde i‘rab’ı alan harfin hangisi olduğu hakkında farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü şöyle anlatır: Kûfeliler son iki harfin i‘rab aldığını iddia etmişlerdir. Basralılar ise; i‘rab son harfin üzerinde olan hareke olup bir önceki harekenin mutabaa (uyum) için getirildiğini söylemişlerdir. İbn Hişâm, daha sonra doğru olan görüşün Basralılara ait görüş olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ İbn Hişâm çoğu konularda ise Basralıların ismini zikretmeden ve onlara bir gönderme yapmadan onların görüşlerini tercih eder. Bazı yerlerde Kûfelilere muhalefetini belirtir. Bunlar için de aşağıdaki örnekler verilebilir:

a- İbn Hişâm, **حَتَّى** edatı konusunda, **حَتَّى** edatından sonra gelen fiil-i muzari, gizli bir **أَنْ** ile mansub olmuştur der ve daha sonra Kûfelilerin görüşünü eleştirerek

⁴⁴ Bakara, 1/233.

⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, s.42.

⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, s.42.

⁴⁷ İbn Hişâm, *Şerh’u Şuzuri’z-zeheb*, s.23.

şunları söyler: Kûfeliler, nasbın حَتَّى edatıyla olduğunu söyler. Bu görüş kabul edilemez, zira حَتَّى edatı, isimleri mecrur kılmaktadır. Örnek: حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ “Fecrin doğuşuna kadar.”⁴⁸ حَتَّى حِينٍ “bir zamana kadar”⁴⁹ Şayet fiillerde de nasb amelini yaparsa, bir amil’in bazen fiillerde bazen de isimlerde amel yapması gerekecektir. Arap dilinde ise bunun bir benzeri yoktur.⁵⁰

b- İbn Hişâm, mef’ulu bih dışındaki bir şeyin naibi fail olabilmesi için gerekli olan şartları sayarken şunları söylemiştir. Üçüncü şart: cümlede mef’ulu bih olmaması gerekir. ضرب اليوم زيدا söylenemez. Kûfeliler ve el-Ahfeş bu şartı kabul etmemişler ve Ebû Cafer’in, لِيُجْزَى قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “Çünkü her toplum, yaptığına göre cezalandırılacaktır.” kıraatıyla ve de şairin

وَأِنَّمَا يَرْضَى الْمُنِيبُ رَبَّهُ مَادَامَ مَعْنِيًا بِذِكْرِ قَلْبِهِ

“Tevbe eden kişi, kalbi zikirle meşgul olduğu sürece Rabbini hoşnut eder.”⁵¹ sözleri ile istişhâd etmişlerdir. Âyette mef’ulun bih olan قوما kelimesi olmasına rağmen بما kelimesi naibi fail olmuş, beyitte ise mef’ulun bih olan قلوبه kelimesi olmasına rağmen بذكر kelimesi naibi fail olmuştur. İbn Hişâm, onlara cevap olarak; “kıraatın şaz olduğu ve beyitte de şiir zarureti bulunduğunu söyleyebiliriz”⁵² demiştir.

c- İbn Hişâm, muştak (türev) bir isim olan mübtedanın, habere ihtiyaç duymadan merfu bir isimle yetinmesi için nefiy veya soru edatlarından sonra gelmesi gerekir,⁵³ şeklinde bir şart koşturmuştur. Bu görüş Basralılara ait olmasına rağmen İbn Hişâm, bunu belirtmemiş ve muhalifleri olan Kûfelilerin de görüşlerine değinmemiştir.⁵⁴

⁴⁸ Kadir, 108/5.

⁴⁹ Yûsuf, 14/35.

⁵⁰ İbn Hişâm, Şerhu Kat-ri’n-nedâ, (thk.: Muhammed Muhyeddîn Abdulhamîd) Matbaatu’s- Sa’âde, 11. Baskı, Mısır, 1963, s.68.

⁵¹ İbn Hişâm, Şerhu Kat-ri’n-nedâ, s.189-190.

⁵² İbn Hişâm, Şerhu Kat-ri’n-nedâ, s.189-190.

⁵³ İbn Hişâm, Şerhu Kat-ri’n-nedâ, s.121.

⁵⁴ Nîl, İbn Hişâm el-ensârî, s.403.

2.3.2. İbn Hişâm ve Kûfe Ekolü

Kûfe ekolü Basra ekolünden sonra ortaya çıkmıştır. Bu ekolün kurucularından olan el-Kisâî(ö. 189/805) ve el-Ferra(ö.207/822), Basralı olan el-Ahfeş(ö. 215/830 ?)'in öğrencileridir. Kûfe ekolünün belirgin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Arap kabilelerinin rivayetleri ve Arap şiirlerinden yararlanılır.
- 2- Bir şey Arap dilinde az kullanılsa da ona kıyas yapılır.
- 3- Ku'ran'ın farklı kıraatleriyle istişhâd edilir.⁵⁵

İbn Hişâm'ın, Basra ekolüyle olan münasebetini aktarırken çoğu konularda Basra ekolünün görüşlerini benimsediğini ve Kûfelilere muhalefet ettiğini belirtip bunun için birkaç örnek aktarmıştı. Burada ise tercih ettiği Kûfe ekolüne ait görüşlerden bazı örnekler sunacağız.

a- Besmele cümlesi için, Basralılar da bir mübteda takdir ederek bunun isim cümlesi olduğunu söylemişlerdir. Kûfeliler ise bir fiil takdir ederek bunun fiil cümlesi olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁶ İbn Hişâm, bu görüşün tefsirlerde yaygın olduğu Zemahşeri'nin de başka bir görüş belirtmediği ve fiilin sonda takdir edilmesi gerektiği gerekçelerinden dolayı Kûfelilerin görüşünü tercih etmiştir. Bunun yanında İbn Hişâm *باسمك ربِّي وضعت جنبي* *Rabbim senin ismini anarak yatağa girdim.*⁵⁷ hadisi de bu görüşü desteklediğini belirtmiştir.

b- İbn Hişâm, أن edatı hakkında şöyle der: Bu edatın dört anlamı vardır. Birincisi: إن gibi şart edatı olmasıdır. Kûfeliler bu görüşü benimsemişlerdir. Ardından İbn Hişâm bu görüşü birkaç nedenden dolayı tercih ettiğini şu sözlerle ifade eder:

1- Her iki edat aynı yerde kullanılır. Nitekim şu âyetler her iki şekilde de okunur. *وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ* “Biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için”⁵⁸ *أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا*

قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ “Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı

⁵⁵ Nîl, *İbn Hişâm el-ensârî*, s.405.

⁵⁶ Nîl, *İbn Hişâm el-ensârî*, s.406.

⁵⁷ Müslim, Ebû'l-Hasan Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Cami 'u's-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, ez-Zikr ve'd- Du'a, 17.

⁵⁸ Bakara, 2/282.

beslediğiniz kin sizi haddinizi aşmanıza sevketmesin!"⁵⁹ أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ
 قَوْمًا مُّسْرِفِينَ “Siz, haddi aşan kimseler oldunuz diye, sizi Kur’ân’la uyarmaktan vaz mı
 geçelim?”⁶⁰

2- İki edattan sonra ف çokça gelir. Şair şöyle der:

أبا حراشة أمّا أنت ذا نفر فان قومي لم تأكلهم الضيع

“Ey Eba Huraşe, kavminin çokluğuyla övünme. Çünkü kıtlık benim kavmimi
 bitirmemiştir.”⁶¹

İstişhâd: İbn Hişâm, bu beyiti fa harfinin أن edatın sonra gelmesinden dolayı
 أن edatın şart edatı olmasına delil olduğunu ifade etmek için zikretmiştir.⁶²

3- Meftuh olan أن’in meksur olan إن’in üzerine atfedilmesi. Şair şöyle der:

إما أقمت وأما أنت مرتحلا فالله يكلأ ما تأتي وما تذر

“İster seferde ister evde ol Allah senin yaptıklarını ve geride bıraktıklarını
 koruyacaktır.”

Bu beyitte rivayet; birinci إما daki إن esreli, ikinci أما daki أن fetha ileidir. İkincisi
 birincisine atfedilmiştir. İkincisi fethalı olduğundan masdar edatıdır. Böyle olması
 müfred’in cümle üzerine atıf edilmesini gerektirir.⁶³

c- İbn Hişâm, أل takısının zamir yerine kullanılması konusunda şairin şu
 sözüyle İstişhâd eder:

أكرم بها خلّة لو إنّها صدقت موعودها أو لو أن النصح مقبول

“O bayan verdiği vaatlerini tutarsa dostluğu ne güzeldir. Veya keşke ona
 yapılan nasihat kabul edilseydi.”

⁵⁹ Yûsuf, 5/2.

⁶⁰ Zuhrûf, 43/5.

⁶¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.48.

⁶² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.48.

⁶³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.48.

Bu beyitte أل takısı zamir yerine kullanılmış ve aslı لوأن نصحتها dır. Bu görüş Kûfelilere ve bazı Basralılara aittir. Sibeveyh ضرب زيد الظهر والبطن sözü için ظهره وبطنه şeklinde anlam vermesinden, onun da bu görüşü desteklediği anlaşılmaktadır.⁶⁴

d- الأ edatının atıf harfi olabilmesi konusunda, ibn Hişâm, ما فعلوه الأ قليل منهم, âyetini şöyle açıklamıştır: Basralılara göre الأ dan sonra gelen isim bedel-i ba'd'tır. Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü ما جائني احد الأ زيد örneğinde zamir bulunmamaktadır. Oysa bedel-i ba'd için getirilen أكلت الرغيف الأ ثلثه örneğinde olduğu gibi zamirin olması gerekir. Ayrıca bu âyette bedel ve mübdelü minh olumlulukta birbirlerine uymamaktadırlar. Kûfelilere göre bu örnekte الأ atıf harfidir. Aynen atıf harfi لا da olduğu gibi önce ve sonra gelen isimler birbirlerine olumlulukta uymazlar. Atıf harfi amilinden hemen sonra gelemediğinden, ما قام الأ زيد örneği ile Kûfelilere itiraz edilmiştir. Bu örnek asıl itibariyle ما قام أحد الأ زيد olduğu için, böyle bir itiraz reddedilir.⁶⁵

2.3.3. İbn Hişâm ve Bağdat Ekolü

Bağdat ekolü, Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini karşılaştırıp daha güçlü olan görüşü benimseyen kimselerin oluşturmuş olduğu bir ekoldür. İbn Keysan (ö. 320/932 ?)bu ekolün öncülerinden sayılmaktadır.⁶⁶

İbn Hişâm eserlerinde bu ekolün görüşlerine değinmiş olup, bazı konularda onları desteklemiştir. Bu ekolün görüşlerine dair örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

a- İbn Hişâm, Cinsi nefiy eden لا 'nın ismi, şibh-i muzaf olduğunda tenvinsiz okunabilir, dedikten sonra bu görüşün Bağdatlılara ait olduğunu söyler ve onların bu görüşünü şöyle aktarır: Bağdatlılar, لا طالع جبالاً örneğinde şibh-i muzaf olan طالع

⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.28.

⁶⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.82.

⁶⁶ Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s.248.

kelimesinin tenvinsiz okunmasının caiz olduğunu söylerler. Onların bu konudaki gerekçeleri; şibh-i muzaf olan لا ‘nın ismi, i’rab konusunda muzaf olan isme benzetilerek i’rab almasıdır. Aynı şekilde لا ‘nın muzaf olan ismi, tenvinsiz olduğu gibi şibh-i muzaf olan isim de tenvinsiz olmakta ona benzetilir. لا مانع لما أعطيت ولا معطي لما منعت *Verdiğini engelleyecek ve engellediğini verecek kimse yoktur.*⁶⁷ hadisi bu görüşü destekler. Basralılar şibh-i muzaf olan ismin tenvinli olmasının zorunlu olduğunu belirtmişlerdir. Fakat yukarıda aktarılan hadis sadece tenvinsiz olarak rivayet edilmiştir.⁶⁸

b- İbn Hişâm, Bağdatlılara ait başka bir görüşü aktarırken şunları söylemiştir: Bağdatlılar, sayıların müzekker veya müennes olmasında çoğula bakarlar müfrede bakmazlar. Bunun için müfretleri, müzekker olmasına rağmen ثلاث اصطبالات ve ثلاث حمامات örneklerinde, çoğula bakarak sayılar müennes getirmişlerdir.⁶⁹

c- İbn Hişâm, Bağdatlılara ait diğer bir görüşü aktarırken şunları söylemiştir: Asıl anlamında hades (eylem) olmayan ve daha sonra kendisine kullanımda bu anlam verilen ismi mastarlar, Basralılara göre amel edemez, Kûfe ve Bağdatlılara göre ise amel edebilir. Örnek ise Katame’nin şu beytidir:

أكفرا بعد ردِّ الموت عني وبعد عطائك المائة الرتاعا

“ Ölümlü benden geri çevirdikten ve bana yüz deve verdikten sonra, sana karşı nasıl nankörlük edeyim.”⁷⁰

İstişhâd: bu beyitte عطاء kelimesi ism-i mastar olmasına rağmen kendisinde bulunan vermek anlamından dolayı mastar gibi faile izafe edilerek mefulü nasb etmiştir.⁷¹

⁶⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, el-İ’tisam bi’l-Kitab, 3.

⁶⁸ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, s.380.

⁶⁹ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, III, 216.

⁷⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*, s. 216.

⁷¹ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*, s. 216.

d- İbn Hişâm, Bağdatlılara ait başka bir görüşü aktarırken şunları söylemiştir: Bağdatlılara göre ليس atıf harfi olabilir. Örnek Lebid'in şu beytidir:

فاذا جوزيت فرضا فاجزه انما يجزي الفتى ليس الجملة

“Sen bir pay ile ödüllendirildiğinde onu kabul et. Çünkü sadece genç kişi ödüllendirilir deve değil.”⁷²

İstişhâd: İbn Hişâm, bu beyti ليس edatının vav harfi gibi atıf harfi oluşuna delil olarak zikretmiştir.⁷³

Şimdiye kadar aktardığımız örneklerde görüldüğü üzere İbn Hişâm, bazen Basralıların bazen Kûfelilerin bazen de Bağdatlıların görüşlerini aktarmış ve onların görüşlerini kullanmayı tercih etmiştir. Bunun dışında hiçbir ekole dayandırmadan kendisinin ortaya koyduğu görüşleri de vardır. Bunun için şu örnekleri aktarabiliriz:

a- İbn Hişâm, إِنَّ edatının kesreli olmasının zorunlu olduğu yerleri sayarken, dördüncü ve beşinci yer için şunları söylemiştir:

Dördüncüsü: Hal cümlesinin başında gelmesi, örnek: كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ (Onların bu hali,) müminlerden bir gurup kesinlikle istemediği halde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı (zamanki halleri) gibidir.”⁷⁴

“Cümlenin başında gelmesi” şartı ile أقبل زيد و عندي أنه ظافر örneği ile itiraz yapılmasını engelledim.

Beşincisi: cümleye izafe edilmesi zorunlu olan –اذا اذا حيث– edatlarından sonra gelen cümlenin başında gelmesi, örnek: جلست حيث إن زيدا جالس

⁷² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 38.

⁷³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 38.

⁷⁴ Enfâl, 8/5.

“Cümlenin başında gelmesi” şartı ile *جلست حيث اعتقاد زيد أنه مكان حسن* örneği ile itiraz yapılmasını engelledim.

İbn Hişâm, bu iki konuda, hiçbir dilci “cümlenin başında gelmesi” şartını koşmamıştır. Fakat bu şartı koşmak gerekir,⁷⁵ diyerek kendi görüşünü ortaya koymuştur.

b- İbn Hişâm, tenbih (uyarı) başlığı altında şunları ifade etmiştir: İ‘rabta mahalli olan cümlelerin yedi tane olması dilcilerin beyanına göredir. Doğru olan ise bunların dokuz olmasıdır. İhmal ettikleri, müstesna cümlesi ve müsnedun ileyh olan cümledir.⁷⁶

c- İbn Hişâm, zarflar konusunda, mekân zarfını üçe aydıktan sonra ikinci kısım hakkında şunları söylemiştir:

İkinci kısım: Belli bir ölçü birimini ifade eden zarflar. Örnek: Fersah, mil ve berid. Birçok dilci böyle bir kısmı zikretmeyip bunları da mübhem (kapalı)den saymışlardır. Fakat bu zarflara hem mübhem hem de muayyen denilebilir. Mübhem olmaları, belli bir mekâna ait olmamalarından kaynaklanıyor. Muayyen olmaları ise, belli bir ölçü birimini ifade etmelerindedir. Böyle bir açıklamaya göre her iki görüşün de doğru olduğu söylenebilir.⁷⁷

d- İbn Hişâm, mef‘ul’un düşürülmesi konusunda şöyle bir açıklama yapmıştır: Bir veya iki mef‘ul’un delil olması halinde düşürülmesi caizdir. Örnek: *أَيْنَ شُرَكَائِي الَّذِينَ* “Ortaklarım olduklarını iddia etmekte olduklarınız hani nerede?”⁷⁸ ayeti *كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ* şeklinde te’vil edilmiştir. Bana göre en güzeli *أَنَّهُمْ شُرَكَائِي* şeklinde te’vil edilmesidir. Böylece *أَن* ve sılası iki mef‘ul yerine geçmiş olur. Çünkü şu âyette; *وَمَا نَرَى* *مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمْ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ* “Yaratılışınızda ortaklarımız

⁷⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri 'z-zeheb*, s. 110.

⁷⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 409.

⁷⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri 'z-zeheb*, s. 125.

⁷⁸ Kasas, 28/62.

*sandığınız şefaatçilerinizi da yanınızda göremeyeceğiz.*⁷⁹ أ ve sılası açıkça zikredilmiş ve iki mef‘ul yerine geçmiştir.⁸⁰

⁷⁹ En‘âm, 6/94.

⁸⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri 'z-zeheb*, s. 198.

3. ARAP GRAMERİNDE İSTİŞHÂD

3.1. İstişhâd

İstişhâd (استشهاد) kelimesi ş-h-d (شهد) kökünden istif'âl babından bir mastardır.

Bu mastarın fiili, mefulünü harfî cersiz aldığıında, bir kimsenin şahitliğini istemek; mefulünü “bâ” harfî cerrîyle alınca, şahitlik hususunda birinin yardımını istemek anlamlarına gelir.⁸¹

İstişhâd'ın terim anlamı ise, bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla ayet ve güvenilir Arapların sözlerinden örnek getirmektir.⁸² Bunun için getirilen örneğe şahid (çoğulu şevâhid) denir.

Arap dilinde ilk olarak istişhâdın, sahabe devrinde, Kur'an'daki bazı garip kelimelere, açıklama getirme gayesiyle başladığı nakillerden öğrenilmektedir. İstişhâd konusunda en çok kendisinden söz edilen kişi, Abdulah b. Abbas'tır. İbnu'l-Enbârî, Abdulah b. Abbas'ın, Kur'an'da herhangi bir kelimeyi anlamadıklarında şiire başvurmalarını zira şiir arapların divanıdır dediğini ve onun şiirle istişhâd ettiğini belirtmiştir.⁸³

İstişhâd da dürüstlük şartı, kendisinden rivayette bulunulan kimsede değil râvide aranmış, müslüman olmayanların, çocukların, kadınların ve delilerin sözleriyle de istişhâd edilmiştir.⁸⁴ Uydurma olması veya bir müvelled şaire ya da sözüne güvenilmeyen birine ait olması ihtimalinden dolayı söyleyeni bilinmeyen nazım ve nesirle istişhâd câiz görülmemiştir. Lehçelerin birbiriyle karışması istişhâda engel değildir. İki ve daha fazla rivayeti olan şahidle vezin ya da kafiye zoru ile yapılmış

⁸¹ İbn Manzur, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahmed b. Ebi'l-Kasım b. Hubkate İbn Manzur el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, (thk.: Abdullah Ali el-Kebir ve bşk.), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, ts. II, 374.

⁸² Azize Fevâl Bâbestî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'n-nahvi'l-'arabî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut,1992, s.561; et-Tehanevî Muhammed Ali, *Mevsuatu keşşafî istilâhati'l-funun ve'l-ulum*, (thk.: Ali Dahruc), Mektebetu Lubnan Nâşirûn, 1. Baskı, Beyrut 1996, I, 1002; Muhammed Nacî Hüseyin Dirâğma, *el-Hayatu'l-ictima'iyye ve eseruhâ fi emsileti'n-nuhât ve şevâhidihim fi 'usûri'l-ihcâc*, (en-Necâhu'l-Vataniyye Üniversitesi Yüksek Öğrenim Fakültesi, Basılmamış Yüksek İslan Tezi), Filistin, 2012, s.6.

⁸³ Ebû Bekir Muhammed b.Kâsım b. Beşşâr el-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l- ibtidâ fi kitâbillahi 'azze ve celle*, (thk.: Muhammed Abdurrahman Ramazan), Mecme'u Luğati'l 'Arabiyye, Dimaşk, 1971, s. 101.

⁸⁴ es-Suyûfî Abdurrahman Celaluddîn, *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, (nşr. M. Ahmed Câdel Mevlâ ve dğr.), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kâhire, ts. I, 138-144.

değişikliklerle de istiṣhâd câizdir. İ‘rabı ve anlamı kesin olmayan, ihtimal taşıyan şâhid geçersizdir. Bu ilkeler hem Arap gramerinde hem de Arap sözlüğünde uygulanır.⁸⁵

Nahiv eserlerinde bazen şâhid yerine misal kullanılır. Fakat misal ile şâhid aynı anlamda olmayıp aralarında fark vardır. Şâhid bir dil bilgisi kuralının, bir ifadenin veya anlamın doğruluğunu kanıtlamak için ayet veya güvenilir arap sözü olması gerekirken, misalde ise böyle bir şartın olmadığı sadece konuyu açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için getirilen bir örnek olduğu belirtilmiştir.⁸⁶

Diğer bir fark ise şâhid istiṣhâd edilmesi için söylenmemiş iken misal ise örnek getirmek için söylenmiştir.⁸⁷

İstiṣhâd edilen metinler, şiir ve şiir dışı sözler (nesir) olmak üzere ikiye ayrılır.

3.1.1.Şiir

“Şiir arapların divanıdır” sözü edebiyat metinlerinde yaygın olarak kullanılan bir sözdür. Araplar şiir sayesinde soylarını, haysiyetlerini ve yaşadıkları olayları korumuşlardır. Dilciler istiṣhâdlarında şiire büyük önem vermişlerdir. Fakat tüm şiirlerle de istiṣhâd etmemişlerdir. Şiirle istiṣhâd için bir takım şartler ileri sürüp zamansal bir sınırlamaya gitmişlerdir.⁸⁸

Eski müellifler, birbirlerini takip eden devirleri ve nesilleri göz önüne alarak şâirleri tabakalara dolayısıyla şiiri, târihî devirlere ayırarak, Arap gramerinde şiiri, istiṣhâd edilebilme açısından dört kategoride değerlendirmişlerdir.

3.1.1.1.Câhiliyye Dönemi Şiiri

Câhiliyye döneminde yaşayan şairler, atalarından almış oldukları dili, salıkaya (meleke) uygun olarak hatasız konuşurlardı. İmru’u’l-Kays (ö.545 m.) ve el-A’şa (ö. 629 m.) gibi şairler bu dönemde yaşamışlardır. Bu dönemdeki şairlerin şiirleriyle istiṣhâd edilir. Fakat bu dönemde yaşamalarına rağmen, yabancılarla görüşme

⁸⁵ İsmail, Durmuş, “İstiṣhâd”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 397.

⁸⁶ et-Teftâzânî Mesud b. Ömer b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Ebû Said el-Ğazi, *Kitabu’l-Mutavval*, Mektebetu ed-Daverî, İran, ts, s.10-11; Mehmet Şirin Çıkar, *Kıyas Bir Nahiv Usûl Kaynağı*, Ahenk Yayınları,1.baskı, Van, 2007,s.30-31.

⁸⁷ Dirâğma, *el-Hayatu’l-ictima’iyye*, s.6.

⁸⁸ Mahmud Muhammed el-‘Amudi, “Mevkifu’d-Demâmeynî mine’l-istiṣhâd bişi’ri’l-muvelledin” el-Mecceletu’l-İslâmiyye li’l-buhûsi’l-İnsaniyye, XII, 2, Filistin, 2004, s.534.

ihtimalinden dolayı Câhiliye dönemi şairlerinden sayılmayan şairler de vardır. ‘Adi b. Zeyd (ö.604?) ve Umeyye b.Ebi’s- Salt (ö.630) gibi şairler bunlardandır. Bu şairler cahiliye dönemi şairlerinden sayılmadıkları gibi, şiirleri ile de istişhâd edilmediği belirtilmiştir.⁸⁹ Fakat kaynaklardaki bu kayıtlara rağmen, Sibeveyh, İbn Kuteybe, İbn Durusteveyh gibi dilciler adı geçen bu şairlerin şiirleriyle istişhâd ettikleri tespit edilmiştir.⁹⁰

3.1.1.2. Muhadram Şiiri

Ömürlerinin bir kısmını Câhiliye döneminde, bir kısmını da İslamî dönemde geçirmiş olan şairler bu isimle anılmışlardır. Lebid b. Rebia (ö.41/661) ve Hassan b. Sâbit (ö.54/674) bu dönemin şairlerindedir. Bir önceki dönemdeki şairler gibi bu dönemin de şairlerinin şiirleriyle ittifak ile istişhâd edilmiştir.⁹¹

3.1.1.3. İslamî Dönem Şiiri

Câhiliye dönemine yetişmeyip İslam’ın ilk döneminde bulunan şairlere İslam Dönemi şairi denilmiştir. Cerir (ö.110/728), el-Ferazdak (ö.110/728), Zü’r-Rumme (ö.117/735), el-Kumeyt (ö.126/744) ve et-Tırimmâh(ö.105?/723?) gibi şairler bu dönemin şairlerinden bazılarıdır. Bazı dilciler, lahn yapmış olmalarından ötürü el-Ferazdak, Zü’r-Rumme ve el-Kumeyt gibi şairleri tenkit etmişlerdir.⁹²

İslamın ilk döneminden sonra dil yavaş yavaş bozulmaya başlamış olmasından dolayı bu dönemin şairlerinin şiirleriyle istişhâdın caiz olduğu şairleri, diğerlerinden ayırmak için zamansal bir sınırlama yapılmıştır.

el-Asma‘î, şiirleriyle istişhâd edilen şairlerin sonuncusunun İbn Herme (ö. 150/767) olduğunu belirtmiştir.⁹³ Ebû Ubeyde (ö.209/824)’nin “Şiir İmru’l-Kays ile başlayıp, İbnu Herme ile son bulmuştur.”⁹⁴ sözü bu görüşü desteklemektedir.

⁸⁹ el-Bağdadî Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-‘arab*, (thk.:Abdusselam Muhammed Harun), Matba‘at’ul-Medeni, Kâhire, 1997, I, 184.

⁹⁰ Özbalıkçı M.Reşit, *Kur’an ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2006, s.54.

⁹¹ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s.54.

⁹² Özbalıkçı, *a.g.e.*, s.55.

⁹³ el-Bağdadî, *Hizânetu’l-edeb*, I, 8; Abdurrahmân Celâluddîn, es-Suyûtî, *el-İktirâh fî usul’in-nahvi*, (thk.: ‘Abdulahakim ‘Atiyye), Dâr’ul-Beyrûtî, 2006, s.59.

⁹⁴ Ebû Ali el-Hasan b. Reşik el-Kayravânî el-Ezdî, *el-‘Umde fî mehâsini’ş-şi’ri ve adâbihi ve nakdihi*, Dâru’l-Cil, 5. Baskı, Suriye 1981, I, 90.

el-Asma‘î’den gelen bir rivayette ise, şairleriyle istişhâd edilen şairlerin sonuncusu olarak İbn Herme’nin yanında İbn Meyyade (ö.149/766), Ru’be (ö.145/762) ve Hakem el-Hudri de zikredilmiştir.⁹⁵

Dil ilimlerinden lugat, sarf ve nahivde ilk üç gruba dâhil olan şairlerin şairleriyle istişhâd edilir ve en son 150 (767) yılına kadar devam eden bu devirlere “ihticâc (istişhâd) asrı” adı verilir.⁹⁶

3.1.1.4. Muvelled veya Muhdes Şairlerin Şiiri

Zikretmiş olduğumuz üç dönemin dışında kalan şairler bu isimle anılmıştır. Beşşar b.Bürd (ö.167/783) bu dönemin en iyi ve ilk şairlerindedir.⁹⁷ “Daha önceleri muhdes (yeni) diye bilinen şairler, kudema’dan sayılırken, daha sonraları Beşşar ile başlayan dönemde şairler zaman aşımıyla artık kudema arasına kabul edilmemişlerdir. İlerleyen asırlar içinde zamanımıza kadar gelen şairler muvelledundan sayılarak sarf, nahiv ve lügatte sözleriyle istişhâd kabul edilmemiştir.”⁹⁸

Bununla birlikte müvelledûn içerisinde güvenilir ve sağlam olanların, özellikle dil âlimlerinin sözleriyle istişhâdı câiz görenler olmuştur. Nitekim Sîbeveyh (ö. 180/796) ile el-Ahfeş el-Evsat yeni şairlerin ilki olan Beşşâr b. Bürd’ün, Zemahşerî (ö. 538/1144) de Ebû Temmâm(ö. 231/846)’ın şiiriyle istişhâd etmiştir. Belâgat ilimleri olan meânî, beyân ve bedî‘de ilk üç tabakaya ait şairlerin şiirlerinin yanında müvelledûnun, hatta Arap olmayan şairlerin şiirleriyle de istişhâd câiz görülmüştür.⁹⁹

3.1.2. Nesir

Sözlükte nesr (nisâr) “dağıtmak, saçmak, sözü çoğaltmak” anlamında masdar ve “nazım dışında düzenlenmiş söz” anlamına gelir.¹⁰⁰ Nesrin terimsel anlamı ise,

⁹⁵ el-Bağdadî, *Hizânetu’l-edeb*, I, 425.

⁹⁶ İsmail Durmuş, “Şiir” *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 154.

⁹⁷ Ebu Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe el-Kûfî ed-Dineverî, *eş-Şi’r ve’ş-şuara*, (thk.: Ahmed Muhammed Şakîr), Dâr’ul-Me‘ârif, Kâhire, 2.baskı, 1958, s.757; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.59.

⁹⁸ Özbalkıç, *a.g.e.*, s.56.

⁹⁹ Durmuş, *a.g.md.*, XXXI, 154.

¹⁰⁰ Muhammed b. Ebubekir b. Abdulkadir er-Râzi, *Muhtâru’s-sihâh*, (thk.: Ahmed İbrahim Zehve) Dâr’ul-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut, 2014, s.313.

şiiirin dışında kalan söz dizimi kurallarına uygun anlatım biçimidir. Karşıtı nazımdır.

101

Nesir, belli kurallara bağılı bulunan nazma göre daha çok olması sebebiyle muhtevastındaki “çoğaltmak” mânasıyla da ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte nesirde de edebî güzelliğı sağılayan dizim kuralları geçerlidir. Bu sebeple günlük hayatta kullanılan özensiz söz ve yazılarla çeşitli bilim dallarında kullanılan dil edebî değer ifade eden nesir türünden sayılmaz.¹⁰²

Arap edebiyatının ilk müdevven edebî metni olarak Kur’ân kabul edilmiştir. Arap şiir ve nesrinin en güzel niteliklerini kendinde toplayan, ancak bilinmekte olan şiir ve nesir kurallarını aşan Kur’ân, Arap nesrini üslûp ve muhteva yönlerinden etkilemiş, edebî mektuplarla edebî eserler ve hutbeler ondan ustaca yapılan iktibaslarla zenginleştirilip süslenmiştir.¹⁰³

Hız. Peygamber’in kısa nesir parçaları halindeki hadisleri ve özellikle duaları ile onun ve halifelerinin mektupları erken dönem İslâm nesrinin önemli ürünlerindedir. Resûl-i Ekrem’in üslûbu sahabenin hutbe ve mektuplarında etkisini göstermiştir. Bu etki, özellikle kendisiyle yakın alakası bulunan Hız. Ali ile Ebû Hüreyre gibi sahâbilerde daha belirgin biçimde göze çarpmaktadır.¹⁰⁴

Kendisiyle istişhâd edilen nesir türü; Âyet, Hadis ve Arap Kelâmı olmak üzere üçe ayrılır. Bu üç kısım ile istişhâd’ın caiz olup olmayacağı hakkındaki görüşleri aktarmaya çalışacağız.

3.1.2.1. Âyet

Kur’ân en fasih ve en beliğ söz kabul edildiğinden onun mütevâtir, şâz ve âhâd kıraatleriyle istişhâd edilebilir. Bütün dilciler bu konuda açık bir görüş belirtmemiş olsa da eserlerinde âyetlerden delil getirmeleri, dolaylı bir şekilde âyetlerle istişhâd yapılabileceğı görüşünü desteklediklerini ifade etmektedir. Ayrıca âyetlerle istişhâd yapılamayacağı iddiasını dillendiren birisine de rastlayamadık. Bu konu hakkında bazı dilcilerin görüşlerini aktaracağız:

¹⁰¹ İsmail Durmuş, “Nesir”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 157.

¹⁰² Durmuş, *a.g.md.*, XXXIII, 157.

¹⁰³ Durmuş, *a.g.md.*, XXXIII, 157.

¹⁰⁴ Durmuş, *a.g.md.*, XXXIII, 157.

es-Suyûtî, Kur'ân-ı Kerim'in mütevatir, âhâd ve şaz kıraatleri ile istişhâd caizdir. Âlimler, bilinen kıyasa ters düşmedikçe şaz kıraatlerle istişhâd edilebileceğinde ittifak etmişlerdir. Hatta kıyasa ters düşse de ona kıyas etmemek kaydıyla bu şaz kıraatle istişhâd yapılabilir. Şaz kıraatlerle istişhâd meselesi fıkhîta ihtilafı bir konu olsa da nahivciler arasında böyle bir ihtilafın olduğunu görmedim.¹⁰⁵diyerek ayetlerle istişhâd konusunda ihtilafın olmadığını hatta şaz kıraatlerle bile istişhâd edilebileceğini iddia etmiştir.

Abdulkâdir el-Bâğdadi (ö. 1093/1682), Allah'ın kelâmı, sözlerin en fasihi ve en belîğidir. Dolayısıyla onun kıraatlerinin mütevatir veya şâz olanıyla istişhâd câizdir.¹⁰⁶sözleriyle ayetlerle istişhâd konusundaki fikrini belirtmiştir.

er-Rağıb el-İsfahâni (ö.502?/1108?) de “Kur'ânın lafızları, Arap kelamının özü ve kaynağıdır. Fâkihler ahkâm vaz'ında ve hüküm vermede ona dayanırlar. En usta şairler ve belagatçılar, şiir ve nesirlerinde ona sığınırlar ve ondan güç alırlar”¹⁰⁷diyerek Kur'ân lafızlarının Arap dilinin özünü oluşturduğunu ve dolayısıyla istişhâda en layık metnin o olduğunu ifade eder.

Kur'ân-ı Kerim'le istişhâd konusunda, yeni araştırmacılardan Said el-Efğani: “Kur'ân-ı Kerim'in nassında bulunan mütevatir ve sağlam rivayet herhangi başka bir sözde bulunamaz. Dolayısıyla Belağat, Sarf ve Nahiv ilmi için, ittifak ile en sağlam delil olduğu kabul edilmiştir.”¹⁰⁸Ayrıca “Kur'ân-ı Kerim'in mütevatir, âhâd ve şaz bütün kıraatlerinin Arapçada hüccet ve delil olduğunu”¹⁰⁹ ifade etmektedir.¹¹⁰

Taha Hüseyin ise: “Kur'ân-ı Kerim, bütün mevsuk şiir ve nesirlerden daha evvel Arap gramerine temel vazifesi gördüğünde hiç şüphe yoktur.”¹¹¹ diyerek Kur'ân'ın Arap grameri için en önemli bir delil olduğu fikrini savunmaktadır.

Sonuç olarak: Eski ve yeni bütün nahivciler, hiçbir şart koşmadan Kur'ân-ı Kerim'le istişhâd konusunda hemfikirdirler. Bu sonuç, bazılarının doğrudan, bazılarının da dolaylı ifadelerinden ve bir de onların eserlerinde Kur'ân-ı Kerimle

¹⁰⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.39.

¹⁰⁶ el-Bâğdadi, *Hizânetu'l-edeb*, I, 9.

¹⁰⁷ er-Rağıb el-İsfahâni el-Hüseyin b.Muhammed b. el- Mufaddal, *el-Mufredat Kur'an Kavramlar Sözlüğü*, (çev. Yusuf Türker) Pnar yay. İstanbul 2.baskı, 2010, s.89.

¹⁰⁸ el-Efğani Said, *Fî usuli'n-nahvi*, el-Mektebû'l-İslamî, Beyrut, 1978, s.28.

¹⁰⁹ el-Efğani, *Fî usuli'n-nahvi*, s.29.

¹¹⁰ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s.70.

¹¹¹ Taha Hüseyin, *fi'l- Edebi'l-câhili*, Muessetu Hindâvî, Kâhire, 2012, s. 113.

istişhâd yapmış olmalarından ortaya çıkmaktadır. Suyûtî'nin dediği gibi, nahivciler arasında Kur'ân-ı Kerimle istişhâda karşı çıkan olmadığı sonucuna varılabilir.¹¹²

3.1.2.2. Hadis

Dinî ilimlerde, Kur'an'dan sonra en önemli kaynağın Hadis olduğu konusunda bir ihtilaf yoktur. Ancak dil ilimlerinde durum böyle değildir.¹¹³

Hadislerle istişhâdın câiz olup olmadığı konusunda, istişhâdı caiz görmeyenler, caiz görenler ve bu iki görüş arasında orta yolu benimseyip sadece bazı hadislerle istişhâdın caiz olabileceğini kabul edenler olmak üzere üç görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşleri ve görüş sahiplerinin ortaya koydukları delilleri üç başlıkta inceleyeceğiz.

3.1.2.2.1. Hadisle İstişhâdı Caiz Görmeyenler

Hadisle istişhâdın caiz olmadığı görüşünü, ilk defa dile getiren İbnu'd-Dâî (ö.680/1281)dir. Kendisinden sonra bu görüşü hararetle savunan ise Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.745/1344) olmuştur. Bu görüşü benimseyenler, görüşlerini şu delillere dayandırırılar:

1. Hadislerin, lafızlarıyla değil, manalarıyla rivayet edilmiş olma ihtimali,
2. Raviler arasında Arap olmayanlar olduğundan, hadislerde fazla lahn yapılması,
3. Basra ve Kûfe ekollerinin ilk öncülerinin, hadislerle istişhâd etmemeleri.¹¹⁴

Bu görüşün ilk temsilcisi olan İbnu'd-Dâî, ez-Zeccâci (ö.339/950)'nin *el-Cümel*'ine yapmış olduğu şerhte, Bana göre Sibeveyh ve diğer dilcilerin dili ispat hususunda hadisi terk etmelerinin sebebi, hadislerin manalarıyla rivayetlerine izin verilmiş olmasıdır. Bu hususta Kur'ân'a ve Araplardan gelen sarîh nakillere dayanmışlardır. Âlimler hadislerin manalarıyla nakline izin vermemiş olsalardı, fasîh dilin ispatı hususunda Hz. Peygamberin sözlerini esas almak daha evlâ olurdu. Çünkü o Arapların en fasîhidir.¹¹⁵ diyerek bu konu hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir.

¹¹² Özbalkıç, *a.g.e.*, s.70.

¹¹³ Çıkar, *Kıyası*, s.52.

¹¹⁴ Özbalkıç, *a.g.e.*, s.205.

¹¹⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.26; el-Bağdadî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 10.

Bu görüşü benimseyen ve bu konuda fazla iddialı olan ve de muhaliflere karşı sert bir tutum sergileyen Ebû Hayyân ise, konuya dair şunları söylemiştir:

İbn Mâlik, Arap dilinin kurallarını ispat etmek için hadislerle çokça istişhâd etmiştir. Kendisinden başka bu yolda giden hiçbir mutekaddim veya müteahhiri görmedim. Hatta nahiv ilminin ilk kurucuları ve Arap dilinden hükümler çıkararak Basra imamlarından Ebû ‘Amr el-‘Alâ (ö. 154/771), İsa b. Ömer (ö. 149/766), el-Halil (ö. 175/791) ve Sibeveyh (ö. 180/796); Kûfe imamlarından da el-Kisâî (ö. 189/805), el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Hişâm ed-Darir gibileri bunu yapmamışlardır. Ayrıca bu her iki ekolün müteahhir nahivcileri ile Bağdat ve Endülüs gibi diğer bölgelerin nahivcileri de onlara uyararak hadislerle istişhâd etmemişlerdir. Bazı bilginler bu konu hakkında şunları söylemişler: Bize intikal eden hadislerin lâfızlarının bizzat Hz. Peygamber'e ait olduğuna güvenemiyoruz. Şayet güvenebilsek, küllî kaidelerin ispatında, hadisler Kur’ân derecesinde olurdu.¹¹⁶

Ebû Hayyân daha sonra bu güvensizliğin iki sebebi olduğunu şu sözlerle ifade eder:

1- Râviler hadisleri lâfızlarına bağlı kalmadan manalarının aktarılmasına cevaz vermeleri. Bu sebeple asr-ı saadette meydana gelen bir olayın, bize değişik lafız ve ifadelerle aktarıldığı görülmektedir.¹¹⁷

2- Rivayet edilen hadislerin birçoğunda "lâhn" yâni dil hatası olması. Çünkü ravilerin çoğu aslen Arap olmadıkları gibi gerçek bir Arap muhitinde de yetişmemişlerdi. Arapçayı ancak nahiv ilmi vasıtasıyla öğrenmişlerdi. Bu sebeple nakillerinde fasih Arapçaya uymayan bir takım hatalı ifadeler yer almıştır. Oysaki Peygamber (s.a.v)’in insanların en fasihi olduğunu ve konuşurken sözlerin en fasihi, terkiplerin en güzeli, en yaygın ve tatlısıyla konuştuğunu kesin olarak biliyoruz.¹¹⁸

Hulasa olarak şunları söyleyebiliriz: Hadislerle istişhâdı caiz görmeyenlerin ilkleri İbnu’l-Dâî ve Ebû Hayyândır. Bu konudaki gerekçeleri ise; Hadislerin, manalarıyla rivayet edilmiş olma ihtimali, Raviler arasında Arap olmayanlar

¹¹⁶ es-Suyûtî, *el-iktirâh*, s.26; el-Efğânî, *Fî Usuli’n-Nahvi*, s.48; Muhammed el-Hıdır Hüseyin, *Dirâsât fî’l-arabiyye ve tarihiha*, el-Mektebû’l-İslâmî, Dimaşk, 1960, s.169.

¹¹⁷ el-Efğânî, *Fî Usuli’n-Nahvi*, s.47; Mahmud Fecâl, *el-Hadisü’n-nebevî fî’n-nahvi’l-‘arabî*, Edvâu’s-Selef, Riyâd, 1997, s. 118; Özbalkıç, *a.g.e.*, s.206.

¹¹⁸ el-Bağdadî, *Hizânetu’l-edeb*, I, 10; es-Suyûtî, *el-iktirâh*, s.26; Fecâl, el-Efğânî, *Fî Usuli’n-Nahvi*, s.47; *el-Hadisü’n-nebevî* s. 117-118; Özbalkıç, *a.g.e.*, s.207.

olduğundan, hadislerde fazla lahn yapılması ve ilk nahivcilerin hadisle istişhâd yapmamış olmalarıdır.

3.1.2.2.2. Hadisle İstişhâdı Caiz Görenler

Mutekaddim âlimler hadislerle istişhâd konusunu böyle bir başlık açarak tartışmamışlardır. Bunun için onların bu konu hakkında görüşleri kesin bir şekilde anlaşılabilir.

İbn Tayyib, birçok dilbilgini hadislerle istişhâd yapılabileceği görüşünde olduğunu ve onlardan bazılarının; İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Faris (ö. 395/1004), Cevherî (ö. 400/1009), Harîrî (ö. 516/1122), İbn Berrî (ö. 582/1187), Süheylî (ö. 581/1185), İbn Harûf en-Nahvî(ö. 609/1212), İbn Mâlik (ö. 672/1274) ve İbn Hişâm, olduğunu belirtmiş ve bu konu hakkında şunları söylemiştir:

Bu görüşü kabul etmek ve desteklemek gerekir. Zira hadisler, insanların en beliği ve en fasihi olan Peygamberimiz (s.a.v)'in sözleridir. Sözlerin en fasihi olan ve Yüce Allah tarafından desteklenen Peygamberin(s.a.v) sözleri, Arapların sözlerinden istişhâd olmaya daha elverişlidir. Hatta hadislerle istişhâd konusunda Ebû Hayyân ve Ebû'l Hasan ed-Dâî' ve onlara uyan es-Suyûtî dışında başka birinin muhalefet ettiğini bilmiyoruz.¹¹⁹

Suheyli, *el-Emâli* adlı eserinde, dil, nahiv ve fıkıh konuları için hadislerle çokça istişhâd yapmıştır. Bu eserinde 74 meselede nahiv ve dil problemini değerlendirmeye çalışmıştır.¹²⁰

Ebû Hayyân'ı hadis ile istişhâd konusunda eleştiren ve aynı zamanda öğrencisi olduğu iddia edilen İbn Hişâm da eserlerinde hadis ile çok fazla istişhâdda bulunmuştur. Örneğin çalışma konumuz olan *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde 70'e yakın, *Şerhu Katri'n-neda* adlı esrinde ise 20'ye yakın hadisle istişhâd etmiştir.

Bu görüşü savunanlar, iddialarını şu delillere dayandırır:

1- Hz. Peygamberin dil ve lehçe bakımından Arapların en fasihi olduğunda icmâ vardır.¹²¹

¹¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Tayyib b. Musa eş-Şerîkî el-Fasî, *Şerhu Kifâyeti'l-mutahaffiz tahriru'r-rivâye fi takriri'l-Kifâye*, (Thk.: Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru'l-'Ulum, Riyâd, 1983, s. 96.

¹²⁰ Mahmud Fecâl, *el-Hadîsu'n-nebevî fi'n-nahvi'l-'arabî*, Edvâu's-Selef, Riyâd, 1997, s. 106.

¹²¹ Fecâl, *el-Hadîsu'n-nebevî* s. 117; Özbalıkcı, *a.g.e.*, s.209.

2- Hadis rivayetlerindeki senetler şiir rivayetlerindeki senetlerden daha sıhhatli ve daha itimada şayandır. Aslında hadisle istihada karşı çıkanlar da Hz. Peygamberin Arapların en fasihi olduğunu, hadis senetlerinin de şiir senetlerinden daha sıhhatli olduğunu itiraf ediyorlar. Onların itiraz ettikleri husus, hadislerin lâfızlarıyla değil, manalarıyla rivayet edilmiş olabileceği ihtimâlidir. Arap şiirinde ve nesrinde hüküm lâfızlar üzerine binâ edildiği için râvîler lâfızlarıyla rivayete ehemmiyet vermişlerdir, diyorlar.¹²²

3- Hadis rivayetlerinde asıl olan, hadislerin işitildiği şekilde aynı lâfızlarla nakledilmesidir. İlim adamları da bu mevzu üzerinde titizlikle durmuşlar, hadis lâfızlarının zaptı ve nakli hususunda azami derecede dikkatli davranılmasını ısrarla istemişlerdir. Böylece hadislerin lafızlarıyla rivayet edildiği konusunda zann-ı galip husûle gelmektedir. Bu da nahiv kurallarının ispatı hususunda hadislerle istişhâd etmek için yeterlidir.¹²³

2.1.2.2.3. Hadisle İstişhâdda Orta Yolu Benimseyenler

Hadisle istişhâd meselesinde iki görüş ileri sürüp, bazı hadislerle istişhâd edilebileceği ve bazı hadislerle ise istişhâd edilemeyeceğini, iddia eden bazı dilciler bulunmaktadır. Bunların öncüsü eş-Şâtibî (ö. 790/1388) olup, es-Suyûtî'de ona uyarak bu görüşü savunmuştur. Günümüz dilcilerinden, Mısır Dil Akademisi üyesi, Muhammed el-Hıdır Hüseyin de bu görüşü savunanlardan biridir. Bu görüşü savunanlar, hadisleri taksim ederek; lafızlarıyla nakle itina gösterilen hadislerle istişhâd etmenin câiz, diğerleriyle câiz olmadığını iddia ederler.¹²⁴

eş-Şâtibî "*Elfiyye*"ye yazdığı şerhinde, hadisle istişhâd konusunda, hadisleri iki kısma ayırıp kendi görüşünü şöyle ifade eder:

1- Lafızlarına önem gösterilmeksizin manalarıyla nakledilen, hadisler. Dilciler, bu kısım ile istişhâd etmemişlerdir.

2- Özel bir gaye için lâfızlarıyla rivayetine özen gösterilen hadisler. Bunlar Peygamber (s.a.v)'in fesahatını ortaya koymak için Hemadana yazmış olduğu mektup

¹²² Fecâl, *el-Hadîsu'n-nebevî* s. 118; Özbalıkçı, *a.g.e.*, s.209-210.

¹²³ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s.210.

¹²⁴ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s.210.

gibi ve emsal-i nebeviye dair olan hadislerdir. Böyle hadislerle dilde istiṣhâd edilebilir.

125

Şatibî'nin bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi, lafzıyla rivayet edilen hadislerle, istiṣhâd edilebileceği, mana ile rivayet edilenlerle ise istiṣhâd edilemeyeceği, görüşünü savunarak orta yolu benimseyenlerden biri olduğu söylenebilir.

es-Suyûtî de Şatibî'ye uyararak bu görüşü benimsemiştir. Çünkü *el-İktirah* adlı eserinde bu konu hakkında şunları söyler:

Hz. Peygamberin (s.a.v) hadislerine gelince, bizzat onun söylemiş olduğu şekli ile rivayet edilen hadislerle istiṣhâd yapılabilir. Bu gibi hadisler çok azdır. Buda ancak az bulunan kısa hadislerde görülebilir. Çünkü hadislerin çoğu mana ile nakledilmiştir. Zira tedvin edilmemiş hadisleri, yabancı raviler, kendi ifadeleriyle birbirlerinden nakletmişlerdir. Dolayısıyla hadislerde; ziyade ve hazif, takdim-ta'hir, lafız değişiklikleri meydana gelmiştir. Bunun için de aynı kıssaya ait bir hadis, değişik şekilde ve farklı sözlerle nakledilmiştir.¹²⁶

es-Suyûtî'nin, bu sözlerinden anlaşılacağı gibi onun da orta yolu benimseyenlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Bağdadî, es-Suyûtî'nin Şatibî'ye uyduğunu açıkça ifade etmiştir. Fakat İbn Tayyib, es-Suyûtî'nin İbn Dâî' ve Ebû Hayyân'a uyduğunu ve hadislerle, istiṣhâd edilemeyeceği görüşünü, benimsediğini iddia etmiştir.¹²⁷

Günümüz dilcilerinden Mısır ve Suriye Dil Akademileri üyesi, Muhammed el-Hıdır Hüseyin, *Dirasât fi'l-'Arabiyye ve Tarîhihâ* adlı eserinde ve Mısır Dil Akademisi dergisinin III. sayısında yayımlanan makalesinde bu konuyu geniş bir şekilde ele almıştır. Biz burada makalesinin sonunda kendi görüşlerini özetlediği şu ifadelerini aktaracağız:

Rivayetleri değişik dahi olsa ilk devirlerde tedvin edilen bütün hadislerle istiṣhâd edilebilir. Bu hadisler arasından sâdece şâz rivayetlerle gelen veya bazı hadisçiler tarafından kesin hata tespit edilen hadisleri istisna ediyoruz.¹²⁸

Kısacası ilk devirlerde yazılmış olsun olmasın, kutub-i sitte de bulunsun bulunmasın, sağlam senetlerle bize intikal eden, dini mevzularda delil kabul edilen ve

¹²⁵ el-Bağdadî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 12-13; Özbalkıç, *a.g.e.*, s.211.

¹²⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.43; el-Bağdadî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 13; Özbalkıç, *a.g.e.*, s.211.

¹²⁷ İbn Tayyib, *Şerhu Kifâyeti'l-mutahaffiz*, s.96.

¹²⁸ el-Hıdır, *a.g.m.*, s.210.

tevil yoluyla dahi olsa dil kaidelerinden her hangi birine uygunluğu tespit edilen bütün hadislerle istiṣhâd etmenin câiz olduğu söylenebilir.

3.1.2.3. Arap Kelâmı

Nahiv usûl ilminin temel dellillerinden olan sema'ın önemli kaynaklarında biri de Arapların konuştuğu dildir. Gramerin temelini oluşturan kaynağın o dili konuşanlar tarafından oluşturulmasında şüphe yoktur. Dili doğru bir şekilde konuşanlar aynı zamanda farkında olmadan o dilin gramerini de ortaya koymuşlardır.¹²⁹

Dilciler Arap kelâmıyla istiṣhâdda bulunmuşlardır. Fakat sözleriyle istiṣhâd ettikleri Arapları, bağlı oldukları kabilelere ve komşu oldukları milletlere göre tasnif ederek, Arap yarımadasının merkezinde bulunan kabilelerin, sözlerini delil kabul ederken, yabancı milletlere komşu olan kabilelerin, sözlerini delil kabul etmemişlerdir.¹³⁰

Bu konuda Ebû Nasr el-Farabi (ö.339/950) *el-Elfaz ve'l-Huruf* adlı eserinde sözleriyle istiṣhâd edilen ve edilmeyen kabileler için şöyle bir tasnif yapmıştır: Kureyş, dile en kolay olan ve arzuyu en güzel ifade eden en fasih lafızları seçmede, kabilelerin en iyisidir.¹³¹

Kendilerinden Arap dili, alınan ve bu konuda kendilerine uyulanlar Kays, Temim ve Esed kabileleridir. Arap dilinin çoğunluğu bunlardan alınmıştır. Ğarib kelimelerde, i'rab konusunda ve kelime çekimlerinde bunlara uyulmuştur. Bu kabilelerin dışında, Huzeyl'in tamamı, Kinane ve Tayy kabilelerinin bazılarından da Arap dili, alınmış olup bunların dışındaki kabilelerden ise alınmamıştır.¹³²

Kısacası, şehirde yaşayan veya çölde yaşayıp, yabancı milletlerle komşuluk yapan kabilelerden Arap dili alınmamıştır.

Dolayısıyla, yabancılarla komşuluğu olan veyahut herhangi bir nedenle yabancı milletlerle bir araya gelmiş olma ihtimali olan; Lahm, Cüzam, Kuda'e, Gassan, İyad, Tağlib, Nemir, Abdulkays, Ezd, Yemen, Sakif, Taif ve Hicaz kabilelerinden, Arap dili alınmamış ve bunların dilleriyle istiṣhâd yapılmamıştır.¹³³

¹²⁹ Çıkar, *Kıyası*, s.55.

¹³⁰ el-Efğani, *Fî Usuli'n-Nahvi*, s.21; Özbalıkçı, a.g.e, s.205.

¹³¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.47-48.

¹³² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.47-48; el-Efğani, *Fî Usuli'n-Nahvi*, s.21; Özbalıkçı, a.g.e, s.205.

¹³³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.47-48.

el-Farabi'nin yapmış olduğu bu tasnif, alimler tarafından benimsenmiş, hatta buna aykırı davrananlar ise şiddetle eleştirilmiştir. Mesela, İbn Mâlik, eserlerinde Lahm, Cüzam, Kuda'e ve diğer bazı kabilelerin dilleriyle istişhâd ettiği için, Ebû Hayyân: "Böyle bir şey dilcilerin geleneği olamaz" diyerek onu eleştirmiştir.¹³⁴

Sadece çölde yaşayanlardan dilin alınması ve şehirlilerden dilin alınmayışının gerekçesini, İbn Cinni şu sözleriyle ifade eder:

Şehirliden dilin alınmamasının sebebi yabancılarla olan birlikteliklerinden dilinin bozulmasıdır. Şayet bir şehrin dili bozulmamış ise orada bulunandan dilin alınması gerekir. Aynı şekilde çölde yaşadığı halde dili fesada uğramış birinden de dil alınmaması gerekir.¹³⁵

Herhangi bir dil ile istişhâd edebilmek için o dilin, güvenilir olması ve fesada uğramamış olması şartlarını taşıması gerekir. Dolayısıyla bazıları, dilinin sağlam olmasından ve sağlam bir çevrede yetişmesinden dolayı İmam Şafii'nin sözleriyle, istişhâd edilebileceğini iddia etmişlerdir. Hatta Ahmed b. Hanbel, kesin bir ifadeyle "Şafii'nin sözleri dilde hüccettir" diyerek görüşünü belirtmiştir.¹³⁶

Burada arap kelamı ile istişhâd edilirken daha çok kullanılan emsal (atasözleri) e kısaca değinmek istiyoruz. Arapça bir kelime olan "المثل" el-Mesel ve el-misil benzeme, benzetme; bir şeyin benzerini nakletme demektir. Ayrıca sıfat, delil, kısas, ibret alınacak bir cezayı vermek... Gibi manaları da vardır. Çoğulu "أمثال" emsal gelir.¹³⁷ Mesel kelimesinin tanımı yapılırken kimi müellifler sadece kelimenin ıstılah/terim anlamını vermemişler, şekil ve muhtevasını da içine alan bir takım izahlar yapmışlardır. Burada bu tanım ve açıklamaların bir kısmını detayına inmeden aktaracağız.

İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759): "Mesel olarak kabul edilen söz, bahse konu edilen olayı en iyi açıklayan, kulağa en hoş gelen ve en kapsamlı olanıdır" der.

¹³⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.48.

¹³⁵ İbn Cinni, *Hasais*, II, 5.

¹³⁶ Suyûtî, *el-iktirâh*, s.49.

¹³⁷ el-Meydânî Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, en-Nisaburi, *Mecme'u'l-emsâl*, (thk.: Muhammed MuhyiddinAbdulhamid), Dâru'l- Marife, Beyrut, ts, I, s.6.

Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam’a (ö. 224/838) göre: “ Emsal, Arapların cahiliye ve İslamî Dönemlerdeki hikmetleridir. Onunla ifade etmek istedikleri şeyler doğrudan doğruya değil de dolaylı bir şekilde ve ihtiyaçlarına göre ifade ettikleri (sözleri)dir.”¹³⁸

Abdülmecid Katamiş’a göre mesel: “Yeni bir halin eski bir hale benzetildiği özlü, yaygın ve isabetli manası olan söz”¹³⁹ dür.

Günümüz Türkçesinde bunların yerine “ata” ve “sözü” kelimelerinden mürekkep, yani tek bir sözcük haline gelen “Atasözü” çoğul olarak “Atasözleri” tabiri kullanılmaktadır. Ne var ki atasözlerinin çeşitli özellikler taşıması sebebiyle Türkçede farklı; çok kısa veya çok uzun tanımlar yapılmıştır. Bunlardan biri şöyledir:

Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü sözlerdir.¹⁴⁰

¹³⁸ Numan Yazıcı, *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet yay, İstanbul 2003, s. 24.

¹³⁹ Abdülmecid Katamiş, *el-Emsâl el-Arabiyye, Dirase Tarihiye Tahliliye*, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1988, s. 11.

¹⁴⁰ Aydın Oy, “Atasözü” *DİA*, İstanbul 1991, IV,45

4. İBNİ HİŞÂM'IN MUĞNİ'L-LEBÎB ADLI ESERİ

4.1. Muğni'l-lebîb

İbn Hişâm, Mekke'de 749'da (1348) yazdığı eserinin Mısır yolculuğu sırasında diğer bazı kitaplarıyla birlikte kaybolması üzerine kitabını 756'da (1355) Mekke'ye döndüğünde daha mükemmel şekilde tekrar yazmıştır. Müellif, ilk telifte kapalı ve zor anlaşılır bulunduğu meseleleri bu ikincisinde çözdüğünü kaydetmektedir.¹⁴¹

İbn Hişâm, kitabının önsözünde; çalışmaların en güzeli, -din ve dünya saadeti sağlamasından dolayı- Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin anlaşılması için yapılan çalışmalardır. Bu çalışmaların temeli ise i'rab ilmidir.¹⁴² diyerek bu eseri yazma nedenlerinden biri Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin anlaşılması olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca kendisini bu eseri yazmaya sevk eden sebeplerden birinin de, daha önce hazırladığı, *Muğni'l-lebîb*'in sekiz bölümünden dördünü kısaca kapsayan *el-İ'râb 'an kavâ'id-i i'râb* adlı eserinin büyük ilgi ve kabul görmesi olduğunu ifade eder.¹⁴³

Bu eser giriş ve sekiz bölümden (bab) meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde; İbn Hişâm, bu eseri ne zaman nerede ve ne için yazdığını belirtir.

Birinci bölüm : Edatların anlam ve hükümleri hakkındadır.

İkinci bölüm : Cümlelerin kısımları ve hükümlerine dairdir.

Üçüncü bölüm: Şibhi-cümle ile ilgili hükümlere dairdir.

Dördüncü bölüm: Çokça kullanılan ve bilinmemesi eksiksizlik sayılan kurallara dairdir.

Beşinci bölüm: Dil bilginine i'rab yaparken gelebilecek itirazlara dairdir.

Altıncı bölüm: Dil bilginleri katında yaygın olup yanlış olan yorum ve görüşler hakkındadır.

Yedinci bölüm: İ'rab'ın şekli ve nasıl yapılacağı hakkındadır.

Sekizinci bölüm: Kendisine birçok konunun kıyas yapılabileceği genel hükümlerden söz edilmiştir.¹⁴⁴

¹⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.17.

¹⁴² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.17.

¹⁴³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.17.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.17.

İbn Hişâm, Nahiv ilminin çoğu konularına ayırdığı bu eserine *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb* adını vererek bu eserinin, okuyucularının nahiv ilminde ve özellikle cümle tahlillerinde (i'rab) başka kitaplara gereksinim duymayacağı bir eser olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵

Muğni'l-lebîb daha müellifi hayattayken şöhrete kavuşmuş, Afrika'da da büyük rağbet görmüştür. Eserin muhtevasını anlatan İbn Haldûn, bu kitap ve müellifi hakkında şunları söylemiştir:

“Çağımızda Mağrib'te sanatının ehlerinden olan ve İbn Hişâm diye anılan bir Mısırlı zatın telifi bize vasıl oldu. O en son noktasına varıncaya kadar bu sanattaki melekeye tam olarak hâkim olmuştur. Bu durum Sibeveyh, İbn Cinni ve o ayarda olanlardan başkası hâsıl olmamıştır. İbn Hişâm'ın bu husustaki melekesi muazzam, bu fennin esaslarını ve teferruatını ihatası mükemmel ve o sahadaki tasarrufu fevkeladedir”.¹⁴⁶

Kitapta nahiv meseleleri yanında sarf konuları, belâgat, kısmen lehçe farklılıkları ve tefsire dair bazı konular üzerinde de durur. İbn Hişâm eski nahivcilerden naklettiği görüşleri, bazı gramer kuralları ile dil problemlerine dair aktardığı ihtilâfları açık bir şekilde ortaya koymuş, tercih etmek istediği görüşü mantikî kurallar içinde etraflıca tartıştıktan sonra gerekçelerini sunmuştur. Kelimeleri fiil, isim, zarf ve harf olmaları açısından ele alan müellif her biri hakkında terkipte geçtiğini farz ederek hüküm vermiş, incelemelerini Kur'ân'ın çeşitli kıraatleri, hadis, atasözü, Arap edebiyatından getirdiği şâhidlerle delillendirip zengin misallerle açıklamıştır.¹⁴⁷

4.1.1. Muğni'l-lebîb'in Yöntemi

İbn Hişâm, eserinde daha çok yer ayırdığı birinci bölümde edatlar konusunda, ele aldığı edatın en başta kaç kullamı olduğunu ve bu kullanımlarda hangi anlamlara geldiğini belirtir. Bütün bunlar için ayet, hadis, şiir ve Arap kelâmı ile bolca istişhâdda bulunur. Bu arada istişhâdla yetinmiyip konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için sıradan örnekleri (misal) de zikreder. Ayrıca konu hakkında kendisinden önceki

¹⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.18.

¹⁴⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 1281.

¹⁴⁷ Özbalıkcı, “Muğni'l-lebîb”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 386.

dilcilerin görüşlerine yer verir. Aktardığı görüşleri kimi zaman eleştirirken bazen de bu görüşler arasında tercihte bulunur. Bazen de konunun sonunda “Tenbih” başlığı altında konuyu tamamlayıcı bilgiler verir.¹⁴⁸

İbn Hişâm, ikinci ve üçüncü bölümde cümle ve şibh-i cümle konusunda, bu konulara ait kısımları geniş bir şekilde ele alır. Bütün bunlar için ayet, hadis, şiir ve Arap kelâmı ile bolca istişhâdda bulunur. Bu arada istişhâdla yetinmiyip konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için sıradan örnekleri (misal) de zikreder. Ayrıca konu hakkında kendisinden önceki dilcilerin görüşlerine yer verir. Aktardığı görüşleri kimi zaman eleştirirken bazen de bu görüşler arasında tercihte bulunur. Bazen de kendi görüşünü belirtir. İbn Hişâm, bu iki bölümde konunun sonunda “Tenbih” başlığını biraz daha fazla kullanarak konuyu tamamlayıcı bilgiler verir.¹⁴⁹

İbn Hişâm, dördüncü bölümde; i‘rab(cümle tahlili) yapan kişinin çok kullanılan hükümleri tam olarak bilmemesin eksiklik olacağını belirttiği konulara değinmiştir. İbn Hişâm, bu bölümde; muhteda ile haberin, atf-ı beyan ile bedelin, ismi fail ile sıfat-ı müşebbehenin ve hal ile temyiz’in birbirinden nasıl ayırdedileceği gibi bazı konuları geniş olarak ele alır. Konu hakkındaki görüşlere yer vererek daha çok ayetlerle istişhâdda bulunur.¹⁵⁰

İbn Hişâm, beşinci bölümde; dil bilginine, i‘rab yaparken gelebilecek itirazlara değinmiştir. Burada birçok gramer konularında yapılan cümle tahlillerinde uyulması gereken kuralları geniş bir şekilde şâhid ve örneklerle açıklar. Ayrıca birçok dilcinin konu hakkındaki görüşlerine yer vererek kendi tercihi belirtir.¹⁵¹

İbn Hişâm, altıncı bölümde; dil bilginleri katında yaygın olup yanlış olan bazı yorum ve görüşleri ele alır. Bu yanlışların niçin yanlış olduğunu geniş bir şekilde açıklar ve daha sonra kendince doğru olan ifadeyi belirtir.¹⁵²

İbn Hişâm, yedinci bölümde; i‘rabın nasıl yapılacağını açıklayıcı örneklerle belirtir. Bölümün başında bu bölümün büyük çoğunluğunun muhtediler için olduğunu belirtir. Ayrıca öğreticinin düştüğü bazı hatalara da değinir ve örneklerle açıklamada bulunur.¹⁵³

¹⁴⁸ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni ‘l-lebîb*, s.21-362.

¹⁴⁹ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni ‘l-lebîb*, s. 363-430.

¹⁵⁰ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni ‘l-lebîb*, s.431-496.

¹⁵¹ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni ‘l-lebîb*, s.497-615.

¹⁵² Bkz. İbn Hişâm, *Muğni ‘l-lebîb*, s.616-628.

¹⁵³ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni ‘l-lebîb*, s.629-637.

İbn Hişâm, sekizinci bölümde; kendisine birçok konunun kıyas yapılabileceği onbir tane genel hükümleri ele almıştır. Herbir genel kuralı aktarırken altına giren konuları ve konu hakkında dilcilerin görüşlerine değinerek değerlendirmede bulunur. Bu bölümde de bolca istişhâd zikreder.¹⁵⁴

4.1.2. Muğni'l-lebîb'in Özgünlüğü

İbn Hişâm, Arap gramerine dair o zamana kadar yazılan eserlerde takip edilen âmil-ma'mûl, amel-i'rab, merfûât-mansûbât, mecrûrât-meczûmât şeklindeki geleneksel tertibe uymamıştır.¹⁵⁵

Ancak *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde kendisine özgü bir yöntem kullanarak, konuları, müfredler (mâna harfleri / edatlar) ve terkipler (cümle, şibhü'l-cümle), dilcilerin i'rab yaparken yaptığı yanlışlar, i'rabın nasıl yapılacağına dair konular ve genel kurallar gibi başlıklarla ele aldığı bir eser te'lif etmiştir.

İbn Hişâm, bu eserinin önsüzünde; böyle bir yöntemle herhangi bir bir eserin ortaya konulmadığını belirtirken,¹⁵⁶ bu yöntemin kendisine özgü bir yöntem olduğunu söyler.

İbn Hişâm, bu eserinde istişhâdda bulunurken birçok dilcinin eserlerinde istişhâda birinci sırayı vermelerinin aksine Kur'an ayetleriyle istişhâda ilk sırayı vererek kendisine özgü bir yöntem kullandığı söylenebilir.

İbn Hişâm'ın, bu eserinde belli bir ekole veya herhangi bir dilcinin görüşüne bağlı kalmadan ve gerektiğinde kendi görüşlerini belirterek meydana getirdiği bu eserin kendisine özgü yöntemle hazırlandığı söylenebilir.

Eserin bunca özgünlüğüne rağmen el-Muradî'nin *el-Cenyu'd-dânî* adlı eserini tahkik eden Fahreddin Kebâve ve Muhammed Nedim Fâdıl, İbn Hişâm'ın bu eserinin özgünlüğüne itiraz ederek şunları söylemişlerdir:

İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb* adlı eserinin kendi alanında benzersiz olduğunu iddia etmiştir. Fakat bu eserinin birinci bölümü olan edatlar konusu, kullandığı yöntem ve zikrettiği istişhâdlar yönünden el-Muradî'nin *el-Cenyu'd-dânî* adlı eseriyle büyük

¹⁵⁴ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.638-664.

¹⁵⁵ es-Suyûtî 'Abdurrahmân Celâluddîn, *Tuhfetu'l-edîb fi nuhâti Muğni'l-lebîb*, (thk.: Hasan el-Milh, Suhâ Na'ce) 'Alemlü'l, Kutubi'l-Hadîs, 2.baskı, Ürdün, 2008, (muhakkikin mukaddimesi), s.17.

¹⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.17.

oranda aynı olup İbn Hişâm, kendi eserini yazarken *el-Cenyu'd-dânî* adlı eserden faydalanmıştır. Dolayısıyla İbn Hişâm'ın, bu iddiası kabul edilemez.¹⁵⁷

Menhecu İbn Hişâm min hilâli kitâbihi'l-muğni adlı eserin yazarı Şu'ayb ise yapılan bu itirazın haklı bir yönünün olamayacağını şöyle gerekçelendirir:

- İbn Hişâm, birinci bölümde, sadece harfleri ele almayı belki edât ve zarflara da değinmiştir. el-Muradî ise *el-Cenyu'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî* eserinin isminden de anlaşılacağı üzere sadece harfleri ele almıştır.

- İbn Hişâm, birinci bölümde konuları çok geniş bir şekilde ele alırken, el-Muradî'nin ise konuları geniş bir şekilde ele aldığı söylenemez.

- İbn Hişâm, edatları alfabetik sıraya göre aktarırken, el-Muradî harfleri harf sayısına göre zikretmiştir.

Dolayısıyla iki eserin konuyu ele alma yönünden aralarındaki fark çok açıktır. İbn Hişâm, el-Muradî'den etkilenmiş olsaydı onun yöntemine uyardı.¹⁵⁸

Fahreddin Kebâve ve Muhammed Nedim Fâdil'in İbn Hişâm'ın eserinin özgün olmadığı yönündeki beyanatlarının doğru olduğu kabul edilse bile bu sadece adı geçen eserin bir kısmı ile alakalı olduğundan eserin geri kalan kısmının özgünlüğüne halel getirmeyeceği söylenebilir.

4.2. Muğni'l-lebîb Üzerine Yapılan Çalışmalar

Muğni'l-lebîb'in değerinin göstergesi olarak birçok dilci tarafından üzerine şerh, haşiye, ihtisar ve nazma çekme şeklinde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları birkaç başlık altında aktaracağız:

4.2.1. Basım ve Tahkik Çalışmaları

İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, adlı eserini yazdıktan hemen sonra bu eseri birçok dilci tarafından kabul görmüştür. Bunun da bir göstergesi olarak bu eser çoğu defa

¹⁵⁷ Bedruddin el-Hasan b. Kâsım b. Abdullah b. Ali el-Muradî, *el-Cenyu'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*, (thk.: Fahreddin Kebâve - Muhammed Nedim Fâdil), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.baskı, Beyrut, 1992, (muhakkiklerin mukaddimesi), s.5.

¹⁵⁸ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s. 84-85.

basılmıştır. Ayrıca bu eser, günümüz dilcileri tarafından tahkik edilmiştir. Ulaşabildiğimiz çalışmalardan bazıları şunlardır:

1. el-Matba‘atu’l-Meymeniyye, Mısır, h.1305.
2. el-Matba‘atu’l-Hamidiyye, Mısır, h.1358.
3. Dâru İhyai’l-Kutubi’l-Arabiyye, Mısır, ts, iki cilt şeklinde kenarında Muhammed el-Emir el-ezherî’nin Haşiyesi ile birlikte basılmıştır.¹⁵⁹
4. Tebriz de 1276 yılında basılmıştır.¹⁶⁰
5. Matba‘atu’l-Medenî, Kâhire’de Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd tarafından tahkik edilerek basılmıştır.¹⁶¹
6. Müstakil olarak basıldığı gibi Sünbâvî ve Desuki’nin haşiyelerinin kenarında da yayımlanmıştır.¹⁶²
7. (thk.: Mâzin el-Mubârek, Muhammed Ali Hamidullah), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1998.

4.2.2. Şerh Çalışmaları

Kaleme alınmış bir esere, daha iyi anlaşılması için açıklayıcı olacak şekilde ona bir şerh yazmak dilciler tarafından uygulanmış bir yöntemdir. İbn Hişâm’ın, *Muğni’l-lebîb*, adlı eserine, dilciler tarafından birçok şerh yazılmıştır. Basılmış ve kaynaklarda bulabildiğimiz bazı şerhler şunlardır:

1. Bedruddin Muhammed b. Ebu bekir b. Ömer el-İskenderî ed-Demâmînî, (ö: 827/1423) *Şerhu’d-Demâmînî ‘alâ Muğni’l-lebîb*, I-II, (thk.: Ahmed ‘Azû ‘Înâye), Muessetu’t-Tarîhi’l-‘Arabî, Beyrut, 1.baskı, 2007.
2. ed-Demâmînî’nin, *Tuhfetü’l-ğarîb fi’l-keâm ‘alâ Muğni’l-lebîb* adında da bir şerhi vardır. Takıyyüddin eş-Şumunî’nin *el-Munsıf* adlı haşiyesinin kenarında yayımlanmıştır.
3. İbn Molla Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed el-Haskefî (ö: 1003/1594), *Müntehâ emeli’l-erîb mine’l-keâm alâ Muğni’l-lebîb*.¹⁶³

¹⁵⁹ Abdulaziz b. İbrahim b.Kâsım, *ed-Delîlu ilâ mutûni’l-‘Arabiyye*, Dâru’s-Samiyî, Beyrut, 1.Baskı, 2000, s.539.

¹⁶⁰ İbn Kâsım, *ed-Delîlu ilâ mutun*, s.545.

¹⁶¹ İbn Kâsım, *ed-Delîlu ilâ mutun*, s.545.

¹⁶² Özbeklikçi, “Muğni’l-lebîb”, *DİA*, XXX, 386.

¹⁶³ İbn Kâsım, *ed-Delîlu ila mutun*, s.545.

4. Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Hamevî el-Hanefî el-Mekkî (ö: 1017/1608), *Şerhu muğnil-lebîb*.¹⁶⁴

5. Muhammed b. Ahmed el-Eznikî er-Rumî Vahîzâde (ö: 1018/1609), *Mevâhibu 'l-edîb fî şerhi Muğni 'l-lebîb*.(I-VI)¹⁶⁵

6. Mustafa Remzî b. el-Hasan el-Antâkî (ö: h. 1100/1689), *Ğunyetü 'l-erîb 'an şuruhi Muğni 'l-lebîb*.¹⁶⁶

7. Muhammed Mehdi b. Ali Aşğar el-Kazvînî (ö: 1105/1693), *'Anâu 'l-erîb fî fehmi Muğni 'l-lebîb*.¹⁶⁷

4.2.3. Haşiyeler Çalışmaları

İbn Hişâm'ın bu değerli eseri, gerek çağdaşları gerekse de sonraki dönem âlimlerin dikkatini celbetmiştir. Söz konusu bu âlimler, bu eseri incelemiş, esere katkı sağlamak ve esere dair olumlu ve olumsuz görüşlerini ifade etmek maksadıyla farklı haşiyeler telif etmişlerdir. Arap gramerine dair bu nadide eser üzerine yazılmış ve bir kısmının basıldığı bazı çalışmalar şunlardır:

1. Muhammed b. Ebubekir b. Abdulaziz b. Cemâ'e, (ö:819/1416) 1. Abdulkerim b. Cevâd b. Abdullah el-Cezâirî (ö: 1215/1800), *Haşiyeler 'alâ Muğni 'l-lebîb*.¹⁶⁸

2. Abdulkerim b. Cevâd b. Abdullah el-Cezâirî (ö: 1215/1800), *Haşiyeler 'alâ Muğni 'l-lebîb*.¹⁶⁹

3. Mustafa Muhammed b. Ahmed 'Arefe ed-Desûkî (ö: 1230/1814), *Hâşiyetu 'd-Desûkî 'alâ Muğni 'l-lebîb 'an kutubi 'l-e'arib*, (thk.: Abdusselam Muhammed Emin), I-II, Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, ts.

4. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed es-Sünbâvî el-Emîr (ö: 1232/1816), *Haşiyeler 'alâ Muğni 'l-lebîb 'an kutubi 'l-e'arib*. (Mısır 1299). Abdülhadî Necâ b.

¹⁶⁴ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi 'u 'ş-şuruh ve 'l-havâşî Mu'cemun şamilun li esmâi 'l-kutubi 'l-meşruheti fî 't-turâsi 'l-İslâmî ve beyâni şurûhiha*, el-Mecme'u's-Sakâfî, Birleşik Arap Emirliği, 2004, III,1761.

¹⁶⁵ Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah, *Keşfu 'z-zunun 'an esami 'l-kutub ve 'l-funun*, (thk.: Muhammed Şerafeddin Yaltakya ve Rifât Bilge), Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, II, Beyrut, ts. S.1753; İbn Kâsım, *ed-Delîlu ila mutuni 'l-Arabiyye*, s.545.

¹⁶⁶ İbn Kâsım, *ed-Delîlu ilâ mutun*, s.545.

¹⁶⁷ İbn Kâsım, *ed-Delîlu ilâ mutun*, s.545.

¹⁶⁸ el-Habeşî, *Câmi 'u 'ş-şurûh*, III,1764.

¹⁶⁹ el-Habeşî, *Câmi 'u 'ş-şurûh*, III,1764.

Rıdvân el-Ebyarî, bu haşiyeye *el-Kasru 'l-mebnî 'alâ havâşî 'l-Muğni* adıyla bir haşiyeye yazmıştır (Kâhire 1301).¹⁷⁰ Desuki'nin *Muğni 'l-lebîb*'in bir nüshasının kenarına yazdığı hâşiyeyi oğlu Mustafa kitap haline getirmiş, daha sonra kenarında *Muğni 'l-lebîb* olduğu halde birkaç defa basılmıştır (I-II, Bulak 1286; Kâhire 1287, 1299, 1305, 1306, 1358).¹⁷¹

5. Takyuddin Ahmed b. Muhammed eş-Şumunî, *el-Munsıf mine 'l-keâm 'alâ Muğni 'bni Hişâm* kenarında ed-Demâmînî'nin, *Tuhfetü 'l-ğarîb fi 'l-keâm 'alâ Muğni 'l-lebîb* el-Matba' tu 'l-Behiyye, Mısır, ts.

6. Muhammed b. Ali b. Bakır (ö: 1245/1830) *Haşiyeye 'alâ Muğni 'l-lebîb*.¹⁷²

4.2.4. Şevâhidleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

İbn Hişâm'ın, *Muğni 'l-lebîb*, adlı eseri üzerine yapılan çalışmalardan bazıları ise şevâhidlerine dairdir. Bu şevâhid çalışmaları şiir şâhidlerle sınırlandırılmış olup bu eserlerde nesir şâhidlere değinilmemiştir. Bu çalışmaların ilki İbn Hişâm'a ait olup günümüze kadar ulaşmamıştır. Basılmış ve kaynaklarda bulabildiğimiz bazı şevâhid çalışmaları şunlardır:

1. İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Şerhu şevâhidi 'l-Muğni*.¹⁷³

2. Celâleddin Abdurrahman b. Ebubekir es-Süyûtî (ö: 911/1505), *Şerhu Şevâhidi 'l- Muğni (el-Fethu 'l-karîb bi-şevâhidi Muğni 'l-lebîb 'an kutubi 'l-e'arib)*, (thk.: Muhammed Mahmûd b. et-Telâmîd eş-Şinkîfî), el-Matba' tu 'l-Behiyye, Mısır, ts.

3. Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdi (ö: 1093/1682), *Şerhu ebyâti Muğni 'l-lebîb* (thk.: Abdulazîz Rebâh - Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), I-VIII, Dâru 'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrut, 2.baskı, 1998.

4. Ebu Abdullah Muhammed b. Abdulkâdir b. Ali b. Yûsuf el-Fasî (ö.1116/1704), *Tekmilu 'l-merâm şerhu şevâhidi İbn Hişâm*, Fas, 1310.¹⁷⁴

¹⁷⁰ el-Habeşî, *Câmi 'u 'ş-şurûh*, III, 1764.

¹⁷¹ Özbalıkcı, "Muğni 'l-lebîb", *DİA*, XXX, 386.

¹⁷² el-Habeşî, *Câmi 'u 'ş-şurûh*, III, 1764.

¹⁷³ Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-zunun*, s.545; el-Habeşî, *Câmi 'u 'ş-şurûh*, III,1766.

¹⁷⁴ el-Habeşî, *Câmi 'u 'ş-şurûh*, III,1767.

5. Abdulkâdir b. Hâlid el-Cibâlî et-Tûnusî (ö.1122/1710), *Tuhfetu'l-habîb 'alâ şevâhidi Muğni'l-lebîb*.¹⁷⁵

4.2.5. Manzum Çalışmalar

Medreselerde okutulan nesir eserlerin bazılarının, daha kolay ve daha kısa bir zamanda ezberlenme amacıyla nazım şekline çevrilmesi, kullanılagelmiş bir metottur. Kullanılan bu yöntemin bir örneğini de İbni Malik'in Elfiye'sinde görmek mümkündür. Bu sayede talebe, eseri daha rahat ezberlemekte, ezberlediğini de daha uzun zamanda muhafaza edebilmektedir. Hafızadaki bilgileri daha kalıcı ve hatırlamayı daha kolay kılan bu metodu, birçok müellif, tezimize konu ettiğimiz bu müstesna esere de uygulamıştır. Bu eseri manzum haline getiren müellif ve eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Şahabeddin Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman et-Tufî el-Mısırî İbn Receb eş-Şafi'î (ö.893/1488) *Nazmu Muğni'l-lebîb*.¹⁷⁶

2. Ebu'n-Necâ Halef b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Mısırî (ö. 896/1491) *Nazmu Muğni'l-lebîb*.¹⁷⁷

3. Şahabeddin Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Halûf el-t-Tûnusî (ö.899/1493) *Nazmu Muğni'l-lebîb*.¹⁷⁸

4. Ahmed b. Musa el-Vâsitî (ö. 1075/1665), *Munyetu'l-edîb ve ğunyetu'l-erîb 'an Muğni'l-lebîb*.¹⁷⁹

5. Abdulhalîm b. Burhanuddin Muhammed el-Yehnesî ed-Dımaşkî (ö.899/1493) *Nazmu Muğni'l-lebîb*.¹⁸⁰

6. Ebu İshak İbrahim et-Tarîfî el-Mağribî (ö.1136/1723) *Tuhfetu'l-habîb ft nazmı Muğni'l-lebîb*.¹⁸¹

7. Muhammed b. Said b. Ahmed b. Muhammed es-Sâmân (ö. 1172/1758) *Nazmu Muğni'l-lebîb*.¹⁸²

¹⁷⁵ el-Habeşî, *Câmi 'u'ş-şurûh*, III,1767.

¹⁷⁶ el-Habeşî, *Câmi 'u'ş-şurûh*, III,1767.

¹⁷⁷ el-Habeşî, *Câmi 'u'ş-şurûh*, III,1767.

¹⁷⁸ el-Habeşî, *Câmi 'u'ş-şurûh*, III,1767.

¹⁷⁹ el-Habeşî, *Câmi 'u'ş-şurûh*, III,1767.

¹⁸⁰ el-Habeşî, *Câmi 'u'ş-şurûh*, III,1767.

¹⁸¹ el-Habeşî, *Câmi 'u'ş-şurûh*, III,1767.

¹⁸² el-Habeşî, *Câmi 'u'ş-şurûh*, III,1767.

8. Abdulhafız b. el-Hasan Sultanu'l-Mağribi'l-Aksâ(ö. h.1356), *es-Sıbku'l-'acîb Nazmu Muğni'l-lebîb*, Matba'atu Mecerleti'l-İslamî, 1.baskı, Mısır, 1327/1910.

4.2.6. İhtisar Çalışmaları

Çeşitli dönemlerde ilgi görmüş hacimli kitapların kullanımı sırasında ortaya çıkan zorlukların yaşanması sonucunda bu zorlukları giderici özetlerin meydana getirilmesi ihtiyacından Muhtasar eserler yazılmıştır. Bu sayede eserin özeti diyebileceğimiz çalışmalar meydana gelmiştir. Bu zorunluluktan dolayı üzerinde muhtasar çalışmaların yapıldığı eserlerden biri de *Muğni'l-lebîb*'dir. Tez konumuz olan *Muğni'l-lebîb* adlı eserimizle ilgili kaleme alınmış muhtasar eserlerin ve müelliflerinin bir kısmı aşağıda sıralanmıştır.

1. Muhammed b. Salih el-'Useymîn, *Muhtasaru Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arib*, Mektebetu'r-Ruşd Naşirûn, 2.baskı, Riyâd, 2012.
2. Muhammed b. Ebubekir b. Aydağî b. Abdullah el-Kâhirî el-Hanefî (ö. 844/1440), İbnu'l-Cundî, *Muhtasaru Muğni'l-lebîb* ¹⁸³
3. Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-Beycurî (ö.863/1458), *Muhtasaru Muğni'l-lebîb* ¹⁸⁴
4. Muhammed b. Abdulmecid es-Sâmûlî es-Su'ûdî (ö. 961/1553), *Divânu'l-edîb fî muhtasari Muğni'l-lebîb* ¹⁸⁵
5. Abdullah b. Hicâz b. İbrahim eş-Şerkâvî (ö. 1228/1813), *Muhtasaru Muğni'l-lebîb* ¹⁸⁶

4.3. Muğni'l-lebîb'in Kaynakları

İbn Hişâm kendisinden önceki çoğu dildilerden nakillerde bulunmuştur. Yapmış olduğu nakillerde genellikle; el-Cumhur, el-Cemaatu, Cemaatun, Cemaatun min'el-Muhakkikin, Cemaatun min'el-Meğaribe, Kale ba'duhum, Kale aherun, gibi ifadeleri kullanmıştır. Yaptığı nakillerde bazen kitap ismini zikretmeden, görüş sahibinin ismini verir, bazen de görüş sahibi ve kitabını da zikreder. Örnek olarak;

¹⁸³ el-Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, III,1767.

¹⁸⁴ el-Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, III,1767.

¹⁸⁵ el-Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, III,1768.

¹⁸⁶ el-Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, III,1768.

Sibeveyh¹⁸⁷

el-Ahfeş el-Evsat¹⁸⁸

Ebu Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344)¹⁸⁹

ez-Zeccâc'ın eş-Şecere adlı kitabı,¹⁹⁰

İbn Haleveyh'in *el-Cumeli*,¹⁹¹

Ebû Ali el-Fârisi'nin *Huccet ve Şiraziyyât*'i,¹⁹²

İbn Cinni'nin *et-Temam*'i,¹⁹³

ez-Zemahşeri'nin *Keşşâf ve Enmuzec*'i,¹⁹⁴

İbn Mu'ti'nin *Elfiyyesi*,¹⁹⁵

İbn Ya'îş'in *Şerhu'l-Mufassalı*,¹⁹⁶

İbn Mâlik'in *Teshil*, *Şerhu't-Teshil*, *Tuhfe*, *Şerhu'l-Umde*, *et-Tavdih*, *el-Hulasa*, *el-Kâfiye* ve eş-Şâfiye adlı kitapları,¹⁹⁷ni zikredebiliriz.

İbn Hişâm'ın kendilerinden nakiller yaptığı bazı dilcilere ve bu dilcilerden yapmış olduğu nakillerde nasıl bir metot izlediğine değineceğiz.

4.3.1. Sibeveyh

Sîbeveyh dilcilerin öncüsü ve *el-Kitab*'ı da nahiv ilminde günümüze ulaşan ilk eser olduğundan, kendisinden sonra eser yazan dilcilerin çoğu onun görüşlerine eserlerinde yer vermişlerdir. İbn Hişâm, bu eserinde Sibeveyh'e 100'den fazla atıfta bulunmuş ve bu nakillerin çoğunda Sibeveyh'in görüşlerini, sahih ve doğru olduğunu belirterek desteklemiştir. Örneğin:

İbn Hişâm, أما konusunda أما'nın iki şekilde kullanımı olduğunu ve ikinci kısımda حفا anlamında olduğunu ve onun gibi zarf olarak mansub olduğunu belirtmiş,

¹⁸⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.25, 29, 30, 34, 35, 37, 40, 69, 76.

¹⁸⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.23, 30, 35, 46, 50, 61, 74.

¹⁸⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.41, 46, 52, 107, 108, 120, 136.

¹⁹⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.129.

¹⁹¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.238.

¹⁹² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.249, 304.

¹⁹³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.141, 649.

¹⁹⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.281, 341.

¹⁹⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.602.

¹⁹⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.102,340, 363, 497, 521, 530, 546.

¹⁹⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.68, 77, 189, 197, 244, 378, 568.

bu görüşün Sibeveyh'e ait olduğunu ve doğru olduğunu söyleyerek,¹⁹⁸ Sibeveyh'in görüşünü desteklemiştir.

İbn Hişâm, bazen de Sibeveyh'in görüşünü, muhalifin görüşünü zayıf göstermek için aktarmıştır. Örneğin:

İbn Hişâm, اء edatının zaid oluşunu zikrederken لو ve kasem fiilinin arasında gelebileceğini söyleyip, bunun için örnekler zikrettikten sonra, bu görüşün Sibeveyh'e ait olduğunu söyler. İbn Asfur'un, اء edatının kasemin cevabını, kaseme bağlamak için getirilmiş bir bağlaç olduğu iddiasını ise uzak bir ihtimal olarak görür ve bu görüşünü şöyle gerekçelendirir: Çünkü اء edatı çoğunlukla zikredilmez, bağlaçların ise zikredilmesi gerekir.¹⁹⁹ İbn Hişâm, burada İbn Asfur'un görüşünün uzak olduğunu belirterek Sibeveyh'in görüşünü destekler.

İbn Hişâm, bazen de herhangi bir tercih lafzı kullanmadan, kullandığı sözlerden Sibeveyh'in görüşünü desteklediği anlaşılır. Örneğin;

İbn Hişâm, اء edatı konusunda, bu edat, isim cümlesinin başında geldiğinde Sibeveyh'e göre amel etmez demiştir. İbn Hişâm bu görüşün çoğunluğun lügatına uygun olduğunu belirterek²⁰⁰, zımnem Sibeveyh'in görüşünü destekler.

İbn Hişâm, çoğu konuda Sibeveyh'in görüşlerini desteklememiş fakat birkaç konuda Sibeveyh'in görüşlerine muhalefet etmiştir. Örnek olarak:

لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ *Sonra her milletten, rahmân olan Allah'a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip ayıracağız.*²⁰¹âyetinde, Sibeveyh bu âyeti اللذي هو أشد ile te'vil ederek اء edatının ism-i mevsul olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm Sibeveyh'in bu görüşünün zayıf olduğunu ve Basralılara muhalefet ettiğini söyledikten sonra Zeccâc'ın, Sibeveyh'in hata ettiği iki konudan birinin bu olduğunu bellirten sözünü aktarır.²⁰²

¹⁹⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.56.

¹⁹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.31-32.

²⁰⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.19-20.

²⁰¹ Meryem 19/69.

²⁰² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.88.

İbn Hişâm, bazen Sibeveyh'in görüşlerini hiç bir fikir belirtmeden zikreder. Bunu da daha çok birden fazla dilciden görüş aktarırken yapar. Örneğin

İbn Hişâm, **أما** edatı konusunda Sibeveyh, Mâzinî ve Cumhur'un görüşlerini zikrettikten sonra muhaliflerin de görüşlerini belirtir ve herhangi bir tercihte bulunmaz.²⁰³

Özetle şunları söyleyebiliriz: İbn Hişâm Sibeveyhi'den 100'den fazla nakilde bulunmuş. Bunlardan 70'e yakın görüşünü desteklemiş, 10 kadar görüşünün zayıf olduğuna vurgu yapmış, geri kalan görüşleri hakkında ise fikrini beyan etmemiştir.

İbn Hişâm'ın, Sibeveyhi'nin çoğu görüşünü benimseyerek onu takdir ettiğini, fakat tüm görüşlerini de benimsemeyerek kendisinin de özgün görüşleri olduğunu söyleyebiliriz.

4.3.2. el-Ahfeş el-Evsat

Sibeveyh'ten sonra Basralı dilcilerin en meşhur olanıdır. İbn Hişâm bu eserinde kendisine 100'den fazla atıfta bulunmuştur. Bu nakillerin bazılarında ona uyarak görüşünü desteklemiştir. Örnek olarak:

İbn Hişâm, **إذا** kelimesinin iki kısma ayrıldığını birinci kısımda müfacee için olduğunu sadece isim cümlesinin başına gelebileceğini söyler ve edat hakkında dilcilerin görüşlerini aktarır. el-Ahfeş'e göre harf olduğunu ve Arapların **خرجت فإذا إن** **زيدا بالباب** sözünün bu görüşü desteklediğini, zira **إن** den sonraki bir şey kendisinden önceki bir şeyde amel edemez.²⁰⁴ diyerek bu görüşü desteklemiştir.

İbn Hişâm, bazen el-Ahfeş'in görüşlerini herhangi bir fikir belirtmeden nakleder. Bunu da çoğunlukla onun görüşlerini diğer dilcilerin görüşleriyle ortak bir şekilde aktarırken yapar. Örnek olarak:

حاشا edatının üçüncü kısmı; istisna edatı olmasıdır. Sibeveyh ve çoğu Basralı dilciye göre **إلا** gibi sürekli olarak harf olup, fakat bu edat müstesnayı mecrur kılar. el-

²⁰³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.60.

²⁰⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.97.

Curmî, Mâzinî, Muberrid, Zeccâc, el-Ahfeş, Ferra, Ebû ‘Amr eş-Şeybanî ise bu edatın çoğunlukla harfi cer olarak kullanıldığını, bazen de fiil olarak kullanıldığını söylemişlerdir.²⁰⁵İbn Hişâm, bu görüşleri aktarmakla yetinip herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

İbn Hişâm, el-Ahfeş’ten yapmış olduğu nakillerin çoğunda ona muhalefet etmiş ve bazı yerlerde onun görüşünü reddettiğini açıkça belirtmiştir. Örnek:

İbn Hişâm, Tenvin’in kısımlarından biri de ‘ıvad tenvini olduğunu söyler ve bu kısım için örnek olarak جوارٍ و غواشٍ kelimelerini zikrettikten sonra muhalif görüşleri zikreder. el-Ahfeş’in bu örneklerdeki tenvinin temekkün (i ‘rab) tenvini olduğunu ve bu kelimelerden ي’nın düşmesiyle سلام و كلام gibi müfred kelimelere benzetilerek munsarîf olduğu sözünü naklettikten sonra bu görüşü reddeder ve gerekçe olarak şunları söyler: Bu kelimelerde ي tahfif için düşürülmüş ve sondaki harekenin, amillerin gelmesiyle değişmediği için ي varmış gibi düşünülür.²⁰⁶

4.3.3. Zemahşerî

İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*’de Zemahşerî’ye 150’den fazla atıfta bulunmuştur. Bu nakillerin bir kısmında Zemahşerî’ye ait görüşlerinin sahih ve doğru olduğunu belirterek, onun görüşünü desteklemiştir. Örneğin:

Müellif, أمَّا konusunda, bu edatın şart, tafsil ve te’kid anlamlarını ifade ettiğini belirttikten sonra te’kid anlamı ifade etmesini Zemahşerî’nin bu edat hakkında söylemiş olduğu şu sözleriyle temellendirir: أمَّا cümleye te’kid anlamı katar. Mesela زيد cümlesini pekiştirmek ve Zeydin kesinlikle gitmiş olduğunu ifade etmek için فذاهب أمَّا زيد cümlesini kullanırsın. İbn Hişâm, bunu çok az kişi zikretmiş ve Zemahşerî dışında güzel bir şekilde aktaran olmamıştır,²⁰⁷ diyerek Zemahşerî’nin bu görüşünü savunmuştur.

²⁰⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, s.131.

²⁰⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, s.31.

²⁰⁷ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, s.69.

İbn Hişâm, bazen Zemahşerî'nin görüşlerini herhangi bir görüş belirtmeden nakleder. Bunu da çoğunlukla onun görüşlerini diğer dilcilerin görüşleriyle ortak bir şekilde aktarırken yapar. Örnek olarak:

İbn Hişâm **نعم** ve **بئس** konusunda kendilerine bitişen **ما** hakkındaki görüşleri şöyle aktarır: Aralarında Zemahşerî'nin de bulunduğu bir grup müteahhir dilciler; **ما** edatının temyiz olarak mansub olduğunu söylemişler. Sibeveyh'in sözünden anlaşılan ise **ما** edatının **ما** 'rife ve tamme olduğudur.²⁰⁸ dedikten sonra bu görüşlerden herhangi birini desteklemez.

İbn Hişâm, bazen de Zemahşerî'nin görüşlerini aktarırken onun görüşlerine muhalefet eder ve Zemahşerî'ye ait olan görüşün zayıf bir görüş olduğunu belirtir. Örnek olarak:

İbn Hişâm, cümle konusunda, kelâmın cümleden daha özel olduğu ve eşanlımlı olmadıklarını belirtir. Zemahşerî'nin ise kelâm ve cümlenin eşanlımlı olduklarını iddia ettiğini söyledikten sonra bu görüşün doğru olamayayıp zayıf bir görüş olduğunu²⁰⁹ belirtir.

4.3.4. İbn Mâlik

İbn Mâlik muteahir dilcilerin öncülerinden sayılır. Dilciler tarafından kabul görmüş ve birçok dilci eserlerine şerh yazmıştır. Özellikle *Elfiyyesi* üzerine birçok şerh yazılmıştır. İbn Hişâm da onun *Elfiyye*'sine *Evdahu'l-mesalik ila elfiyyeti İbn Mâlik* adında bir şerh yazmıştır. Bu eserinde ise İbn Mâlik'e 160'a yakın atıfta bulunmuştur. Diğer dilcilere ait nakillerde olduğu gibi bu nakillerin de bazısında İbn Mâlik'in görüşlerini desteklemiştir. Örnek olarak:

İbn Hişâm, **قد** harfinin ihtilafli anlamlarından olan ve mazi fiili ile kullanıldığında **توقع** (beklenti) anlamını ifade etmesinin çoğu dilcinin görüşü olduğu ve bazı dilcilerin ise böyle bir anlamı olmadığını iddia ettiklerini belirtir. Daha sonra mazi ve muzari fiillerle kullanıldığında böyle bir anlamı ifade etmediğini belirterek kendi

²⁰⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.329.

²⁰⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.363.

görüşünü aktarır. Ayrıca İbn Mâlik'in, “قد anlamında beklenti olan mazi fiilin başına gelir” şeklindeki sözlerinin güzel olduğunu ve قد harfinin tevekku‘ anlamını ifade ettiğini söylemediğini ve doğru görüşün de bu olduğunu iddia etmiştir.²¹⁰

İbn Hişâm, bazen kendi görüşünü, İbn Mâlik'in sözleriyle destekler. Örnek olarak:

İbn Hişâm, عن kelimesinin anlamlarından biri de istiane (yardım dilemek) olduğunu belirtir ve bu görüşü İbn Mâlik'e dayandırır. İbn Mâlik'in bu görüşünü, bu anlamı inkâr eden Harîrî'nin, hata yaptığına, delil olarak aktarır.²¹¹

İbn Hişâm, bazen herhangi bir görüş belirtmeden İbn Mâlik'in sözlerini nakleder. Bunu da çoğunlukla onun ve diğer dilcilerin konu hakkındaki görüşlerini aktarırken yapar. Örnek olarak:

İbn Hişâm, ب kelimesinin anlamlarından biri de tab'id olduğunu söyler ve bu görüşü, aralarında İbn Mâlik'in de bulunduğu bir cemaate dayandırır.²¹² İbn Hişâm, bu görüş hakkında kendi fikrini belirtmez ve onu aktarmakla yetinir.

İbn Hişâm, bazen İbn Mâlik'in görüşünü aktarırken bu görüşün zayıf olduğunu belirtir. Örnek olarak:

İbn Hişâm, أم konusunda, munkatı olam أم edatının müfredin başına gelemeyeceğini bunun için أم شاء örneğinde dilciler mübteda'yı takdir etmişlerdir, dedikten sonra İbn Mâlik ise cumhur'un icmâını delerek bu örnekte mübtedanın takdir edilmesine ihtiyaç olmadığını ve أم edatının müfredleri de atıf edebileceğini iddia ettiğini belirtmiştir.²¹³ İbn Hişâm bu nakilde bulunurken زعم kelimesini kullanmış, bu kelime sözü söyleyenin görüşünün zayıf olduğunu imâ etmektedir.

İbn Hişâm, bazen de İbn Mâlik'in, çoğunluğun görüşüne muhalefet ettiği için görüşünün zayıf olduğunu ifade eder. Örnek olarak:

²¹⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.178.

²¹¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.160.

²¹² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.111.

²¹³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 46.

İbn Hişâm, *إِذَا* konusunda tekrarlanan ikinci *إِذَا* edatının atıf harfi olduğunu iddia eden bazı eski dilcilerin görüşlerinin zayıf olduğunu belirtir. İbn Mâlik'in çoğu dilcilerin görüşüne aykırı olarak bazı dilcilerin yukarıdaki görüşlerine uyduğunu söyleyerek,²¹⁴ İbn Mâlik'in bu görüşünün zayıf olduğunu iddia eder.

4.3.5. Ebû Hayyân el-Endelüsî

İbn Hişâm, muasırı olan Ebû Hayyân'dan yaptığı nakiller diğer dilcilerden yapmış olduğu nakillere nazaran daha azdır. Aslında aynı dönemde olmaları hasebiyle kendisinden çokça nakil yapması beklenirdi. Ancak ona sadece 40'a yakın atıfta bulunmuş ve çoğunda da ona muhalefet eder.

İbn Hişâm'ın Ebû Hayyân'a karşı bu tutumu, aralarında bir sıkıntı olduğunu göstergesidir. Çünkü İbn Hişâm, onu kendisine hoca ve şeyh olarak görmez. Bunu açıkça ve bazen ima yoluyla belirtir. Ebû Hayyân'la bir araya geldiklerini ifade ederken bunun sadece bir rastlantı olduğunu belirtir.²¹⁵

İbn Hişâm, Ebû Hayyân'dan yapmış olduğu nakillerde bazen onu aşırı bir şekilde eleştirir. Örnek olarak:

İbn Hişâm, kasemin cevabı olan cümle konusunda, *إِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا*, *İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur.*²¹⁶ âyetinin de *ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ* *Elbette biz daha iyi biliriz.*²¹⁷ âyetine atıf edilerek kasemin cevabı olabileceğini ifade eder. İbn Atıyye'nin bu kasem dir ve *و* harfi de bunu gerektiriyor sözünden bu kastedilmektedir. Yani *و* harfi bu cümleyi bir önceki cümleye atıf ettiği için bu cümleyi kasemin cevabı yapmıştır. Ebû Hayyân ise küçük öğrencilerin bile yapamayacağı bir yanlışa düşmüş ve buradaki *و* harfinin kasem harfi olduğunu iddia etmiştir.²¹⁸ İbn Hişâm, bu sözleriyle Ebû Hayyân'ı ağır bir şekilde eleştirmiştir.

²¹⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.61.

²¹⁵ Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s.194.

²¹⁶ Meryem 19/71.

²¹⁷ Meryem 19/70.

²¹⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.388.

İbn Hişâm, bazen Ebû Hayyân'ı başka bir dilcinin görüşünü reddettiği için eleştirmiştir. Örnek olarak:

İbn Hişâm, أَنَّ edatının iki kullanımını olduğunu ve birincisinin ismini mansub haberini de merfu kılan te'kid harfi olup en doğru görüşün de bu edatın إِنَّ den türemiş olduğunu söyler. Bunun için Zemahşerî'nin, إِنَّمَا edatının إِنَّمَا gibi hasr ifade ettiğini belirtmesinin isabetli olduğunu ifade ettikten sonra şöyle der: Bu iki edat قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ “De ki: *Bana sadece, sizin ilâhınızın ancak bir tek Allah olduğu vahyedildi. Hâlâ müslüman olmayacak mısınız?*”²¹⁹âyetinde birlikte kullanılmıştır. Ebû Hayyân ise Zemahşerî'nin bu iddiasının kendisine özgü olduğunu ve sadece إِنَّمَا'nın hasr ifade edebileceğini söylemiştir. Ebû Hayyân'ın bu sözleri, yukarıda yapmış olduğumuz açıklamadan ötürü kabul edilemez.²²⁰ İbn Hişâm, bu sözleriyle Ebû Hayyân'ı, Zemahşerî'yi tenkit ettiği için eleştirmiştir.

İbn Hişâm, sadece birkaç yerde Ebû Hayyân'ın görüşünü naklederken onu eleştirmemiş ve onun görüşünü belirtmekle yetinmiştir. Örnek olarak:

İbn Hişâm, kalb (döndürme) konusunda, Cevherî, Sekkâkî ve Zemahşerî gibi dilcilerin عرضت الناقة على الحوض örneğinde kalb olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Zemahşerî, وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ *İnkâr edenler ateşe arzolanacakları gün*²²¹ âyetinde kalb olduğunu iddia söylemiştir. Yakub b.İshak es-Sikkit, *Tevsi'a* adlı eserinde; عرضت الناقة على الحوض cümlesinde kalb vardır. Bazıları ise bu örneklerde kalb olmadığını söylemişlerdir. Ebû Hayyân bu görüşü tercih etmiş ve Zemahşerî'nin yukarıda zikredilen âyette kalb vardır sözünü reddetmiştir.²²²İbn Hişâm, burada Ebû Hayyân'ın görüşünü eleştirmeden nakletmiştir.

²¹⁹ Enbiyâ, 21/108.

²²⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.52.

²²¹ Ahkâf 46/20.

²²² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.659.

5. MUĞNİL-LEBÎB'DE NESİR ŞÂHİDLER

İbn Hişâm, bu eserinde nesir şâhidler dışında şiir şâhidlerle de istişhâdda bulunmuştur. Araştırmamızı nesir şâhidlerle sınırladığımız için konuya girmeden önce kısaca İbn Hişâm'ın şiir şâhidleri aktarırken kullandığı yöntemi ele alacağız.

İbn Hişâm, çalışma konumuz olan *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde, sayı bakımından ayetlerden sonra ikinci sırayı şiirlere vemiş ve tekrarlarıyla beraber 1200 beyitle istişhâdda bulunmuştur.

İbn Hişâm, şiirlerle istişhâdda bulunurken çoğu zaman istişhâdda bulunduğu beytin tamamını zikreder. Örnek olarak şu beyti aktarabiliriz:

فَأَقْسِمُ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ

Yemin ederim ki sizinle karşı karşıya gelirse sizin için karanlıklı ve kötü bir gün olur.

İstişhâd: İbn Hişâm, bu beyti أَنْ edatının, kase fiili ve لَوْ edatı arasında zaid olarak gelmesine delil olarak aktarmıştır.²²³

İbn Hişâm, bazen beytin tamamını zikretmeyip istişhâd mahalli olan beytin bir bölümünü aktarmakla yetinir. Örnek olarak:

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ

*Dikkat edin Allah dışında her şey beyhudedir.*²²⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, beytin bu bölümünü, kendisinden önce mastar edatı olan مَا edatı bulunduğu için خَلَا edatının, harfi cer olamayacağını ve sadece fiil olabileceğini belirtmek için zikretmiştir.²²⁵

²²³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.45.

²²⁴ Beytin devamı ise şöyledir: وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ Şüphesiz tüm nimetler de geçicidir. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, d.n.4, s.141.

²²⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.141.

İbn Hişâm, bazen de şâhid bir beyitte olmasına rağmen birden fazla beyti zikreder. Örnek olarak:

بَدَا لِي مِنْهَا مِعْصَمٌ حِينَ جَمَرْتِ وَكَفَّ خَصِيبٌ زَيْنَتِ بِنَانِ

فَوَاللَّهِ مَا أَذْرِي وَإِنْ كُنْتُ دَارِيًّا بِسِنْعِ رَمَيْتِ الْجَمْرِ أَمْ بِشَمَانِ

Şeytan taşlama esnasında o bayanın, kol bileği ve parmak uçlarıyla süslenmiş kınalı ellerini gördüm.

Allah'a andolsun (iyi bilmeme rağmen) onların yedi mi veya sekiz mi taş attıklarını bilmiyorum.

İstîşhâd: İbn Hişâm, ikinci beyti soru edatı olan اُ (hemze) edatının düşürülmesine delil olarak aktarmış ve kendisinden önceki beyitte istîşhâd olmamasına rağmen beyti zikretmiştir.²²⁶

İbn Hişâm, şiirlerle istîşhâdda bulunurken çoğu zaman şiiri söyleyenin ismini zikretmeden كَقَوْلِهِ vb. ifadeler kullanarak şiirle istîşhâdda bulunur. Örnek olarak:

İbn Hişâm, لَوْ edatından sonra كَانِ fiilin düşürülmesine delil olarak zikrettiği şu beyitten önce كَقَوْلِهِ ifadesini kullanır:

لَا يَأْمَنُ الدَّهْرُ دُوَ بَغْيٍ وَلَوْ مَلَكَ جُنُودُهُ ضَاقَ عَنْهَا السَّهْلُ وَالْجَبَلُ

*Zalim kişi ova ve vadi dolusu askerleri bile olursa zamana karşı güvende olamaz.*²²⁷

İbn Hişâm, bazen şairin ismini zikrederek şiirle istîşhâdda bulunur. Örneğin İbn Hişâm, إِذَا edatı konusunda; bu edatın şart anlamı içeren zarf olarak

²²⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.23.

²²⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.267.

kullanıldığında kendisinden sonra mazi ne muzari fiillerin gelebileceğine Ebu Zueyb el-Huzelî (ö. 28/648-49)'nin şu sözleriyle istişhâdda bulunmuştur.²²⁸

والنفسُ راعبةٌ إذا رَغِبَتْهَا وَإِذَا تُرِدُّ إِلَى قَلِيلٍ تَقْنَعُ

Nefsin isteklerini verirsen o da arzular fakat onu aza yönlendirirsen o da razı olur.

Kısacası İbn Hişâm, şiirle yaptığı istişhâd da kimi zaman beytin tamamını zikrederken bazen de beytin mahalli istişhâdı ile yetinmiş. Kimi zaman birden fazla beyit zikretmiştir. Kimi zaman şairin ismini zikretmeden bazen de ismini zikrederek şiirle istişhâdda bulunur.

İbn Hişâm'ın şiirle istişhâd yöntemine dair bu kısa bilgiden sonra asıl konumuz olan İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde, nesirlerle yapmış olduğu istişhâdları üç başlık altında ele alıp örnekler sunmaya çalışacağız. Ayrıca şâhid olarak kabul edilmeyen açıklayıcı niteliği olan sıradan örneklere yer vereceğiz.

5.1. Âyetlerle İstişhâd

İbn Hişâm, kitabının önsözünde, bu eseri yazma nedenlerinden birinin Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin anlaşılması olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu eser, gramer kitabı olduğu gibi, tefsire yardımcı bir kitab olarak da değerlendirilebilir. Bunun için bu eserinde çok fazla âyet zikretmiştir. Öyle ki bu eserinde birkaç satır aralıklarla bir veya birkaç âyet görmemiz mümkündür. Bu âyetlerin sayısı tekrar edilen ayetlerle beraber 3000'e yakındır. Bu hacimde yazılan başka bir eserde bu sayıyı görmemiz oldukça zordur.

İbn Hişâm, âyetlerle çokça istişhâd etmesi bu eserinin nahiv ağırlıklı bir tefsîr eseri olduğu hissini verir. Hatta bazı kişilerin neden Kur'ânı i'rab veya tefsir etmediğini sormaları üzerine, kendisi; *Muğni* buna ihtiyaç barakmamıştır, diye cevâp verir.²²⁹

İbn Hişâm, âyetlerin büyük çoğunluğunu eserinin ilk bölümü olan edatlar kısmında zikretmiştir.

²²⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.102.

²²⁹ Şekîme, *Cuhûdu İbn Hişâm*, s.42.

Bu çalışmamızda, âyetlerin sayısı çok fazla olduğundan tümünü ele almayacağız. Sadece bu âyetleri zikrederken kullanmış olduğu yöntemi belirterek, bunun için vermiş olduğu örneklerden birkaç tanesini zikretmekle yetineceğiz. Ayrıca bu âyetlerin meallerini zikredip, istişhâd mahallini belirtmeye çalışacağız.

a. İbn Hişâm, âyetlerle istişhâd ettiğinde çoğunlukla âyetlerin öncesinde söylenmesi adet olan ve söylenen sözün âyet olduğunu ifade eden *وذلك مثل قوله تعالى* veya *نحو كقوله تعالى* gibi ifadeleri zikretmez. Fakat örnek olduklarını belirten *نحو* kelimesini kullanır. İbn Hişâm delil olarak zikrettiği âyetlerin çoğunda bu yöntemi kullanmıştır. Bu şekilde zikrettiği bazı örnekler şunlardır:

1. *نحو فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ* İçlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler.²³⁰

2. *نحو مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ* İçlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı.²³¹

İstişhâd: İbn Hişâm, bu iki âyeti *إِلَّا* edatının anlamalarından biri olan istisna anlamını ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.²³²

3. *نحو وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا* Onun dağlarında evler yontuyorsunuz.²³³

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyeti “Hâl”in camid olarak gelmesine delil olarak aktarmıştır.²³⁴

4. *نحو يٰيُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا* Ey Yûsuf! Sen bundan (olanları söylemekten) vazgeç!²³⁵

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu bölümünü, münada’dan *يٰ* nın düşürülmesine delil olarak zikretmiştir.²³⁶

²³⁰ Bakara, 2/249.

²³¹ Nisa 4/66.

²³² İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 81.

²³³ A'raf, 7/74.

²³⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.442.

²³⁵ Yûsuf, 12/29.

²³⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.606.

5. **نحو قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِن يَنْتَهُوا يُعْفَرُوا لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ** *İnkâr edenlere, (sana düşmanlıktan) vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle.*²³⁷

İstişhâd: İbn Hişâm bu âyetin, **إِنْ** edatının şart anlamında kullanılmasına delil olduğunu ifade etmiştir.²³⁸

6. **نحو وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ** *Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*²³⁹

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını **أَنْ** edatının masdariye olarak kullanılmasına delil olarak zikretmiştir.²⁴⁰

7. **نحو إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ** *Şüphesiz siz, buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize kötülük ettiniz.*²⁴¹

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, **ب** harfinin sebebiyet anlamında kullanılmasına delil olarak zikretmiştir.²⁴²

8. **نحو وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ** *Ve size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı yüceltmeniz içindir.*²⁴³

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, **عَلَىٰ** edatının sebebiyet anlamı ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.²⁴⁴

9. **نحو مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا** *Bizi kabrimizden kim kaldırdı?*²⁴⁵

²³⁷ Enfâl, 8/38.

²³⁸ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 32.

²³⁹ Bakara, 2/184.

²⁴⁰ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 39.

²⁴¹ Bakara, 2/54.

²⁴² İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 111.

²⁴³ Bakara, 2/185.

²⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 151.

²⁴⁵ Yasin, 36/52.

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, مَنْ edatının soru anlamı ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.²⁴⁶

10. *Hikmet dolu Kur'ân hakkı için, Sen şüphesiz peygamberlerdensin.*²⁴⁷

İstişhâd: İbn Hişâm, bu iki âyeti, i'rabta yeri olmayan cümlelerden biri olan kasemin cevabı olarak gelen cümleye delil olarak zikretmiştir.²⁴⁸

11. *Doğduğum gün, esenlik banadır.*²⁴⁹

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, i'rabta yeri olan cümlelerden biri olan, muzafun ileyih olarak gelen cümle olduğuna delil olarak zikretmiştir.²⁵⁰

b. İbn Hişâm, bazen istişhâd ettiği âyetlerden önce zikredilen sözün âyet olduğunu ifade eden *قوله تعالى* vb. ifadeler kullanmıştır. Bu şekilde zikretmiş olduğu âyetlerden bazıları şöyledir:

1. *Rumlar, قوله تعالى غَلَبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِّنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بَضْعِ سِنِينَ.* (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Hâlbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir.²⁵¹

İstişhâd: İbn Hişâm bu âyetleri, *في* harfinin, zaman ve mekânda zarfiyet anlamını ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.²⁵²

2. *Nice deliller var ki*²⁵³

²⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 320.

²⁴⁷ Yasin, 36/2-3.

²⁴⁸ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 388.

²⁴⁹ Meryem, 19/33.

²⁵⁰ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 401.

²⁵¹ Rum, 30/ 2-4.

²⁵² İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 174.

²⁵³ Yusûf, 12/105

İstişhâd: İbn Hişâmâyetin bu kısmını, كَائِنٌ edatından sonra gelen temyiz'in genellikle مِنْ harfi ceri ile kullanıldığına delil olarak zikretmiştir.²⁵⁴

3. قوله تعالى وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَا إِلَيْهِ. *İnkâr edenler, iman edenler hakkında dediler ki: Bu iş bir hayır olsaydı, onlar bizi geçemezlerdi.*²⁵⁵

İstişhâd: İbn Hişâm bu âyeti, ل harfinin عَنْ anlamında kullanılmasına delil olarak zikretmiştir.²⁵⁶

4. قوله تعالى فُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا. *De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın.*²⁵⁷

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmında, لَا edatının, nefiy edatı, nehiy edatı veya zaid olabilme ihtimali olduğuna delil olarak zikretmiştir.²⁵⁸

5. قوله تعالى وَلِيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ. *Arkalarında cılız çocuklar bıraktıkları takdirde, bundan endişe edecek olanlar, haksızlık yapmaktan korksunlar.*²⁵⁹

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, لَوْ edatının, gelecek zamana ait cezm etmeyen şart edatı oluşuna delil olarak zikretmiştir.²⁶⁰

6. قوله تعالى وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ. *Allah'a yemin ederim ki, putlarınıza bir oyun oynayacağım!*²⁶¹

²⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 191.

²⁵⁵ Ahkâf, 46/11.

²⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.217.

²⁵⁷ En 'am 6/151.

²⁵⁸ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 251.

²⁵⁹ Nisa, 4/9.

²⁶⁰ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 260.

²⁶¹ Enbiya, 21/57.

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, kasemin cevabında gelen muzari fiilin ن ile te'kid edilmesinin zorunlu olduğuna delil olarak zikretmiştir.²⁶²

7. قوله تعالى قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا إِنَّا مَكْنُ لَهُ فِي الْأَرْضِ De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım. Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık.²⁶³

İstişhâd: İbn Hişâm, bu iki âyeti, i'rabta yeri olmayan cümlelerden biri olan ibtida (başlangıç) cümlesinin bir kısmı olan munkatıa (öncesinden kopuk olan) cümlesi için delil olarak zikretmiştir.²⁶⁴

8. أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ. Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun; gazaba uğramışların ve sapmışların değil!²⁶⁵

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, şibh-i cümle olan car ve mecrurun fiil veya şibh-i fiile muteallik (bağlanma) olmasına delil olarak zikretmiştir.²⁶⁶

9. قوله تعالى وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ. O'dur.²⁶⁷

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, şibh-i cümle olan car ve mecrurun şibh-i fiil (müştak) ile te'vil edilen bir isme bağlanmasına delil olarak zikretmiştir.²⁶⁸

c. İbn Hişâm, bazen de istişhâd olarak zikrettiği sözün âyet olduğunu ifade eden قوله تعالى yerine في التنزيل ifadesini kullanmıştır. Eserinde bu şekilde zikretmiş olduğu bazı örnekleri aktaracağız:

1. فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!²⁶⁹

2. فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ Birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır!²⁷⁰

²⁶² İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 329.

²⁶³ Kehf, 15/83-84.

²⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 369.

²⁶⁵ Fatıha, 1/7.

²⁶⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 415.

²⁶⁷ Zuhrûf, 43/84.

²⁶⁸ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 415.

²⁶⁹ Taha, 20/20.

²⁷⁰ Enbiya, 21/97.

3. فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ *Birdenbire söniüverdiler.*²⁷¹

4. فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءٌ لِلنَّاطِرِينَ *Birdenbire o da seyredenlere bembeyaz görünüverdi.*²⁷²

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyetlerin yukarıda zikredilen kısımlarını, ولم يقع الخبر Kur'an da bu edatın haberi sürekli zikredilmiştir. diyerek; إذا الفجائية edatının, haberinin Kur'ân'da sürekli mezkûr olarak gelişine delil olarak zikretmiştir.²⁷³

5. الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ *İşte onlar kendilerini ziyana uğrattılar.*²⁷⁴

6. خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ *O, dünyasını da, ahiretini de kaybetmiştir.*²⁷⁵

İstişhâd: İbn Hişâm, bu iki âyetin yukarıda zikredilen kısmını, خَسِرَ fiilinin muteaddi olarak gelişine delil olarak zikretmiştir.²⁷⁶

7. وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ *Yaratılışınızda ortaklarımız sandığınız şefaathçılarınızı da yanınızda göremeyeceğiz.*²⁷⁷

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu bölümünü زَعَمَ fiilinin, iki mefulunun Kur'ânda sadece أَنْ ve sılası olarak gelişine delil olarak zikretmiştir.²⁷⁸

8. وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ *Karısı da, ona odun taşıyacaktı.*²⁷⁹

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyeti حَمَّالَةَ kelimesini nasb eden أَدَمَ fiilinin hazf edilmesine delil olarak zikretmiştir.²⁸⁰

²⁷¹ Yasin, 36/29.

²⁷² A'raf, 7/108.

²⁷³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 98.

²⁷⁴ Hud, 11/21.

²⁷⁵ Hacc, 22/11.

²⁷⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 512.

²⁷⁷ En'am, 6/94.

²⁷⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 559.

²⁷⁹ Tebbet, 111/4.

²⁸⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 597.

9. مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ *O kadınlar onların anaları değildir.*²⁸¹

10. مَا هَذَا بَشَرًا *Bu bir beşer değil.*²⁸²

İstişhâd: İbn Hişâm, bu iki âyetin yukarıda zikredilen kısmını, مَا edatının haberinin başında ب harfi olmadığında Kur'ân'da sürekli olarak mansub oluşuna delil olarak zikretmiştir.²⁸³

d. İbn Hişâm, âyetlerle yaptığı istişhâdda genellikle âyetlerin istişhâd yeri olan kısmı ile yetinmiştir. Bazen de âyetin tamamını zikretmiştir. Âyetlerin tamamı ile istişhâd ettiği bazı örnekleri aktaracağız:

1. وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى *Kararıp ortalığı bürüdüğü zaman geceye and olsun.*²⁸⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyeti إِذَا edatının, gelecek anlamı ifade etmeyeşine delil olarak zikretmiştir.²⁸⁵

2. وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى *Açılıp aydınlattığı zaman gündüze and olsun.*²⁸⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyeti إِذَا edatının, gelecek anlamı ifade etmeyeşine delil olarak zikretmiştir.²⁸⁷

3. وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُمُ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ *Zulmettiğiniz için bugün (nedâmet) size hiçbir fayda vermeyecektir. Çünkü siz, azapta ortaksınız.*²⁸⁸

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyeti إِذ edatının sebebiyet anlamı ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.²⁸⁹

²⁸¹ Mucadele, 58/2.

²⁸² Yûsuf, 12/31.

²⁸³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 560.

²⁸⁴ Leyl, 92/1.

²⁸⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 104.

²⁸⁶ Leyl, 92/2.

²⁸⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 104.

²⁸⁸ Zuhrûf, 43/39.

²⁸⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 92.

4. إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ *Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşırlar.*²⁹⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyeti إِذَا edatının, şart edatlığından çıkışına delil olarak zikretmiştir.²⁹¹

5. وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَہٗ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ *Rahmân (olan Allah, melekleri) evlât edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Bilakis (melekler), lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.*²⁹²

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyette بَلْ edatının, idrabiye olduğuna ve iptal anlamını ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.²⁹³

6. رَبِّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ *İnkâr edenler zaman zaman, keşke biz de müslüman olsaydık, diye arzu ederler.*²⁹⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyette رَبُّ edatının, çokluk anlamını ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.²⁹⁵

7. وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى *Elbette Rabbin sana verecek, böylece sen hoşnut kalacaksın.*²⁹⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyette سَوْفَ edatının, başına ل harfinin gelebilmesiyle س edatından ayrıldığına delil olarak aktarmıştır.²⁹⁷

8. . لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ *Şüphesiz siz bir durumdan diğerine uğratalacaksınız.*²⁹⁸

²⁹⁰ Şurâ, 42/39.

²⁹¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 109.

²⁹² Enbiya, 21/26.

²⁹³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 121.

²⁹⁴ Hicr, 15/2.

²⁹⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 142.

²⁹⁶ Duhâ, 93/5.

²⁹⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 147.

²⁹⁸ İnşikâk, 84/19.

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyette *عَنْ* edatının *بَعْد* anlamında kullanılmasına delil olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁹

9. *فَلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَّعِينٍ* De ki: *Suyunuz çekilirse, söyleyin bakalım, size kim bir akarsu getirebilir?*³⁰⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, bu âyeti cevap cümlesinin isim cümlesi ve inşaiye olmasından dolayı bağlaç olan *ف* harfinin getirilmesinin zorunlu oluşunadelil olarak aktarmıştır.³⁰¹

e. İbn Hişâm, çoğunlukla âyetin tamamını zikretmeyip istişhad yeri olan kısmını zikretmekle yetinmiştir. İbn Hişâm'ın böyle bir yöntem kullanmasını 'Umran 'Abdusselam Şu'ayb, şu sözleriyle gerekçelendirmiştir:

“İbn Hişâm zamanında ilim ile uğraşanların çoğunluğunun özelliği Kur'ân'ı ezberlemiş olmalarıdır. Dolayısıyla bu eseri okuyan kişi âyetin devamını ve nerede olduğunu rahatlıkla bilebilirdi. Bunun için İbn Hişâm âyetin tamamını zikretme gereği duymamıştır. Günümüzde ise ilim ehlinde Kur'ânı ezberleyenlerin çok az olduğu bilinmektedir. Bunun için bu kitabı tahkik edenlerden bazıları âyetlerin devamını ve hangi surede olduğunu dipnotlarda belirtmişlerdir.”³⁰²

İbn Hişâm'ın bu şekilde zikretmiş olduğu bazı örnekleri aktaracağız:

1. *وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ* *Elçilerimiz Lût'a gelince, Lût onlar hakkında tasalandı.*³⁰³

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını *أَنَّ* edatının zaid oluşuna delil olduğunu belirtmiştir.³⁰⁴

²⁹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 155.

³⁰⁰ Mülk, 67/30.

³⁰¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 171.

³⁰² Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm*, s.317.

³⁰³ Ankebût, 29/33.

³⁰⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 45.

2. *وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ* Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?³⁰⁵

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını *أَنَّ* edatının, *لَعَلَّ* nin ayrı bir kullanımı olmasına delil olarak aktarmıştır.³⁰⁶

3. *وَلَيَخْلِفَنَّ إِنَّ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى* (Bununla) iyilikten başka birşey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır.³⁰⁷

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını *ان* edatının, şart edatı olmasına delil olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁸

4. *إِنَّ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ* İnkârcılar sadece aldanmaktadırlar.³⁰⁹

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını *ان* edatının, nefiy (olumsuzluk) edatı olmasına delil olduğunu belirtmiştir.³¹⁰

5. *وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ* Andolsun, Allah, Bedir'de de size yardım etmişti.

İstişhâd: İbn Hişâmâyetin bu kısmını, *ب* harfinin zarfiyyet anlamı ifade etmesine delil olarak aktarmıştır.³¹¹

6. *وَلِتَكْبِرُوا لِلَّهِ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ* Size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniziçindir.³¹²

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, *عَلَىٰ* harfinin sebebiyyet anlamı ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.³¹³

³⁰⁵ En'âm, 6/109.

³⁰⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 45.

³⁰⁷ Tevbe, 97/107.

³⁰⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 33.

³⁰⁹ Mülk, 67/ 20.

³¹⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 33.

³¹¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 112.

³¹² Bakara, 2/185.

³¹³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 151.

7. *مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا؟* *Bizi kabrimizden kim kaldırdı?*³¹⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını مَنْ edatının, soru edatı olarak kullanılmasına delil olarak aktardığını ifade etmiştir.³¹⁵

8. *مَتَى نَصُرُ اللَّهَ* *Allah'ın yardımı ne zaman!*³¹⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını متى edatının, soru edatı olarak kullanılmasına delil olarak zikretmiştir.³¹⁷

9. *وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ* *Allah'a yemin ederim ki, putlarınıza bir oyun oynayacağım!*³¹⁸

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, i'rabta yeri olmayan cümlelerden biri olan kasemin cevabı olan cümleye delil olarak zikretmiştir.³¹⁹

10. *لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى* *Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- namaza yaklaşmayın.*³²⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, i'rabta yeri olan cümlelerden biri olan hal cümlesi için delil olarak zikretmiştir.³²¹

f. İbn Hişâm, âyetlerin bir bölümüyle istişhâd ederken bazen zikrettiği bölümden sonra الآية ifadesini kullanarak, ilgili cümlenin âyetten bir bölüm olduğunu belirtmiştir. İbn Hişâm'ın eserinde bu şekilde aktardığı bazı örnekleri sunacağız:

³¹⁴ Yasin, 36 /52.

³¹⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 320.

³¹⁶ Bakara, 2/214.

³¹⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 327.

³¹⁸ Enbiya, 21/57.

³¹⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.388.

³²⁰ Nisa, 4/43.

³²¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.394.

1. فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ الْآيَةَ. *İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince: Allah böyle misal vermekle ne murat eder? derler.*³²²

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını *أَمَّا* edatının, cevabında sürekli *ف* edatı gelmesinden dolayı şart edatı oluşuna delil olduğunu belirtmiştir.³²³

2. وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ الْآيَةَ. *Öyle sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber....*³²⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını *حَتَّى* edatından sonra gelen muzari fiilin, gerçek anlamda “gelecek” anlamını ifade etmeyip sadece kendinden önce zikredilen şeye göre “gelecek” anlamı ifade ettiğinde mansub olmasının caiz oluşuna delil olarak aktarmıştır.³²⁵

3. كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ الْآيَةَ. *Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?*³²⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını *كَيْفَ* edatının, gerçek istifham anlamında olmayıp taaccüb anlamında kullanılmasına delil olarak zikretmiştir.³²⁷

4. سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْتَهُمْ الْآيَةَ. *Başlarına gelecekle uyarsan da uyarmasan da birdir.*³²⁸

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, *أُنذَرْتَهُمْ* cümlesini i'rabta yeri olan cümlelerden biri olan cümlenin muhteva oluşuna delil olarak zikretmiştir.³²⁹

5. خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ الْآيَةَ. *Mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak sadaka olarak al.*³³⁰

³²² Bakara, 2/26.

³²³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 67.

³²⁴ Bakara, 2/214.

³²⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 135.

³²⁶ Bakara, 2/28.

³²⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 209.

³²⁸ Bakara, 2/6.

³²⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 410.

³³⁰ Tevbe, 9/103.

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını i‘rabta yeri olan cümlelerden biri olan cümlenin mufred isme sıfat oluşuna delil olarak zikretmiştir.³³¹

6. **وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمَنْ نُوحِ الْآيَةَ.** *Hani biz peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh'tan da.*³³²

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını و atıf harfi ile genelin özele atıf edilmesinin caiz oluşuna delil olarak zikretmiştir.³³³

7. **وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ الْآيَةَ.** *Yanınıza inkârla girip*³³⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, ب harfinin beraberlik anlamı ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.³³⁵

8. **مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ الْآيَةَ.** *Öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan...*³³⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, ب harfinin على anlamında kullanılmasına delil olarak aktarmıştır.³³⁷

9. **لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ الْآيَةَ.** *O, doğurmamış ve doğmamıştır.*³³⁸

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını لَمْ edatının, cezim edatı olup muzari fiilin anlamını maziye dönüştürmesine delil olarak zikretmiştir.³³⁹

10. **ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةَ الْآيَةَ.** *Sonra sizi topraktan bir çağırdı mı hemen (kabirlerinizden) çıkıverirsiniz.*³⁴⁰

³³¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 406.

³³² Ahzab, 33/7.

³³³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 345.

³³⁴ Maide, 5/61.

³³⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 112.

³³⁶ Ali İmran, 3/75.

³³⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 113.

³³⁸ İhlâs, 112/3.

³³⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 275.

³⁴⁰ Rum, 30/25.

İstişhâd: İbn Hişâm, Zemahşeri'nin bu âyetin takdirini *إذا دعاكم فاجأتم الخروج في* şeklinde yaparak *إذا* edatında amel edeninin gizli bir fiil olduğunu iddia etmesine delil olduğunu ifade etmiştir.³⁴¹

k. İbn Hişâm, delil olarak zikrettiği âyetlerin çoğu mutevatir kıraetlerdir. Şimdiye kadar kendisinden aktarmış olduğumuz âyetler bu kısım için örnek olduğundan tekrar örnekler zikretmeye gerek duymadık. İbn Hişâm, mütevatir kıraatlerle istişhâd ederken bazen kıraetu's-seb'a, kıraetu ba'di's-seb'a ve kıraetu'l-cemaa ifadelerini kullanmıştır. Bazen de kurranın ismini zikrederek istişhâd etmiştir. İsimleri zikrederek istişhâd ettiği yedi kurra için birer örnek aktaracağız:

1. وَلِيْحِكُمْ أَهْلُ الْإِنجِيلِ *İncil sahipleri, hükümler.*³⁴²

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, Hamza'nın *ل* harfini esreli okuduğunu ve böylece illet harfi oluşuna delil olarak zikretmiştir.³⁴³

2. مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ *Onlar anaları değildir.*³⁴⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, 'Asım'ın *أُمَّهَاتِهِمْ* kelimesini ötreli okuduğuna ve böylece *مَا* edatının amel etmeyeşine delil olarak zikretmiştir.³⁴⁵

3. وَمَا يُشْعِرُكُمْ? *Farkında mısınız?*³⁴⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, Ebû 'Amr'ın *يُشْعِرُكُمْ* kelimesini tahfif için cezimli okuduğuna delil olarak zikretmiştir.³⁴⁷

4. حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ *Nihâyet Peygamber dedi.*³⁴⁸

³⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 97-98.

³⁴² Maide, 5/47.

³⁴³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 226.

³⁴⁴ Mücadele, 58/2.

³⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 299.

³⁴⁶ En 'am, 6/109.

³⁴⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 271.

³⁴⁸ Bakara, 2/214.

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, Nafi'nin **يَقُولُ** kelimesini ötreli okuduğuna ve böylece **حَتَّى** edatının ibtida (başlangıç) harfi oluşuna delil olarak zikretmiştir.³⁴⁹

5. **أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ** *Ey müminler!*³⁵⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, âyetin bu kısmını, Beni Esed kabilesinin **أَيُّهَا** kelimesinin sonundaki elifi düşürmesi ve **هـ** harfini ötreli okumasına, İbn 'Âmir'in bu şekilde okuyuşuyla istişhâd etmiştir.³⁵¹

6. **كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ** *Azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder.*³⁵²

İstişhâd: İbn Hişâm, İbn Kesir'in bu âyette **يُوحِي** kelimesini fetha ile okumasını, diğer kıraatlerin desteklemesiyle düşürülen kelimenin fiil oluşuna delil olduğunu belirtmiştir.³⁵³

7. **وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا** *Sabrettikleri zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik.*³⁵⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, Kisai'nin bu âyette **لَمَّا** kelimesini lam'ın esresiyle **لِما** şeklinde okumasını, **ل** harfinin sebebiyet anlamı ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.³⁵⁵

I. İbn Hişâm, âyetlerle istişhâdını mütevatir kıraatlerle sınırlamayıp, bunun dışındaki kıraatlerle de istişhâd etmiştir. Böyle kıraatlerle yapmış olduğu istişhâdlarda genellikle kurranın ismini belirtmeden **قَرَأَ بِكَذَا؛ قَرَأَ شَاذًا؛ قَرَأَ مِنْ قَرَأَ كَذَا؛** و **قَرَأَ بَعْضَهُمْ**

³⁴⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 137.

³⁵⁰ Nur, 24/31.

³⁵¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 338.

³⁵² Şura, 42/3.

³⁵³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 581.

³⁵⁴ Secde, 32/24.

³⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 581.

gibi ifadeler kullanmıştır. Bazen de bu kurraların ismini zikrederek istişhâdda bulunmuştur. Bu şekilde yapmış olduğu istişhâdlardan birkaç tanesini aktaracağız:

1. *Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer.*³⁵⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, Hasan Basri'nin bu âyette **يُدْرِكُهُ** kelimesini fetha ile okumasını, şart fiilinin cevabı olan müzari fiilin **و** ve **ف** dan sonra mansub olabildiği gibi **ثُمَّ** den sonra gelen muzari fiilin de aynı şekilde mansub olabileceğine delil olarak aktarmıştır.³⁵⁷

2. *O halde akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tesbih edin.*³⁵⁸

İstişhâd: İbn Hişâm, A 'meş'in (ö: h.148) bu âyette, her iki **حِينَ** kelimelerini **حِينًا** şeklinde tenvinli okumasından ötürü, **فِيهِ** kelimesinin her iki yerde de düşürülmesine delil olarak zikretmiştir.³⁵⁹

3. *Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için...*³⁶⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, İbn Muhaysın'ın (ö: h.123) bu âyette **يُسَمِّ** kelimesini ötre ile okumasını, **أَنْ** edatının **مَا** edatına hamledilerek nasb etmeyeşine delil olarak zikretmiştir.³⁶¹

4. *Allah'tan başka taptıklarınız putlar da, sizin gibi yaratıklardır.*³⁶²

³⁵⁶ Nisa, 4/100.

³⁵⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.128.

³⁵⁸ Rum, 30/17.

³⁵⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 476.

³⁶⁰ Bakara, 2/233.

³⁶¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 520.

³⁶² A'raf, 7/194.

İstişhâd: İbn Hişâm, Said b. Cübeyr'in (ö: h.95) bu âyette إِنَّ edatını şeddesiz عِبَادٌ ve أَمْثَالُكُمْ kelimelerininifetha ile okumasını, إِنَّ edatı tahfif edildiğinde ve kendisinden sonra isim cümlesi geldiğinde ليس gibi amel edebilmesine delil olarak aktarmıştır.³⁶³

5. مِنَ الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ Sizden öncekileri...³⁶⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, Zeyd b. Ali'in (ö: h.122) bu âyette مِنْ harfini مَنْ şeklinde okumasını, ism-i mevsulun, sılasını almadan te'kid etmenin şaz oluşuna delil olarak zikretmiştir.³⁶⁵

Kısacası İbn Hişâm, Kur'an ayetleriyle yaptığı istişhâd da kimi zaman ayetlerin tamamını zikrederken bazen de ayetin mahalli istişhâdı ile yetinmiş. Kimi zaman zikretmiş olduğu sözün ayet olduğunu belirtmek için قَوْلَهُ تَعَالَى vb. ifadeler kullanırken bazen de bu ifadeleri kullanmamıştır. Ayrıca İstişhâd için seçtiği ayetleri mutevatir kıraatlarla sınırlamayıp bazen bunun dışındaki kıraatlarla da istişhâd yapmıştır.

5.2. Hadislerle İstişhâd

Mutekaddim âlimlerin, hadislerle istişhâd konusuna dair açık bir görüş bildirdiklerine rastlayamadık. Ancak bu âlimler eserlerinde az da olsa hadisle istişhâd etmişlerdir. Bunun için de müteahhir dilciler, onların hadis istişhâdına karşı oldukları iddia etmişlerdir. Hadislerle istişhâd konusunda, istişhâdı caiz görmeyenler, görenler ve orta yolu izleyenler olmak üzere üç görüş ileri sürüldüğüne daha önce değinmiştik.

İbn Hişâm hadislerle istişhâdın caiz olacağı görüşünü benimsemiş ve eserlerinde hadis ile istişhâdda bulunmuştur. Örneğin çalışma konumuz olan *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde tekrarlar ile birlikte 80'e yakın, *Şerhu Katrı'n-neda* adlı esrinde ise 20'ye yakın hadisle istişhâd etmiştir.

Burada, hadislerin tümünü ele almayacağız. Sadece İbn Hişâm'ın bu hadislerle istişhâd ederken kullandığı yöntemi belirterek, bu yöntemle verdiği örneklerden birkaç

³⁶³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 34.

³⁶⁴ Bakara, 2/21.

³⁶⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 265.

tanisini zikretmekle yetineceğiz. Hadisleririn sayısı az olduğundan bazen aynı hadisi farklı yöntemler için aktaracağız. Ayrıca bu hadislerin anlamlarını zikredip, İbn Hişâm'ın bu hadislerle niçin istişhâd ettiğini belirtmeye çalışacağız.

a. İbn Hişâm, hadislerle istişhâd ederken, söylenen sözün hadis olduğunu ifade eden ve zikredilmesi adet olan *قال الرسول صلي الله عليه و سلم* vb. ifadeleri bazen kullanmamıştır. Ama zikrettiği sözün hadis olduğunu belirten *في الحديث* gibi ifadeler kullanmıştır. Bu şekilde zikrettiği bazı örnekleri sunacağız:

1. *أَنَّكَ* و *في الحديث: صَوْمِي عَنْ أُمَّكَ*.³⁶⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi *عَنْ* harfinin, *بدل* (onun yerine) anlamında kullanılmasına delil olarak aktarmıştır.³⁶⁷

2. *صُومُوا لِرُؤْيَيْهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَيْهِ* و *في الحديث: صُومُوا لِرُؤْيَيْهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَيْهِ* ve *Hilal'i (Ay) gördüğünüzde oruç tutun ve tekrar hilal'i gördüğünüzde iftar edin*.³⁶⁸

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi *ل* harfinin, *بعد* (sonra) anlamında kullanılmasına delil olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁹

3. *كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ* و *Kişiyeye, her işittiğini söylemesi, günah olarak yeter*.³⁷⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi *ب* harfinin, muteaddi bir fiilin mef'ulunde, zaid olarak gelmesine, delil olduğunu söylemiştir.³⁷¹

³⁶⁶ Müslim, , *el-Cami 'u's-Sahîh*, Siyam, 27.

³⁶⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.154.

³⁶⁸ Buhârî, Savm, 11; Müslim, Siyam, 2; Tirmizi, Savm, 2; Tayalisi, Ebû Davûd Süleyman b. Davûd b. el-Carud et-Tayalisi el-Basrî, *Müsned*, I-IV, (thk.: Muhammed Abdu'l-Muhsin et-Türki), Dâru'l-Hicr, Mısır 1999, II, 202; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybanî, *Müsned*, I-XLV, (thk.: Şuayb Arnavud ve bşk.), Meessesetu'r-Risâle, 2011, III, 445.

³⁶⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 216.

³⁷⁰ Müslim, Mukaddime, 3; Ebû Davud, Edeb, 84; Ebu'l-Kâsım Musnidu'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemul-Kebîr*, (thk.: Hamdi Abdulmecid es-Sulfi), Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire, 1994, IX, 107.

³⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.118.

4. *Bir kadın, hapsettiği bir kediden* و في الحديث: أَنَّ امْرَأَةً دَخَلَتْ النَّارَ فِي هَرَّةٍ حَسَبَتْهَا. *dolayı cehenneme girdi..*³⁷²

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi في harfinin, sebebiyet anlamı ifade etmesine delil olduğunu belirtmiştir.³⁷³

5. *Cuma'dan cuma'ya kadar yağmur yağdı.* و في الحديث: فَمُطِرْنَا مِنَ الْجُمُعَةِ إِلَى الْجُمُعَةِ. *yağdı.*³⁷⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi مِنَ harfinin, başlangıç anlamı ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.³⁷⁵

b. İbn Hişâm, bazen de naklettiği sözün hadis olduğunu belirtmek için hadisin geçtiği kitabın ismini zikretmiştir. Bu şekilde aktarmış olduğu hadisler birkaç tanedir. Örnekler:

1. *Buhari'de* ففي صحيح البخارى أنه قال لأصحابه: أترضون أن تكونوا رُبْعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ قالوا: بلى. *yer alan bir hadiste, Peygamber (s.av),eshabına: Cennet ehlinin dörtte biri olmak istemez misiniz ?şeklindeki sorusuna Onlar da tabiki isteriz diyerek karşılık verdiler.*³⁷⁶

2. *Müslim'de geçen bir rivayette, Peygamber (s.a.v):Çocuklarının sana iyilikte eşit davranmalarını ister misin? sorusuna, sahabi evet diyerek cevap vermiştir.*³⁷⁷

3. *Yine Müslim'de geçen bir rivayette, Peygamber (s.a.v):Mekke de benimle karşılaşan sen miydin? sorusuna, sahabi evet bendim diye cevap vermiştir.*

İstişhâd: İbn Hişâm, bu üç hadisin de بلى edatının, olumlu soru cümlesinin cevabında geldiğine delil olarak getirildiğini fakat bu çok az olduğu için Kur'ân âyetlerinin bunun üzerine kıyas edilemeyeceğini söylemiştir.³⁷⁸

³⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 344.

³⁷³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.174.

³⁷⁴ Tirmizi, *Salât*, 265.

³⁷⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.313.

³⁷⁶ Müslim, *Îmân*, 97.

³⁷⁷ Müslim, *el-Hibât*, 3.

³⁷⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.123.

c. İbn Hişâm, bazen de hadisten önce *كقوله عليه الصلاة وقوله عليه الصلاة والسلام* vb. ifadeleri kullanarak, naklettiği sözün hadis olduğunu belirtmiştir. Bu şekilde aktarmış olduğu bazı örnekleri aktaracağız:

1. *Peygamber, (s.a.v) وقوله عليه الصلاة والسلام : وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ* biz de size ulaşacağız, buyurmuştur.

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisin *إِن* edatının, Kûfelilere göre *إِذ* anlamında kullanıldığına delil olduğunu söylemiştir.³⁷⁹

2. *Peygamber, (s.a.v) وقوله عليه الصلاة والسلام : كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَن رَعِيَّتِهِ* heppiniz çobansınız ve heppiniz idare ettiklerinizden sorumlusunuz, buyurmuştur.³⁸⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisin *كُلُّ* edatının, marifê bir isme izafe edildiğinde, kendisine dönen zamir'in müfred ve müzekker olmasının zorunlu olduğuna delil olduğunu ifade etmiştir.³⁸¹

3. *Peygamber, كقوله عليه الصلاة والسلام : إِنَّ مِن أَشَدِّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوَّرُونَ* (s.a.v) kıyamet günü azabı en ağır olanlar heykel yapanlardır, buyurmuştur.³⁸²

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi *إِنَّ* edatından sonra ismi olan damiru'ş-şe'n (durum zamiri) *هو* nin düşürülmesine delil olarak zikretmiştir.³⁸³

4. *Peygamber, (s.a.v) وقوله عليه الصلاة والسلام : أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ* kulun Allah'a en yakın olduğu anı secdede olduğu zamandır, buyurmuştur.³⁸⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi, i'rabta yeri olan cümlelerden biri olan hal cümlesi için delil olarak aktardığını belirtmiştir.³⁸⁵

³⁷⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 37.

³⁸⁰ Buhârî, Cuma, 10; İstikrâd, 20; Müslim, İmare, 5; Ebû Davud, Harac, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 156.

³⁸¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 204.

³⁸² Müslim, Libas, 26; Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsa b. Abdillâh el-Kuraşî el-Esedî el-Humeydî, *Müsned*, I-II, (thk.: Hasan Selim Esed ed-Dâreni), Dâru's-Sekâ, Dımaşk 1996, I, 218; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 23; Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, Zînet, 113.

³⁸³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 49.

³⁸⁴ Müslim, Salat, 42; Ebû Davud, Salat, 138; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 274.

³⁸⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.395.

5. *Peygamber, (s.a.v) biz* وقوله عليه الصلاة والسلام: نحن معاشر الأنبياء لا نورث. *biz peygamberlerin mirasçısı olamaz, buyurmuştur.*³⁸⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi, i'rabta yeri olmayan cümlelerden biri olan ara cümlenin mübteda ve haber arasında gelmesine delil olarak zikretmiştir.³⁸⁷

d. İbn Hişâm, bazen de delil olarak aktardığı sözün hadis olduğunu belirten herhangi bir ifade kullanmamıştır. Fakat örnek olduklarını belirten نحو kelimesini kullanmıştır. Daha önce belirttiğimiz üzere İbn Hişâm buna benzer bir yöntemi, delil olarak zikrettiği âyetlerin çoğunda kullanmıştır. Bu şekilde zikrettiği bazı örnekler şöyledir:

1. التَّمِيسُ وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ نحو *Demir bir yüzük dahi olsa bul getir.*³⁸⁸

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi لو edatından sonra gelen mansub ismin, cümleden düşürülmüş olan كان fiiline haber olmasına, delil olarak zikretmiştir.³⁸⁹

2. نحو تَصَدَّقُوا وَلَوْ بِظِلْفِ مُحْرَقٍ *Yanmış bir paça bile olsa sadaka verin.*³⁹⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisin لو edatının, azlık anlamı ifade etmesine delil olduğunu belirtmiştir.³⁹¹

3. نحو خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللَّهُ *Allah beş vakit namazı farz kalmıştır.*³⁹²

İstişhâd: İbn Hişâm, hadisin bu bölümünü, nekire(belirsiz) bir ismin nekire bir isme izafe edilmesi durumunda, nekire olmasına rağmen mübteda olabilmesine delil olarak aktarmıştır.³⁹³

³⁸⁶ Müslim, Taharet, 12; Ebû Davud, Cenaiz, 83; Nesai, Cenaiz, 103; 382; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 373; XIV, 463; XV, 167.

³⁸⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.374.

³⁸⁸ Buhârî, Nikâh, 33; Libas, 48; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Nikâh, 23.

³⁸⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.267.

³⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLV,442.

³⁹¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.266.

³⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 366; Nesai, Salat, 6.

³⁹³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 446.

4. *sözü cenet* "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ" نحو لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ كُنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ.

*hazinelereinden bir hazinedir.*³⁹⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, hadiste geçen لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ cümlesinden lafzı kastedildiği için onun mübtada olmasının caiz oluşuna, delil olduğunu söylemiştir.³⁹⁵

5. *En güzel sabır, musibetin ilk vaktinde olanıdır.*³⁹⁶ نَحْوُ الصَّبْرِ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi عِنْدَ edatının, zaman anlamını ifade ettiğine delil olarak zikretmiştir.³⁹⁷

e. İbn Hişâm, âyetlerle istişhâd ederken çoğunlukla kullandığı, istişhad mahalli olan kısmı zikretmekle yetinme, yöntemini hadislerle istişhâd ederken de kullanmıştır. İbn Hişâm'ın hadisin bir bölümüyle istişhâd ettiği bazı örnekler şunlardır:

1. *Peygamber, (s.a.v) biz* وَقَوْلُهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ : نَحْنُ مَعَاشِرُ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورِثُ. *peygamberler geride miras bırakmayız, buyurmuştur.*³⁹⁸

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi, i'rabta yeri olmayan cümlelerden biri olan ara cümlelerin, mübtada ve haber arasında gelmesine delil olarak zikretmiştir.³⁹⁹

2. *Peygamber, (s.a.v) Şüphesiz* وَقَوْلُهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ : وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ. *biz de size ulaşacağız, buyurmuştur.*⁴⁰⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisin, إِذْ edatının, Kûfelilere göre إِذْ anlamında kullanılmasına delil olduğunu belirtmiştir.⁴⁰¹

3. *قوله عليه الصلاة والسلام لعائشة: إِنِّي لَأَعْلَمُ إِذَا كُنْتُ عَنِّي رَاضِيَةً ، وَإِذَا كُنْتُ عَلَيَّ غَضِيْبِي* *Peygamberimiz,(s.av) Aişe'ye senin benden razı olduğun ve bana kızgın olduğun vakitleri biliyorum, demiştir*⁴⁰²

³⁹⁴ Buhârî, Da'avât, 50; Müslim, ez-Zikr ve'd- Du'a, 13.

³⁹⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 387.

³⁹⁶ Buhârî, Cenaiz, 40; Müslim, Kusûf, 8; İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, Cenaiz, 55.

³⁹⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.163.

³⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 47.

³⁹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.374.

⁴⁰⁰ Müslim, Taharet, 12; Ebû Davud, Cenaiz, 83; Nesai, Cenaiz, 103.

⁴⁰¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 37.

⁴⁰² Buhârî, Nikâh, 107; Müslim, Fedailu's-Sahabe, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XL, 374.

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi, bu hadiste geçen **لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ** cümlesinden lafzı kastedildiği için mübteda olmasına, delil olarak zikretmiştir.⁴¹¹

3. **كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ** و *Kişiye, her işittiğini söylemesi, günah olarak yeter.*⁴¹²

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi ب harfinin, muteaddi bir fiilin mef'ulunun başında, zaid olarak gelmesine, delil olarak zikretmiştir.⁴¹³

4. **يَانْمِشَ بِلَا سَدَاكَاتٍ وَ لَوْ بِظُلْفٍ مُحْرَقٍ** *Yanmış bir paça bile olsa sadaka verin.*⁴¹⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, bu hadisi لُو edatının, azlık anlamı ifade etmesine delil olarak zikretmiştir.⁴¹⁵

Kısacası İbn Hişâm, hadislerle yaptığı istişhâd da kimi zaman hadislerin tamamını zikrederken bazen de hadisin mahalli istişhâdı ile yetinmiş. Kimi zaman zikretmiş olduğu sözün hadis olduğunu belirtmek için hadisten önce **وَقَوْلُهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ** vb. ifadeleri kullanırken bazen de bu ifadeleri kullanmamıştır.

5.3. Arap Kelâmı İle İstişhâd

İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb* 'de 20'ye yakın Araplara ait sözlere atıfta bulunmuştur. Biz burada Arap kelâmını, atasözü olan ve olmayan şeklinde iki gruba ayırarak, İbn Hişâm'ın Arap Kelâmı ile istişhâdda bulunurken kullandığı yönteme değinerek örnekler sunmaya çalışacağız:

⁴¹¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 387.

⁴¹² Ebû Davud, Zekât, 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 36.

⁴¹³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s.118.

⁴¹⁴ Hadis kaynaklarında **يَانْمِشَ** yerine **وَلَا تُرْتُوا** geçmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 36.

⁴¹⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 266.

5.3.1. Atasözler

İbn Hişâm *Muğni'l-lebîb*'de zikrettiği atasözleri (emsal) nin öncesinde genellikle قول العرب ، كما قالوا ، كقولهم gibi ifadeler kullanmıştır. Bazen ise delil olarak zikrettiği sözün, atasözü olduğunu belirten في المثل vb. ifadeler kullanarak aktarmıştır.

İbn Hişâm, kendileriyle istişhâd ettiği atasözlerinin sayısı fazla olmadığından, bunları tespit edebildiğimiz kadarıyla aktarmaya çalışacağız.

1. **إن يزينك لنفسك و إن يشينك لهيه** *Seni güzelleştiren ve çirkinleştiren sadece nefsendir.*

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünü إن edatı, tahfif edildiğinde amel etmemesinin daha fazla oluşuna ve bu duramda ise kendisenden sonra enaz gelen şeyin nevasih dışındaki muzari fiil olmasına delil olarak aktarmıştır.⁴¹⁶

2. **الدُّودُ إِلَى الدُّودِ إِبِلٌ** *Az olan şeyler bir araya gelmekle çoğalır.*⁴¹⁷

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünün, الی harfinin, beraberlik anlamı ifade etmesine delil olduğunu söylemiştir.⁴¹⁸

3. **لا أفعله عوضَ العائضين** *Gelecek zamanın hiçbir dilimindea (asla) onu yapmayacağım.*⁴¹⁹

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünü, عوض edatının, gelecek zamanın tümünü kapsayan bir zarf ve izafe edildiğinde mu'reb olmasına delil olarak aktardığını belirtmiştir.⁴²⁰

4. **لا أكلمه ما أن في السماء نجماً** *Gökte yıldız bulunduğu sürece onunla konuşmayacağım.*⁴²¹

⁴¹⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 36.

⁴¹⁷ el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, I, 353; ez- Zemaşerî Ebû'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Musteksâ fi Emsâli'l-'Arap*, Matba'atu Mehâsini Dâireti Me'ârifi'l-Osmaniyye, Haydarabâd, 1962, I, 322.

⁴¹⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 86.

⁴¹⁹ el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, II, 270; ez- Zemaşerî, *el-Musteksâ*, II, 243.

⁴²⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s.157.

⁴²¹ el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, II, 269; ez- Zemaşerî, *el-Musteksâ*, II, 243. Her iki kaynaktan da لا أفعله ما أن في السماء نجماً şeklinde zikredilmiştir.

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünü, *أي ما ثبت* şeklinde açıklayarak bu cümlede fiilin düşürülmesine delil olarak zikretmiştir.⁴²²

5. *عَسَى الْغَوِيْرُ أَبُوْسَا* Küçük mağara sıkıntılara sebep olabilir.⁴²³

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünü, *يكون أبوْسَا* şeklinde te'vil ederek, *عسى* edatından sonra, haberinin düşürülmesine delil olarak aktarmıştır.⁴²⁴

6. *مُكْرَةٌ أَخَاكَ لَا بَطْلًا* Kardeşinin, kahramanlığı, gerçek olmayıp kendisine zorla dayatılmıştır.⁴²⁵

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünün, *أَخَاكَ* kelimesinin, sonu elif ile biten mankus bir isim olduğunu iddia eden dilciler için delil olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁶

7. *لَوْ ذَاتُ سَوَارٍ لَطَمْتَنِي* Keşke beni tokatlayan bilezikli (hür) bir kadın olsaydı(o zaman zoruma gitmezdi).⁴²⁷

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünü, *لو* edatından sonra fiilin gelmesinin zorunlu olduğuna, burada ise fiilin daha sonra gelen bir fiilin delaletiyle, düşürülmesine delil olarak zikretmiştir.⁴²⁸

8. *وَفِي الْمَثَلِ : زَعَمُوا مَطِيئَةَ الْكَذْبِ* Sandılar demek, yalana götüren bir araçtır.

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünün, *زعموا* cümlesinden lafzı kastedildiği için mübteda oluşuna, delil olduğunu belirtmiştir.⁴²⁹

9. *بُيُوتٌ كَبِيْرَةٌ شَرٌّ أَهْرٌ ذَا نَابٍ* Büyük bir tehlike, köpeği havlattı.⁴³⁰

⁴²² İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 597.

⁴²³ el-Meydânî, *Mecme 'u'l-emsâl*, II, 21; ez- Zemaşerî, *el- Musteksâ*, II, 161.

⁴²⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 160.

⁴²⁵ el-Meydânî, *Mecme 'u'l-emsâl*, II, 374; ez- Zemaşerî, *el- Musteksâ*, II, 347. her iki kaynakta da *مُكْرَةٌ أَخَاكَ لَا بَطْلًا* şeklinde zikredilmiştir.

⁴²⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 220.

⁴²⁷ el-Meydânî, *Mecme 'u'l-emsâl*, II, 207; ez- Zemaşerî, *el- Musteksâ*, II, 297.

⁴²⁸ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 267.

⁴²⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 387.

⁴³⁰ el-Meydânî, *Mecme 'u'l-emsâl*, I, 467.

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünü, Nekire ismin mübteda olmasını caiz kılan hususlardan biri de nekire ismin, mukadder (gizli) bir sıfat olarak, mübteda olmasına delil olarak aktarmıştır.⁴³¹

10. ضَعِيفٌ عَادَ بِقَرْمَلَةٍ *Zayıf kimse, ağaç kütüğüne sığındı.*⁴³²

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünde, ضَعِيفٌ kelimesi aslında رَجُلٌ ضَعِيفٌ dur, dedikten sonra bu atasözünü, nekire ismin mübteda olmasını caiz kılan hususlardan biri olan nekire ismin sıfat olarak mübteda oluşuna delil olarak aktarmıştır.⁴³³

11. شَهْرٌ ثَرَى، وَشَهْرٌ تَرَى، وَشَهْرٌ مَرَعَى *Bahar aylarının birinde yağmur yağar, diğerinde yeryüzü yeşerir, diğer ayda ise hayvanlar otlatılır.*⁴³⁴

İstişhâd: İbn Hişâm, bazı dilcilerin nekire ismin mübteda olmasını caiz kılan hususlardan biri de nekire ismin, tafsil için gelmesidir diye iddia ettiklerini ve bu atasözünü kendilerine delil olarak aktardıklarını belirtmiştir.⁴³⁵

12. إِنْ ذَهَبَ عَيْرٌ فَعَيْرٌ فِي الرِّبَاطِ *Bir yaban eşeği kaçarsa diğeri bağlıdır.*⁴³⁶

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünü, Nekire ismin mübteda olmasını caiz kılan hususlardan biri de nekire ismin, sonuç cümlesinin başında gelen “fa”dan sonra gelerek mübteda olmasına delil olarak aktarmıştır.⁴³⁷

13. خُذِ اللَّصَّ قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَكَ *Hırsız seni yakalamadan sen onu yakala.*⁴³⁸

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünü, أَنْ edatının kıyasa aykırı olarak hazfedildiğine delil olarak aktarmıştır.⁴³⁹

⁴³¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 445.

⁴³² Emsâl kitaplarında ذَلِيلٌ عَادَ بِقَرْمَلَةٍ şeklinde rivayet edilmiştir. Bkz. *Mecme'u'l-emsâl*, I, 356; ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, II, 86.

⁴³³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 445.

⁴³⁴ el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, I, 467.

⁴³⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 449.

⁴³⁶ el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, I, 56.

⁴³⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 449.

⁴³⁸ el-Meydânî'nin, *Mecme'u'l-emsâl*'inde خُذِ اللَّصَّ قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَكَ şeklinde rivayet edilmiş olup muvelled atasözlerinden olduğu belirtilmiştir. Bz. *Mecme'u'l-emsâl*, I, 335.

⁴³⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 604.

14. مَنْ يَسْمَعُ يَحُلْ *Bir şeyler duyan su- i zan da bulunur.*⁴⁴⁰

İstişhâd: İbn Hişâm, bu atasözünü, bazı dilcilerin يَحُلْ fiilinden sonra mefulun hazfedilmesine delil olarak aktardıklarını fakat bu atasözünde hazf iddiasının doğru olamayacağını belirtmek için aktarmıştır.⁴⁴¹

5.3.2. Atasözü Olmayan Arap Kelâmı

İbn Hişâm, bu eserinde Atasözleri dışında kalan sözler ile istişhâd da bulunmuştur. Bu sözler ise bazen asâr olarak isimlendirilen sahabe sözlerinden oluşmaktadır. Bazen de açıklayıcı nitelikte olan ve şahid olarak getirilmeyen kendisinin kurduğu sıradan örnek cümlelerdir.

İbn Hişâm, bu eserinde sahabe sözlerine atıfta bulunurken çoğunlukla sözü söylenin ismini belirterek nakilde bulunmuştur. Bazen ise isimlerini zikretmeden; bazı sahabelerden rivayet edilmiştir gibi ifadeler kullanarak aktarımda bulunmuştur. Sahabe ismini zikrederek aktardığı kısım için şu örnekleri verebiliriz:

1. لَوْ غَيْرُكَ قَالَهَا يَا أَبَا عُبَيْدَةَ *Ey Ebû Ubuyde, keşke bu sözü senin dışında biri söyleseydi.*

İstişhâd: İbn Hişâm, Hz. Ömer'e dayandırdığı bu sözü, لَوْ edatından sonra fiilin gelmesinin zorunlu olduğunu ve kendisinden sonra fiil gelmediğinde ise uygun bir fiilin takdir edilmesinin gerekli olduğunu belirtmek için aktarmıştır.⁴⁴²

2. وَإِنَّهُ مَتَى يَقُومُ مَقَامَكَ لَا يَسْمَعُ النَّاسُ. *O senin yerine geçerse insanlar onu dinlemez.*

İstişhâd: İbn Hişâm, Hz. Aişe'ye attığı bu sözü, مَتَى edatının إِذَا edatına hamledilerek amel etmeyeşine delil olarak nakletmiştir.⁴⁴³

⁴⁴⁰ el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, II, 433.

⁴⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 575.

⁴⁴² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 267.

⁴⁴³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 662.

3. نَعِمَ الْعَبْدُ صَهِيبٌ لَوْ لَمْ يَخَفِ اللَّهَ لَمْ يَعِصِهِ *Suheyb ne güzel bir kuldür. Allah'tan korkmazsa bile Allah'a isyan etmez.*

İstişhâd: İbn Hişâm, Hz. Ömer'e attettiği bu sözü, لَوْ edatı, şart ve cevabının gerçekleşmediğini ifade eder diyenlere reddiye olarak aktarmıştır.⁴⁴⁴

4. كَأَيِّ تَقْرَأُ سُورَةَ الْأَحْزَابِ آيَةً *Ahzab süresini kaç ayet okuyorsun.*

İstişhâd: İbn Hişâm, Übeyy b. Ka'b'a attettiği bu sözü, كَأَيِّ edatının, anlamında istifham anlamı olduğuna delil olarak zikretmiştir.⁴⁴⁵

5. مَا أَنَا لِأَدْعُهُمَا *Ben (ikinci namazından sonraki) iki rek'atı terk etmem.*

İstişhâd: İbn Hişâm, Ebû'd-Derda'ya attettiği bu sözü, lam-ı cuhud tan önce كان filinin düşürülmesinin caiz oluşuna delil olarak aktardığını ifade etmiştir.⁴⁴⁶

5.4. Misaller (Örnekler)

İbn Hişâm, bu eserinde âyet, hadis ve Arap kelâmı dışında kalan, şahid olarak zikredilmeyen ve sadece konuyu açıklamak için getirilen bazı örneklerle de yer vermiştir. Bu örnekler Arap dilinde misal olarak adlandırılır. Daha önce misal ile şahid arasındaki farka değinmiştik. Burada aktardığı bu örnekleri bir tasnife tabi tutup her biri için birkaç örnek sunmaya çalışacağız.

5.4.1. Zihni Örnekler

Zihni örneklerden kastımız müellifin kendi zihninde oluşturduğu örneklerdir. İbn Hişâm'ın bu eserinde aktarmış olduğu misallerin çoğu bu kısımdan oluşmaktadır. Bu kısım için birkaç örnek aktaracağız:

⁴⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 257.

⁴⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 191.

⁴⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 215.

1. İbn Hişâm, اذا edatının, mufacee (ansızın) anlamı ifade edişini açıklamak için şu örneği zikretmiştir: *خرجت فاذا الأسد بالباب* Çıktığımda aniden arslanı kapıda gördüm.⁴⁴⁷

2. İbn Hişâm, ب harfinin, mecâzi ilsak (bitişme) anlamı ifade edişini belirtmek için şu örneği zikretmiştir: *مررت بزيد* Zeyd'in yanından geçtim.⁴⁴⁸

3. İbn Hişâm, ب harfinin, sebebiyet anlamı ifade edişini belirtmek için bu örneği aktarmıştır: *لقيت بزيد الأسد* Zeyd'ten dolayı arslan ile karşılaştım.⁴⁴⁹

4. İbn Hişâm, حتي edatının, و harfi gibi atıf harfi olduğunu açıklamak için eserinde şu örneğe yer vermiştir: *أكلت السمكة حتي رأسها* Balığı başına kadar yedim.⁴⁵⁰

5. İbn Hişâm, عن edatının, mucaveze (aşmak) anlamı ifade etmesini açıklamak için şu örneği aktarmıştır: *رمى سهم عن القوس* Oku yaydan fırlattım.⁴⁵¹

5.4.2. Din ile İlgili Örnekler

İbn Hişâm, öğrencinin konuyu daha iyi kavraması için eserinde yer ayırdığı örneklerden bazıları din ile alakalıdır. İbn Hişâm'ın bu eserinde seçtiği misallerin bazıları bu kısımdan oluşmaktadır. Bu örneklerden birkaç tanesini aktaracağız:

1. İbn Hişâm, ف harfinin, sebebiyet anlamında kullanıldığını ifade eden şu örneği kitabında zikretmiştir: *إن يسلم فهو يدخل الجنة* Müslüman olursa bunun için Cennet'e girer.⁴⁵²

⁴⁴⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 97.

⁴⁴⁸ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 110.

⁴⁴⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 112.

⁴⁵⁰ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 136.

⁴⁵¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 154.

⁴⁵² İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 168.

2. İbn Hişâm, ف harfinin, tertip (sıralama) anlamını ifade etmesini açıklamak için şu örneği zikretmiştir: *توضأ فغسل وجهه و يديه ومسح رأسه ورجليه* *Abdest almaya başladı yüzünü ve ellerini yıkadıktan sonra başını mesh edip ayaklarını yıkadı.*⁴⁵³

3. İbn Hişâm, قد edatının, tavaku‘ (beklenti) anlamı ifade edişini açıklamak için şu örneği eserine almıştır: *قد قامت الصلاة* *Namaz için kıyam yaklaştı.* (Bu söz namazı bekleyenler için söylenir).⁴⁵⁴

4. İbn Hişâm, ل harfinin, ihtisas (özgünlük) anlamında kullanıldığını ifade etmek için şu örneği aktarmıştır: *الجنة للمؤمنين* *Cennet mü'minlere özgüdür.*⁴⁵⁵

5. İbn Hişâm, لا edatının, tekrar edildiğinde amel etmemesinin caiz olabileceğini açıklamak amacıyla şu örneği aktarmıştır: *لا حول ولا قوة إلا بالله* (*Günahtan*) *üz çevirmek ve (ibadete) güç yetirmek ancak Allah'ın yardımı ile olur.*⁴⁵⁶

5.4.3. Öğüt Bildiren Örnekler

İbn Hişâm, okuyucuya konuyu açıklamak için aktarmış olduğu örneklerden bazısını anlam itibariyle öğüt veren cümlelerden seçmiştir. İbn Hişâm'ın bu eserinde aktarmış olduğu misallerin bazısı bu kısımdan oluşmaktadır. Bu kısım için birkaç örnek aktaracağız:

1. İbn Hişâm, إِمَّا edatının, ibaha (caiz olma) anlamı ifade edişini açıklamak için şu örneği zikretmiştir. *تعلّم إِمَّا فقها أو نحوا* *Fıkıh veya nahiv ilmini öğren.*⁴⁵⁷

⁴⁵³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 168.

⁴⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 178.

⁴⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 212.

⁴⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 240.

⁴⁵⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 72.

2. İbn Hişâm, Mubteda olan ismin mecâzi müennes olduğunda bile haberinin müennes olarak gelmesinin zorunlu olduğunu açıklamak için şu örneği aktarmıştır:

الموعظة نافعة *Nasihat faydalıdır.*⁴⁵⁸

3. İbn Hişâm, اِمَّا edatının, tafsil (açıklama) anlamı ifade ettiğini ve ikinci bir اِمَّا edatının tekrarının zorunlu olmadığını beyan etmek için şu örneği eserine almıştır: اِمَّا

أَنْ تَتَكَلَّمْ بِخَيْرٍ وَ اِلَّا فَاسْكُتْ *Ya hayır söylersin veya sus.*⁴⁵⁹

4. İbn Hişâm, اَوْ edatının, ibaha (caiz olma) anlamı ifade edişini açıklamak için şu örneği aktarmıştır: جَالِسِ الْعُلَمَاءِ اَوْ الزَّهَادِ *Âlim veya zahidlerle otur (dostluk kur).*⁴⁶⁰

5. İbn Hişâm, مَا edatının, كْ harfinin cer amelini engellediğini belirtmek için şu örneği zikretmiştir: كُنْ كَمَا اَنْتَ *Olduğun gibi görün.*⁴⁶¹

5.4.4. Sosyal Hayat ile İlgili Örnekler

İbn Hişâm, öğrencinin konuyu daha iyi kavraması için eserinde yer ayırdığı örneklerden bazısı sosyal hayat ile alakalıdır. İbn Hişâm'ın bu eserinde seçtiği misallerin bazısı bu kısımdan oluşmaktadır. Bu kısım için birkaç örnek aktaracağız:

1. İbn Hişâm, قَدْ edatının, taklil (azlık) anlamını ifade ettiğini açıklamak için eserine şu iki örneği almıştır: قَدْ يَصْدُقُ الْكُذُوبُ *Yalancı kimse çok az doğru konuşur.*⁴⁶²

2. قَدْ يَجُودُ الْبَخِيلُ *Cimri olan kişi çok az cömertlik yapar.*⁴⁶³

⁴⁵⁸ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 483.

⁴⁵⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 72.

⁴⁶⁰ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 74.

⁴⁶¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 305.

⁴⁶² İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 180.

⁴⁶³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 180.

3. İbn Hişâm, لا edatının, انْ edatı gibi ismini mansub haberini merfu kılmasını beyan etmek için şu örneği aktarmıştır: *لا صاحب جودٍ ممقوتٌ Cömert kişiden nefret edilmez.*⁴⁶⁴

4. İbn Hişâm, ف harfinin, ta'kib (sonrasında) anlamını ifade etmesini açıklamak için şu örneği zikretmiştir: *تزوج فلان فولد له ولد Falanca evlendi ve çocuğu oldu.*⁴⁶⁵

5. İbn Hişâm, ال takısının zaid olduğunu açıklamak için bu örneğe eserinde yer vermiştir: *ادخلوا الأول فالأول Sıralı bir şekilde girin.*⁴⁶⁶

5.4.5. Dil ile İlgili Örnekler

İbn Hişâm, öğrencinin konuyu daha iyi kavraması için eserinde yer ayırdığı örneklerden bazıları dil konusuyla alakalıdır. İbn Hişâm'ın bu eserinde seçtiği misallerin bazıları bu kısımdan oluşmaktadır. Bu kısım için birkaç örnek aktaracağız:

1. İbn Hişâm, انْ edatı tahfif edildiğinde (nunu düşürüldüğünde) amel edebileceğini Sibeveyh'in şu sözüyle açıklamıştır: *حكي سيبويه انْ عمرا لمنطلق Sibeveyh, Amr hareket etti, sözünü nakletmiştir.*⁴⁶⁷

2. İbn Hişâm, ال edatının soru edatı olarak kullanılmasının Kutrub tarafından iddia edildiğini şu örneği aktararak açıklamıştır: *أل فعلت؟ حكاية قُطْرِبُ أَل فعلت؟ Kutrub? أل فعلت؟* Fakat İbn Hişâm, bu görüşün uzak bir ihtimal olduğunu da belirtmiştir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 339.

⁴⁶⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 168.

⁴⁶⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 64.

⁴⁶⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 50.

⁴⁶⁸ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 66.

3. İbn Hişâm, أو edatının taksim anlamı ifade etmesini açıklamak için şu örneği zikretmiştir: الكلمة اسم أو فعل أو حرف *Kelime isim, fiil veya harften oluşur.*⁴⁶⁹

4. İbn Hişâm, karıştırılma ihtimali olmayan örneklerde “fail”in mansub “meful”un ise merfu olabileceğini açıklamak için şu iki örneği zikretmiştir:

خرق الثوب المسمار *Çiyi elbiseyi yırttı.*

كسر الزجاج الحجر *Taş camı kırdı.*⁴⁷⁰

5.4.6. Doğa ile İlgili Örnekler

İbn Hişâm, öğrencinin konuyu daha iyi kavraması için eserinde yer ayırdığı örneklerden bazısını öğrencinin aşına olduğu doğadadan seçmiştir. İbn Hişâm’ın bu eserinde seçtiği misallerin bazısı bu kısımdan oluşmaktadır. Bu kısım için birkaç örnek aktaracağız:

1. İbn Hişâm, masdar olan bir ismin zaman yerine kullanılabilmesini açıklamak için şu örneği zikretmiştir: جئتك خفوق النجم *Yıldızların batma vaktinde sana uğradım.*⁴⁷¹

2. İbn Hişâm, “zarf” olan bir ismin ma‘rife (belirli) bir isimden sonra geldiğinde “hal” olacağını açıklamak için şu örneği zikretmiştir:

رأيت الهلال بين السحاب *Bulutların arasında ayı gördüm.*⁴⁷²

3. İbn Hişâm, “zarf” olan bir ismin nekire (belirsiz) bir isimden sonra geldiğinde sıfat olacağını açıklamak için şu örneği zikretmiştir:

رأيت طائرا فوق غصن *Ağacın dalında kuş gördüm.*⁴⁷³

4. İbn Hişâm, “car ve mecrur” un nekire bir isimden sonra geldiğinde “hal” olacağını açıklamak için şu örneği zikretmiştir:

يعخيني الزهر في أكمامه *Tomurcuğunda bulunan haliyle çiçeği beğendim.*⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 77.

⁴⁷⁰ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 662.

⁴⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 206.

⁴⁷² İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 423.

⁴⁷³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 423.

⁴⁷⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 423.

5. İbn Hişâm, “car ve mecrur” un ma‘rife bir isimden sonra geldiğinde “hal” olacağını açıklamak için şu örneği zikretmiştir:

هذا ثمر يانع علي أغصانه *Şu ağaç dalında olgunlaşmış bir meyvedir.*⁴⁷⁵

⁴⁷⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, s. 423.

SONUÇ

İbn Hişâm'ın daha hayatta iken kendisiyle şöhrete kavuştuğu *Muğnil-lebîb* adlı eserinin en ayırıcı özelliği kendisine özgü bir yöntemle yazılmış olmasıdır. İbn Hişâm, Arap gramerine dair o zamana kadar yazılan eserlerde takip edilen âmil-ma'mûl-amel (i'rab), merfûât-mansûbât-mecrûrât-meczûmât şeklindeki geleneksel tertibin aksine bu kitapta özgün bir yöntem izleyerek konuları müfredler (mâna harfleri/edatlar) ve terkipler (cümle, şibhü'l-cümle) şeklinde iki ana bölüme ayırarak te'lif etmiştir.

Muğnil-lebîb üzerine birçok gramer âlimi tarafından şerh, haşiye, tahkik ve ihtisar nevinden eserler yazılmış, kolay ezberlenmeleri için manzum hale getirilmiştir.

Arap dili ve edebiyatıyla ilgilenen her dil bilimci istişhâda önem vermiştir. İbn Hişâm'da istişhâda önem veren belli başlı âlimlerden biridir. Dil bilimciler istişhâd için ayet, hadis ve şiiri esas almışlardır. İbn Hişâm'da bu eserinde büyük oranda Kur'an ayetlerini şâhid olarak getirdiği gibi birçok hadîs, şiir ve bazı Arap kelâmında şâhid olarak kullanmıştır.

İbn Hişâm'ın bu eserinde ayet, hadis, şiir ve Arap kelâmından oluşan şâhidlerin sayıları 4000'den fazladır. Eser şâhitlere bu kadar geniş yer vermesi sebebiyle diğer dilticilerin eserlerinde yer verdiği şâhitlerin sayısından çok fazladır.

İbn Hişâm, istişhâd getirirken Kur'an'a ilk sırayı, hadise ikinci sırayı, şiire ise üçüncü sırayı vermiştir.

İbn Hişâm bu eserinde istişhâdda bulunurken birçok dilticinin aksine Kur'an ayetleriyle istişhâda çok önem vermiştir. Öyleki delil olarak zikrettiği ayetlerin sayısı istişhâd ettiği şiirlerin sayısından çok fazla olup tekrarlarla birlikte 2808 dir.

İbn Hişâm, Kur'an ayetleriyle yaptığı istişhâd da kimi zaman ayetlerin tamamını zikrederken bazen de ayetin mahalli istişhâdı ile yetinmiş. Kimi zaman zikretmiş olduğu sözün ayet olduğunu belirtmek için *قوله تعالى* vb. ifadeler kullanırken bazen de bu ifadeleri kullanmamıştır. Ayrıca İstişhâd için seçtiği ayetleri mutevatir kıraatlarla sınırlamayıp bazen bunun dışındaki kıraatlarla da istişhâd yapmıştır.

İbn Hişâm hadislerle istişhâd konusunda da bazı dilticilerin aksine hadislerle istişhâdın caiz olduğu görüşünü benimsemiş ve âyetlerle istişhâd ederken çoğunlukla kullandığı, istişhâd mahalli olan kısmı zikretmekle yetinme, yöntemini hadislerle istişhâd ederken de kullanmıştır.

İbn Hişâm, bazen de hadisten önce *كقوله عليه الصلاة والسلام وقوله عليه الصلاة والسلام* vb. ifadeleri kullanarak, naklettiği sözün hadis olduğunu belirtirken bazen de delil olarak aktardığı sözün hadis olduğunu belirten herhangi bir ifade kullanmamıştır. Fakat örnek olduklarını belirten *نحو* kelimesini kullanmıştır.

İbn Hişâm bu eserinde âyet ve hadis dışında, sahabe sözü ve atasözleriyle de istişhâda yer vermiştir. İbn Hişâm, zikrettiği atasözleri (emsal) nin öncesinde genellikle *كقولهم ، كما قالوا ، قول العرب* gibi ifadeler kullanmıştır. Bazen ise delil olarak zikrettiği sözün, atasözü olduğunu belirten *في المثل* vb. ifadeler kullanarak aktarmıştır.

İbn Hişâm, bu eserinde âyet, hadis ve Arap kelâmı dışında kalan, şâhid olarak zikredilmeyen ve sadece konuyu açıklamak için getirilen bazı örneklere de yer vermiştir.

ÖZET

Hicri VIII. y.y.'da yaşamış olup döneminin en önemli şahsiyetlerinden biri olan İbn Hişâm, çalışma konumuz olan *Muğnil-lebîb* adlı eseriyle henüz hayatta iken şöhrete kavuşmuştur. İstişhad konusu Arap dili ve Edebiyatıyla ilgilenen her dilcinin önem verdiği konulardan biridir. Bundan dolayı İbn Hişâm'ın *Muğnil-lebîb* adlı eseri üzerinde çalışılmayı hak eden bir konumdadır.

Bu tezin amacı, İbn Hişâm'ın *Muğnil-lebîb* adlı eserinde ele almış olduğu nesir şâhidleri hangi yöntemle zikrettiğini ortaya koymaktır. Bu çalışmada İbn Hişâm'ın hayatı, eserleri ve dilciliği ile alakalı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra istişhâdın anlamı ve nelerden oluştuğuna değinilmiştir. İbn Hişâm'ın yaptığı istişhâdları hangi yöntemle zikrettiği, âyet, hadis ve arap kelimine dair örnekleri birer başlık halinde ele almaya çalıştık. Ayrıca, istişhâd olmayıp sadece konunun açıklanması için zikrettiği örneklere de yer verdik.

Anahtar Kelimeler: İbn Hişâm, Muğnil-lebîb, Nesir, Şâhid, İstişhad.

ABSTRACT

İbn Hisham, who lived in hijri VII. century and is one of the most important personalities of his period, gained fame, while still alive, with his work named *Muğnil-lebîb* which is the subject of our work. İstishhad is one of the importance issues which consider important each linguist in interested in the Arabic language and literature. Therefore, İbn Hisham's work named *Muğnil-lebîb* is in a position that deserves to be studied.

The aim of this thesis is to determine which method dealing the proses and shahids İbn Hisham's work named *Muğnil-lebîb*. In this study, to be tried to provide relevant information about Ibn Hisham's life, works and linguistics. In addition, mentioned the meaning and what they consist of istishhad. We tried to discuss in a headline by which method İbn Hisham mentioned istishdads and examples about verses, hadiths and Arabic wordings. We have also given place to non istishhad that İbn Hisham only mentions example to explain the issue.

Keywords: Ibn Hisham, Muğnil-lebîb, Prose, Shahid, İstishad

KAYNAKÇA

- el-‘AMUDÎ**, Mahmud Muhammed, “Mevkifu’d-Demameynî mine’l-istişhad bişi ‘ri’l-muvelledin” *el-Meceletu’l-İslâmiyye li’l-buhûsi’l-İnsaniyye*, XII, 2, Filistin, 2004.
- BÂBESTÎ**, Azîze Fevâl, *el-Mu‘cemu’l-mufasssal fi’n-nahvi’l-‘arabî*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1992.
- el-BAĞDADÎ**, Abdulkadir b.Ömer, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisani’l-‘Arab*, (thk.: Abdusselam Muhammed Harun), Matba‘at’ul-Medenî, Kâhire, 1997.
- el-BAĞDADÎ**, İsmail Paşa, *Hediyyetu’l-‘ârifîn, esmâu’l-müellifîn ve âsâru’l-musannifîn*, Ma‘ârif Basımevi, İstanbul, 1955.
- ÇIKAR**, Mehmet Şirin, *Kıyas Bir Nahiv Usûl Kaynağı*, Ahenk Yayıncıları, Van, 2007.
- DAYF**, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, Dâru’l-Me‘ârif, Kâhire, ts.
- DIRÂĞMA**, Muhammed Nacî Hüseyin, *el-Hayatu’l-ictima‘iyye ve eseruhâ fi emsileti’n-nuhât ve şevâhidihim fi ‘usûri’l-ihdicâc*, (en-Necâhu’l-Vataniyye Üniversitesi Yüksek Öğrenim Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Filistin, 2012.
- DURMUŞ**, İsmail, “İstişhâd”, *DİA*, İstanbul, 2001.
- _____ “Nesir”, *DİA*, İstanbul, 2007.
- _____ “Şiir” *DİA*, İstanbul, 2006.
- EBÛ ABDİLLAH**, Muhammed b. Tayyib b. Musa eş-Şerikî el-Fasî, *Şerhu Kifayeti’l-mutahaffız tahrîru’r-rivâye fi takrîri’l-kifâye*, (thk.: Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru’l-Ulûm, Riyâd, 1983.
- el-EFĞANÎ**, Said, *Fî Usuli’n-nahvi*, el-Mektebû’l-İslamî, Beyrut, 1978.
- el-ENBÂRÎ**, Ebû Bekir Muhammed b.Kâsım b. Beşşâr, *İdâhu’l-vakf ve’l-ibtidâ fi kitâbillahi ‘azze ve celle*, (thk.: Muhammed Abdurrahman Ramazan), Mecme‘u luğati’l-‘Arabiyye, Dimaşk, 1971.
- FECAL**, Mahmud, *el-Hadîsu’n-nebevî fi’n-nahvi’l-‘arabî*, Edvau’s-Selef, Riyâd, 1997.
- el-FİRUZÂBÂDÎ**, Muhammed b. Yakup Mecduddin, *el-Kâmus’ul-Muhît*, Dâru İhyai’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 2001.
- HASSANOV**, Sefer, *İbn Hişâm’ın Arap Gramerindeki Yeri*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2000.

- el-HUMEYDÎ**, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsa b. Abdillâh el-Kuraşî el-Esedî, Müsned, I-II, (thk.: Hasan Selim Esed ed-Dârenî), Dâru's-Sekâ, Dimaşk 1996
- HUSEYİN**, Muhammed el-Hıdır, *Dirâsat fi'l- 'arabiyye ve tarîhiha*, el-Mektebû'l-İslamî, Dimaşk, 1960.
- _____ "el-İstişhâd bi'l-Hadîs" *Mecelletu Mecma'il-luğati'l- 'Arabiyye*, Matbaatu'l-Emîriyye, Kâhire, 1936, Sayı: 3, s.208-210.
- HUSEYİN**, Taha, *Fi'l- edebi'l-cahilî*, Muessetu Hindâvî, Kâhire, 2012.
- İBN CİNNÎ**, Ebû'l-Feth Osman, *el- Hasâis*, (thk: Muhammed Ali Neccar), Dâru'l-Kutubu'l-Mısriyye, Kâhire, 1952.
- İBN EBÎ ŞEYBE**, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Hevasîfî el-Abbâsî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l âsar*, I-VII, (thk.: Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1409.
- İBN HACER**, el-Askalanî Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed, *ed-Durer'ul-Kâmine fi Ma'rifeti'l-Mieti's-Sâmine*, Dâiret'ul-Me'arîf'el-Osmaniyye, ts.
- İBN HALDUN**, *Mukaddime*, (Çev.: Süleymen Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991,
- İBN HANBEL**, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybanî, *Müsned*, (thk. Şuayb Arnavud ve bşk.), Meessesetü'r-Risâle, Dimaşk, 2011.
- İBN HİŞÂM**, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arîb*, (thk.: Mâzin el-Mubârek, Muhammed Ali Hamidullah), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- _____ *el-Mebahisu'l-mardiyye el-mut'allika bi men eş-şartiye*, (thk.: Mazin el-Mubârek), Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1987.
- _____ *Evdahu'l-mesâlik ila elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk.: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Beka'î), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- _____ *Şerhu Kat-ri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, (thk.: Muhammed Muhyeddîn Abdulhamîd), Matbaatu's- Sa'âde, 11. Baskı, Mısır, 1963.
- _____ *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, Dâr'u İhya'it-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

- İBN KÂSİM**, Abdulazîz b. İbrahim b.Kâsım, *ed-Delîlu ilâ mutûni'l-'arabiyye*, Dâru's-Samiyî, Beyrut, 2000.
- İBN KUTEYBE**, Ebu Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe el-Kûfî ed-Dineverî, *eş-Şi'r ve 'ş-şu'ara*, (thk.: Ahmed Muhammed Şakîr), Dâr'ul-Me'ârif, 2.baskı, Kâhire, 1958.
- İBN MACE**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- İBN MANZUR**, Cemaleddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Ebi'l-Kasım b. Hubkate İbn Manzur el-Ensârî, *Lisanu'l-'arab*, (thk.: Abdullah Ali el-Kebir ve bşk.), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, ts.
- İBN REŞİK**, Ebû Ali el-Hasan b. Reşik el-Keyravânî el-Ezdî, *el-'Umde fî mehâsini 'ş-şi'ri ve adâbihi ve nakdihi*, Dâru'l-Cîl, 5. Baskı, Suriye, 1981.
- EL-KÂRÎ**, Ali b. Muhammed Ebu'l-Hasan Nureddin el-Molla el-Herevî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a fî'l-ehbâri'l-mevdû'a*, (thk.: Muhammed Sîbâğ), Dâru'l-Emâne, Beyrut, ts.
- KATAMİŞ**, Abdulmecit, *el-Emsal el-'arabiyye, dirâse tarîhiye tahliliye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- KÂTİB**, Çelebi, *Mustafa b. Abdullah, Keşfu'z-zunun 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, (thk.: Muhammed Şerafeddin Yaltakya ve Rifat Bilge), Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabi, Beyrut, ts.
- KEHHÂLE**, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-muellifin terâcimu musannifi'l-kutubi'l-'arabiyye*, Muessesetu'r-Risâle, Dimaşk, ts.
- el-MEYDANÎ**, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, en-Nisâburî, *Mecme'u'l-emsâl*, (thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- el-MURADÎ**, Bedruddin el-Hasan b. Kâsım b. Abdullah b. Ali, *el-Cenyu'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, (thk.: Fahreddin Kebâve - Muhammed Nedim Fâdıl), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1992.
- MÜSLİM**, Ebû'l-Hasan Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Cami'u's-sahîh*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- NESAI**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.

- NÎL**, Ali Fûde, *İbn Hişâm el-Ensârî asâruhu ve mezhebûhu'n-nahviyye*, 'İmâdetu Şuuni'l-Mektebat Cami'atu'l-Melik Su'ud, Riyâd, 1985.
- OY**, Aydın, "Atasözü" *DİA*, İstanbul 1991.
- ÖZBALIKÇI**, M.Reşit, *Kur'an ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2006.
- _____ "İbn Hişâm", *DİA*, İstanbul, 1999.
- _____ "Muğni'l-lebîb" , *DİA*, İstanbul, 2005.
- er-RÂZÎ**, Muhammed b. Ebubekir b. Abdulkadir, *Muhtâru's-sihâh*, (thk.: Ahmed İbrahim Zehve) Dâr'ul-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 2014.
- SANCAK**, Yusuf, "İbn-i Hişâm el- ensârî", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, Erzurum, 1999.
- es-SUYÛTÎ**, Abdurrahman Celaluddin, *Buğyet'ul-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât*, (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Dâr'ul-Fikr, Beyrut, 1977.
- _____ *el-İktirâh fî usûl'in-nahvi*, (thk.: Abdulkhakim Atiyye), Dâru'l-Beyrutî, Suriye, 2006.
- _____ *el-Muzhir fî ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, (nşr. M. Ahmed Câdel Mevlâ ve dğr.), Dâru İhyâi'l-Kytubi'l-'Arabiyye, Kâhire, ts.
- _____ *Tuhfetu'l-edîb fî nuhâti Muğni'l-lebîb*,(thk.: Hasan el-Milh, Suhâ Na'ce) 'Alemu'l,Kutubi'l-Hadîs, Ürdün, 2.baskı, 2008.
- SOYLU**, Mehmet, *İbn Hişâm ve Şüzûrû'z-Zeheb Adlı Eserindeki Metodolijisi*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2001.
- ŞEKÎME**, Abdulkadir, *Cuhûdu İbn Hişâm el-ensârî fi't-tefsir*, (el-Hac Lahdar Batna Üniviversitesi İslami Sosyal Bilimler Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezayir, 2011.
- TABERÂNÎ**, Ebu'l-Kâsım Musnidu'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemul-kebîr*, (thk.: Hamdi Abdulmecid es-Sulfi), Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, 1994.
- TAYÂLİSÎ**, Ebû Davûd Süleyman b. Davûd b. el-Carud et-Tayalisî el-Basrî, *Müsned*, (thk.: Muhammed Abdu'l-Muhsin et-Türki), Dâru'l-Hicr, Mısır, 1999.

- et-TEFTÂZÂNÎ**, Mesud b. Ömer b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Ebû Said el-Ğazî, *Kitabu'l-mutavval*, Mektebetu ed-Dâverî, İnan, ts.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- TUTKAL**, Mehmet Hadin, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, (Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl, 2015.
- 'UMRAN**, Abdusselam Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm min hilâli kitâbihi'l-Muğni*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Bingazi, 1986.
- YAZICI**, Numan, *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet yay, İstanbul, 2003.
- ez-ZEMAŞERÎ**, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el- Musteksâ fî emsâli'l-'Arab*, Matba'atu Mehâsini Dâireti Me'ârîfi'l-Osmaniyye, Haydarabâd, 1962.